

УНБ. 177. 10

Кивапъсвек Malikov

177

Azamattar

УНБ

S

МВАС

S

КЪРОЪЗМАМВАС
1938

МАЛИКОВ КУБАНЬЧБЕК
(ИМАНАЛИН)

АЗАМАТТАР

НА КИРГИЗСКОМ ЯЗЫКЕ

КИРГИЗСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ФРУНЗЕ 1938 КАЗАНЬ

QUBANЬSBEK MALIKOV
(B)JMANALIN)

1721

AZAMATTAR

174

QURQIЬZ MAMLEKET BASMASЬ
FRUNZE 1938 QAZAN

420 ИЯА

★
 Ҷооптуу редактор
 ДӨГДЫРОВ М.
 ★
 Техредактор
 ГАЙФУЛЛИН Н. А.
 ★
 Ҷооптуу корректорлар
 ҚАСЫМОВ З.
 МАМАКЕЈЕВ Т.
 ★
 Сьъаььна Ҷооптуу
 АРАЛБАЈЕВ А.
 ★

471976

Центральная научная
 Библиотека
 Академии наук Киргизской ССР

BAŞQB SÖZ

Qubanyææektin „Azamattar“ degen povesi radьsa økmetynyn, çana vaj-manaptardьn ezyysyne qarьь qьrqьz eli 1916-çыьь cььqarqьn ulu keterylyьstyn bir epizotu.

Bul povestegi oquja, keterylyьstyn en kyctyy bolqon çerindegi oquja emes.

Biroq oьondoь bolso da, 1916-çыьь keterylyьstyn qьjmydatqьc kyctyy kimder ekendigin (kedejler ekendigin), çana vaj-manap, qьrqьz eline qandaj qьjanat qьlqandьqьn aьqьn-acьq kersetel. 1916-çыььdeqь keterylyьstyn qьjmydatqьc kyctyy Aььqer menen Sulajman sьjaqtuu kedejler bolqonduqun çazuucu bul poveste tuura kersetel.

1916-çыьь keterylyьs qьrqьz elinin erkindik yctyn kyreьken kyreьterynyn tarixьnda eь coь maanisi var unutulqus oquja.

1916-çыьь quralsьz qьrqьz elin radьsa økmetynyn quralduu askerleri aьaæestan qьrьp, qanьn suudaj aьqьzдь. Qьrqьz elin qьrqьnqь ucurationda da vaj-manaptar qьjanatcьlyq qьlyдь. Aьqьrь, qьrqьz eli cьdaj aьvaj, çan sooqalar qьtajдь kездеь qacььtь. Biroq, qьtaj çerinde da qьrqьz eli qьjnaldь, qьtajдьn qalmaqьn, uьqurdun, dunqandьn vajlarь qьrqьz eline ceksiz zorduu, zombuluq kersetyьty. Qьrqьzдьn vaj-manaptarь bolso, qьtajqь varqandan kijin daqь qьtajдьn, qalmaqьn, dunqandьn, uьqurdun vajlarь menen aьrigiьip, daqь qacьp çьrgen, arьp-talqan, azap cekken elge qьjanat kersetty. Poveste bul da acьq kersetyiet.

1916-çылда қыргыз елінің еркіндік үсүн кырыскен улу кырысқын тарихын, 1916-çылда қыргыз елінің көрген азабын қағтарға алдыруда сөзсыз „Азаматтар“ повеси менімце вәجدілуу китоп.

1916-çылда оқуялы кең көрсету (epizod bolsodaqy) қақынан, сөздүн стил қақынан алаette кемчиліктер қоғ емес Біроқ, оғондоқ болсо да Қуваньсөктің туғун қазақан прозаларының ішінде „Азаматтар“ келім қақынан да, сарат қақынан да бір қансалық алда тұрат.

7/1 37-çыл.

M. Dogdyrov

Bedeldi aşpaj tөө qaldy,

Bej-secara çөө qaldy.

Qыjadan сыqraj tөө qaldy,

Qыз-kelin wajquş çөө qaldy.

(1916-çылда қытайға қасқан қыргыздардың ығлағынан).

Ajaldın ortosunda buldurlap aqıyp çatqan özendeki suuqa çaqın çerde eki çigit wajsalap dıbal keteryp çatat. Emne ucyndyr ertksızden duşmandın işin iştegendej, çe boloso erteden beri naar alıaj şajmandarın woşoşondoj, uşul qoroşonojo emi biz ee bolobuzojo degendej kényl qoş qojmıldaşat.

Uzun wojluu, qara sur çigit Alşer waşın keteryp ajlanasına kez captırıp turup oor yşkyryp aldı. Çazı mandaj orto wojluu tolmoc qara toru çigit Sulajman, „Alşer emne dep ajtar eken“ degensip çalt-çalt qaraj berdi...

Asmanda şamaldaşıp yjdyn uzygundej çalwırlap qışqı kecte quzoşındap aqqan coş suudan keterylgen wuu şıjaqtuu wozoroşon uşulquşan buluttar qalqıldap waratışat. Çajqı kyn qışqı cildedekidej çalqoolonup, qoroşoloşonsup, buluttarqa aralaşıp warıp, kytręgen çerden keryne tyşkende şana nurunan kezın çazoşanıp, qıwındap denen tız-tız etip qaloşanın sezesin.

Alşer ketmendin sawın syşenyp turup çaqın çerde oqus bir çat kışi kele çatrasın degendej eki çaqın imerilip qaradı da qabaşın byrkör yşkyryp aqırın şana:

— Suke, daqь ele bizdin şorubuz qajnajt eken da? daqь ele çaqьylardьn tuz artcu tœsy biz volot turvaj-
vьzvь? dedi.

— Ee, cirkin zaman desen... Emi qandaj ajla qьlsaq vo'or eken? Oh... Çedep turavьzdn tygengöny uşul vejьm? — dedi Sulajman.

— Sen uşur turcu, Şukeş... Sulajman sen dele bilestin, menin atamdь ilgeri uşul Qojkeldi voluş uuruqa attan-
tьp çyurь aqьrь al kişi uurluqtan qolqo tьsyр elbedy-
ny... Qojkeldin aldcosu menen uurluqqa keçeler
attanьp çurdy. Alardьn tijр kelgen malьn Qojkeldi çedi.
Mьna emi, oşol kecekі qaraqь, uuru Qojkeldi daqь ele
voluş volup bizdin tœsyzde olturvajь... Ej, vaatьr —
aj, qara betterdin qolunan kimder qaza tьppadь? Kimder-
din şoru qatpadь? Qojkeldilerdin vecara-qajьptьn köky-
rök dartь menen көz çaşьna tijgьp, vooru acьoqan mez-
gili boldu veken? Aj qajdan volsun. Yşynyn çьrç aızasь
kөryngөн vecaralardьn şoru qacan aғыdь? Mьna emi
өkyмы өз qolunda volqonson ekœsyzdy ten vajdьn
valdarьn orduna soldatqa qarmap verip olturat.

Sen qandaj dejsin Suke, vizge çan kerek emespi,
өлөр-өлгөncө ele tuz artqan tœdej volup uşul zulum-
dardьn ajdaqьnьna çyre vergenilьzi? Çe ata-bavavьz
çe özyvьz bul kyryrөгөн qamandarqa tapьqtaj tœve-
lenbej viz da kişi qatarь volup icsek aşqa, syjläsөk eki
ooz sөzge teң volsoqcul

— Alşer dep, Sulajman bir yşkyrьp aldь da men
qajьnь ajtajьn qurdaş, vьrasьn ajtsam, men senden
oçul emesmin. Daqь ele volso özn çөн tap.. Birge
өskөн qurdaşьz, qana sen emne dejsin.

— Suke, көр mьndaj... Tig'l voluş-vijlerdin qarqь-
nьna tьşyp tuulup өskөн çeri menen voordoş eli-
nen aqьrap soldatqa vьruucu çalaң ele ekœsyz emes-
pizqo. Ekœsyzdej şoru qatqandar çyздөp-mindөp
çatrajь... M-n tynde çoqorqu ajьlda voldum. Çigit-
ter ertty taq uşul çerden qojoqonu olturuşat Anan
qalsa көnylyң vuzulup, qanьң qajnavaj turoqan ço-
ruqpu? Andaj ele padьşaqь voorloru acьp elçirep
turussa, soldatqa voluştardьn özyläy vaştap varьşьn.
Biz tuulup өskөн çerden qadam çьlөp qojvojbuz —
deşp vьzьrөnbşөp, valdar qan ickendej qumsarьp oltu-
ruşat. Kөtөrylyş vaştalöqandaj tyry var. Balta qoldo,
najza çoico, qazatqa cıqcu viz volqonson eiden
murun vizdi sьrtь vьzdan satqandardьn talpaqьn
taşqa çajalь deşet Azamattardьn çyрөktөrynen çalьn-
danьp çьqqan sөzdey adamdьn çyрөгyn vulqur-
vulqur qanьn qь tat.

— Sen oşoqo mujup turasьnьv?

Ej — cos aj, anancь... Biz da tiry çanvьzo... Sol-
to-tnaj, Çumqaj, Qocqor menen Kөldөky Buqu sajaq-
tьn çigitleri padьşaqь qarşь attanьşьp qьzyl çajan
qandьn icinen caap çьrөşьp olturvajь. Alar qantken
menen ickerdeki el emespi, bir demege көzdөy çetken-
den kijin cuullaqьn oqo tekemandaj qacьrьp kirip
çatьşat degen işenimdyy qavar var. Çaqьylardьn, voluş-
tardьn ajьn çanь acьoqan çigitler caqьn asmanoqa
çьojarьp çatьssa kerek. Sөzdy көр uzartьp olturuştun
emne keregi var? Bizdin çigitler da dajar.. Degi iştin
çajьn vajqajьnьv? Çyрөгyne majdaj tijgen zulumduqqa
qanьң qьzьp qьçьrөң kelesi?

— Alþşer, çanbıvız birge qurdaşpız, — dep Sulajman Alþşerdin qolun qısa qarmadı da qandajdır uğaa-udaa entigip, kızı kicirejip mustaja tyşyp — men senden qantıp ajrılmam? Sen ölgen çerge men da ölüm... Aqır bir ölüm varojo Alþş, menin da najzam aştaluu, atım toquluu...

Eki çigit ketmenderine syjonyşyp, bir az turqanda çorçortodon besirin (qatçybın) erçitip Qojkeldi boluş voz çorçodonu çajpaltıp eliktin şjraçonnan saptaçan çamçyb menen veyregyn tajanıp, cirene bastırıp çetip keldi. Boluş orto vojluu arıç sarı kişi. Bir kişiğe syjlöse da top çjında syjlogensyp çanırıp syjlömej adaty, qara közajnek tartınır muruttarın serbeytip çorçosun atıraltıp çete kelgen boluşqa oozdorun kyvyrotuşyp salam ajtıştı. Qojkeldi tetigindeyden ele qan ickensip çumsarıp kele çatqan ele, çigitterdin könylsyz salamın uqqandan kijin toqtono alvaj Alþşerge:

— Ej it, adamoja salam ajtqında kelbeyt eel

Çigitter ynsyz çer qaraştı...

— Tigini, tigini, qarır uurulardın turqanın... Ej, çurt qurutqan tomojaq, sen uuruluçundu qacan qojosun, seni azır ajdap ketejini? qarajoan doquz...

— Çaqş boluş, eldin vaarın, uuruluq menen kyn kergön özynyzdöj köröşönyz!

— Emne? emne dejsin sen it? senin şişin tolojon öken eel... dep Qojkeldi ilgeri teminip çamçybın yjyrdy.

— Qaarıvızdan qajtıvız emi boluş ake.

— Tigini-tigini, qaarıvızdan qajtıvız dep suranıp qojot turvajıv, eşşek dese... Padşanın vujruçun keceendetpej ertenden vaştap çönejsyner ylyrejgön quğaaın qaarıvızları...

Qaraquçurda yjezdın özy vaşqarojan çaqşıldarın tovanan uşundaj vujruç boldu.

— Qajda dejsiz çaqş boluş?

— Qubarıvızdın quu çoqusuna dejmin: saldatqa dejm, uqtunıv emi.

— Uqtuq boluş murza, vızdı emne dylej dep turavız? Biroq vız varvajıvız...

— Tart tilinç. İtten tuvojan doquz? adam ej — bul itterdi, anan emi kimdi barat dep çyrosyner? Çe siler ycın men barat velem?

— Çaqş boluş, padşanın vujruçun çalan kedejler ycın ojana çöçörtvız? Vaj-manartın valdarın emne qatıp olturavız? özynyv varuvoja qolunıv tıvşese oşolordu emne ycın çiverejsiz?

— Ej, quu çoqoj, közyndy acır qaracı, men kimin — vja? Sen kim menen ajtışır olturavız? ojana emi, varvaj körçy, mına mintip tovöndön çerge qatırıp çiverejın... dep Qojkeldi besirine çandadı da çoç çamçyb menen köjnökçön turvojan Alþşerdi çonojo tartırıp çivardi.

Alþşer Qojkeldini qajra qajrıla vererde ketmen menen urup, çivergende attın soorusuna tıjir, boluşun atı mydyrylyp turup yj ordundaj çerge ojt verip vaırıp toqtodu. Boluşun tebetç menen topusu ucup tyştı. Sulajman taş menen bir uvoçanda besirdin sanına tıjir, al oop-oop oçolup, çoroçondön arı öte qatçı...

Boluş qajra vurulup Alþşerdi çacırjın degence, Alþşer ketmenin alıp teke mañdajınan arstan şjraqtuu ajçırıp çurqadı. Boluş çılanvaş, çamçyb menen çoroçosun sanvoja vaşır-vaşır çoç çolojo tyşyp — çuttu

Azamat er eken dep
Aşyq bolqom men saqa.
Ec bolsoso bir kelp,
Kerynædyñ sen maqa.

Armanduu bolup uşunda,
Ajyldym eriksiz özünden,
Estesem seni mælmel çaş.
Mølydep aqat kezymden..

Çyроқалыуынyn bul ырын uqqanda Alşer emne qılar
ajlasyn tappaj icinen sızyp ojana olturup qala bergen.
Çyроқалыуу ајысЫлар тёркynynø kelgende, bir eki mer-
teve Alşer çoiuqtu, biroq Alşer Qojkeldin ajlybna
wargudan øz çanьnan qorqqon. brçь bolwoçonduqtan
yr menen çoop qajtaruuqa тырşqan emes. Birøøøe yr
çazdьrьp aluunu da ujat kørøen.

Мьна wьjьl bir kyny Qojkeldi kimdendir uşul yr
Çyроқалыуу çьojarqan yr ekenin uqur kelp Çyроқалы-
ууyny terkiler olturup ordunan çьldьrьwaj taştadь.
Andan kijin da yc-tørt aj kekter çyrgen. Aqьrь emiş-
emişten uşul yr Alşerge arnaloqan yr eken dep çala-
wula uqur, icinen kyjyp, Alşerge qamçьsyn yjyp
çyrgen kezinde Padьşa økmøtynøn qьroqьzdan soldat
aluu çønynde wujruq kelgen.

Qьçьrь kelp turoqan Qojkeldi saldatqa eñ birinci
qьlьp Alşer Mamaetaalь uulun qattatqan.

Alşer øz qurbusunun icinde qadьrluu ele, emne aйт-
sa kedejden çьqqan tentuštary çoq dewegen. Oşol
Alşerdi çanьndaj kørøendyn biri Çьlqьçь awşqanьn
uulu Sulajman wolucu. Çьlqьçь øzy da Alşerdi
kørøendø „wecara, ølgønden qaloqan bir tujaq, ты-çьj-

raq çaqşь çigit wolo turoqan. Becaranьn ømyry uzun
woloqoj ele, çyрøgy qurc wala kørьnet, bir kyny çanaoь-
qamandar calьp ketpese ele woldu“ dep qojuucu. Alş
şer menen Sulajman, çe birge waşьp waratьssa, çe at-
can bir waşьrьp çyryşkønyñ kørşø, Çьlqьçь aqsaqal
artьuan køzy talьoanca qarap, syjynønynen çyрøgy
wşьp, waşьrajьp turup „oqşoşqon çaman uuldardь qa-
rasan, bul çamandar emne iş wytyryp çyret woldu eken?“
dep qojor ele..

Alşer menen Sulajman qajra qoroçoqo kelişti.

Çьlqьçь qarьja Qojkeldin topusu menen tebetejla
taap alьp, Alşer menen Sulajmandь kytyp turoqan ele.
Alşer al qarьjanьn oçloqonundaj anьq qajrattuu çigit
woluq, el køzyne birinci kørьngønyne wraazь woluq cerdin
ulam-ulam tişter kønyly alda qajda ketip olturoqan Çьl-
qьçь, çigitter kele zamat ele:

— Baldar — açal çetse kişl quşmamьq çazdanьp to-
şøkte çatьp dele çan weret.

Qьroqьz qьroqьz woloqonu er çigit degen azuularь
arqajoqan aşuunun belinde ølyucy... Bolwoso qaqşьoqan
quu çøldø çaa tartьşьp, oq atьşьp ølyucy, mьna cirkin er
azamattьn ølymy oşondoj woloq. Alşer walam, атаң ekø-
wьz mampaj qurьu elek. Biroq al quroqurdun kyçy ta-
laaqa ketti... Bul zamanda kim ølæøen? Kimdin saј
seøgy sьzdawoqan dejsiner baldar? Qap qajdaoь qulaq
uqqus, køz kørgys çerge wьrьp çoq woloquca, uşul itter
menen saloqьlaşьp, øz çer. øz elizide bizdin køz aldь-
wьzda ølgyle. Çoq degende seøgynerdy øz qoluwuz
menen kømgøndøj woloqul! baldarьm, awşqanardьn
sezy qulaoьnarqaja kirgtdej wolsun, qurulaj wşьraqtaoqan

menen ec-ecteme cыqpajt, kepke qulaq saloыla baldarыm, qurudan quru sьzduu cerde elen cep cep cыrup elgen ujca elbегyle, er cigit cigittej ele bolqonu caqыл qajrat kerek! Çazdоrыңызdardы ala çatqыla... Bul zaman adilettikten ajrыlojan zaman, baldar... biј-boluş qacanoqa ele bizdin seegyvyzdy sьzоrыr mајn icip olturat? Emne, kedej kişi kyneker beken? Çe oşol yrkerdeј bolqon caqылar bizdi taşlyн arasыnan таар alojan beken? Boldu emi qaoyлајндar, weedesynen elbегyle. Mьnakeј, muzoo caoyыызdan syzdyrup qojqon biz, alaroqa eede qarap qыdq ete alvaj cыrup dyjneden etyp baratavыз. Siler adam bolsoqor ilewinge nan wьşыr, qarmaqanыңardan qan cыjarыp etkyle! Mьna, bizdin kim qoçosunup qorqojo qalsa oşonun qыdq etpes qulu bolup emyr etkergonyvyz da çetişer dedi.

Alşerler er kёkyrek qarыjanьn sezyn tьşар, ketmen-
derinin saptarьn bek qarmaşыp, şuu-şuu yşkyryşыp çer
qaraşы.

Birkezde tuuradaqь çondoqы ajыldan bir bala caar kelip:

— Alşer wajke, cigitter „dajarыыз“ deşet. Sizdi caqыrtыp çiberişti. Eñ ajaqыsь бирden najza aştaşыp, бирden sojul qыjыşыp dep bala sezynyn ajaqына cыqқанca:

— Sadaojan inim, bizdaoqь emi ele çetip baratavыз — dedi Alşer.

— Çenегyle baldarыm, çenегyle, qacanoqa ele qalyн el elymge waşыn tozur şoru qajnar oturat ele?... Kyn beşimden ыldылар baratat, toptoşыp çee wasыp ucqaşыp — ileң-salaң tartыp ajыldan ajыl qоdыrыp cыrgen

el. Anda-sanda tigil starcыndan bul starcыnoqa caar cыrgen qызы coqtor.

Qojkeldi boluş kele zamat „ — çeti qabat çerdin tyvynе tyşыp ketse da таар kelgile cocqonu“ dep Alşerdin artыnan eki cigit cawıroqan. Çigitter Alşerdin ystynе kelgende, eñkeј soldatqa kersetylgen ulandar coquu olturojan ele. Kөzderyн çajnatыşыp, cыrektery qызуalar soqup turojan azamattar:

— Kim kerek? — deşti.

— Alşer kerek!

— Sen озын qajdan cыresың? dedi бирөө.

— Sen qajdan dejt tura? men boluştun çasoolu ekenimdi taаныvaj turasыңarыыз? qana emese Alşer menen Sulajman mьndaj cыqып...

Alşer ыroqыp tura kelip cigittin бирөөn tizginden alыp:

— Bizdi emne qыlasыңar?

— Bas dejm qaçылдавaj, төwөndy ojo cawa elekte... dep cigit omuroolodu.

Çigitter eki çasooldu at ystynen suurup alojanda
oodara tartыşыp, yutu-qoldorun bajлаştы da, walcыqtaj
teseleşti.

Dadansыp kelgen көpken çasooldor qol qajruu mьndaj tursun, çan sooqalar waqыfыştы.

...Kyn diger cende boluştun ajылына şaar çaqтан ektyc qызы coq caar kelişti. Boluş menen syjleşty da qajra caar suu ыldыј kirip ketişti.

Boluştun qonoq yjynе ajaldar curqap kirişip, yjdy tazalaşыp teryнe qara көdөлөн, ajuu talpaqtardы ondop salыp çataşты. Boluş bir çcon top ajыl mьnzalarы, star-

сэн, бийлери менен аттанды да шулдашкан байдон суу
алды кирип кетишти.

Suularы атылыр, тындыры бурчурар сомоорлор
қайнап жастады. El билгендердин аялдары кийимдерин
қоторуп кийип, атыр қујунушур, қаш серпіс, көз қара-
тарын тырлентушур, кызгылердын маңдайына қасалақ-
ташты.

Boluştun қигиттери бир семиз тај қармап келип мам-
аја байлашты. Бир ооқумда ақ кementaj ақ қалпақ кийген
орто болуу, қубақай сурданар, қабасқын сәтқан бир
адамды еерцир болуштар келди. Al кишинин артында қы-
лыстарын салақатқан неш қызы соқ қырет. Art қақта
вастырыр келатқандардан еклимиси унсуқрайт. Anda-
sanda қана Қојкелди болуш қандај вастырыр келип бир
демелерди айтар, кызырөгөһсыит Ошондо да ақ кementaj-
can киши үзөһгүһсын сирене теер, үргүлөһөн адамдај
қалықарыһар кеде қатат

Aq kementajcandy қандај вастырыр Қојкелди үжүнүн
қанына келгенде он қақты қигит қыгырып келип алардын
аттарын алышты. Aq kementajcandy бирөө ат үстүнөн
қолтуқтап тышурды.

Қызы соқтор Қојкелдинин көтөргөн өргөһсүне келип,
ешік тозур, қақырар турар қалышты.

Aq kementajcan киши; болуш. Қамалдин молдо, дақыр
тег р ктегі бир топ соқ манaptaр қана Борбуке байлап
күрди. Ыстарқан. билердин далай ақ кementaj кишинин
үстүнө dit бақыр кире алај туш-тушта еде екликден
қанырашар қырышты. Қай бир соңдун үстүнө кирсемди де-
ген үмыт менен келген Ыстарқандарды қызы соқтор
киргизеј. анын үстүнө болуш да улам ешікке соқы

алар, — „topurawoыла“ деп қарлаһар, қабасқын тушур
қайра үжө кирип кетип турду.

Taj сојулду, қоноқтороо дасторқон қайлыр, самоор
келди. Aq kementajcan киши қоноқ үждүн төрінде төрт
қуш қаздықты қатары менен сьқанақтап, қатар салы-
қан төрт-неш васајы суурқандын үстүнде қысқайар қайты.
Olturoјandar ақ кementajcandan көздөрын ајырыспады.
Бир кезде қана вастар қайқалқан қара сақалы вeline қетип
қурсақыр қусақ болур вьшылдақан таһырық мурун Бор-
букеј қөтөлып, сақалын сырпар, көзүн қырындатыр ақ
kementajcandy қарады.

Aq kementajcan қаздықты таяһар, өөде болур „мына
сылөһим“ дегендеј оозун қырыратты. Самоор қақта сөк
тушур оlturoјан болуш; оlturoјандарды қарар, ақырын қана:

— Тыһсөһыздар ақайындар. Datqавыз алтың шилекејин
сасыратсын! биздин кыткөһүһыз насийат сөз менен, ақ
падыһанын бујруоју емеспи еде, сөзге қулақ салыһыз-
дар — деп ашық сөз сылөһ қојдубу дегендеј болур,
улам-улам қалдырар ақ кementajды қарар берди.

Datqa деп оlturoјаны ақ кementajcan Musaaly еде.
Musaaly Ucaskovoj төрөһын тилмeci, сегиз вектин туқу-
му, оқол тилмeciги менен бул тегеректегі елдин төһө-
сүнде ојноп, дегені деген болур турқан киши. Al тизе-
син таяһар оlturur мурдун улам қырыр қојур ајлана-
сындақыр оlturoјан кишилерди тооттооқон — кейтпенір, қайы
бирөөлөрын ед көргүһы келбегендеј болур сөзге кирішти.

- Murzalar, варадан мурда шилерге бир қақыр қабар
уојузайын. Alda болсо generalдан келген бујруқ. Бујруқ
қасырын келди. Andақыр қазылақан сөзды оқусақ „soldat
алуу убақтысында қырыр елинин қадырлуу адамдарындын,

асбоџн айтқанда вай-манартарннн валдарна тїе-
гїле, алар ақ падышаға адїлет қызмат қылуы, сїймәқ-
туу азаматтар" дептір. Олтурғандарнн ваарь баатарна
їкешїр қақаларнн қармасть. Борвуке вай сьдај алај
кеттіл, ващрандап:

— Bali... а, арғааџннан ајланайн төрөлerym — ал қу-
дај верет деген ушл емеспї урматтуу датқал Мусаалъ
сөзын даџь узата берді.

— Emi болуштар, щїгїттерді қаттоону выгынден қалај
вытыруу керек. Eldin тыру щаман. Мына ошондуқтан
щїгїттерді бирин бирине ващ қоштурвай кын-тын десеј
ақылдатыр ајдоо керек. Сырақасннр қайаща айтчу қайсн
бир томаяқ, қара вуқаралар боло турған болсо, көк сьл-
щїј санас қылыр тепкїлер туруп, сууша салыр қојоқула.
Antpese қыроғыз esine келевї? Ақ падышанын вујруоқун
сьн дїтнер менен орундаџыла.

„Ja qudajja varbardiger, qudaj aq padьshabyzоја uzun
emur vergеј ele — dedi щamalidin moldo қызы betin
tamlyщтыр, щайқалоған suluu көк ala saqalyn uдаa-udaa
sьлар қојур.

— Ващ бар адам ојлоп көруу керек, вїз, қыроғызднн
щайқасларь, төрө менен ынтымақтуу болвосоқ кынувыз
қаран болоқону турвайы. Ошондуқтан el icinen сьққан
ters ајақ ыллерман сөрејлер болсо, төрөнын қолуна тура-
дан туура қармап беруу керек.

— Basa, brasta. Munuquz aq söz datqan, qudaj тө-
рөгө қубат берсїн дејлї! — деп Борвуке вай. төщ қалта-
сьннан саққасын сууруп, насьбай атууша кїрїштї. ща-
malidin moldonun насьбай атқасы келбесе да вeker ол-
турғусу келвеш Борвукени көздеш қолун sundu, Мусаалъ

aldьnada турған саяды алыр, сьзылтыр бир екл uurtady.
Filmeс сьндыаџь саяды icір болоқонсо айтыр қалајы
ledїal, Qoјkeldї болуш бир щетелыр қојур:

— Datqan, aq padьshadan щайсьрнн вујруқ болоқондөн
dїin belgilyy el щайқасларннн валдарнн қаттавай ele қо-
оуызда.

„Andaj emes“ дегендеј Мусаалъ ващн саяқадь да
өзге кїрїштї.

— Iщ degendi ојлоп іштөө керек. Belgilyy мықтылар-
нн валдарнн қаттавай қојсонор да болот. Bїроқ мајда
манар, сасық вајлар да бар. Consunоқандарнн валдарннн
аарнн қаттавай қојоқондо, el emi ele cur etip вїзге асїла
ушөјай? Мына ошондуқтан, el ici тьсыр қалуу усуы,
ндај екїнци қатардаџь кїшїнн валдарнн қаттоо керек.
щїроқ қаттаоғанда да щайс ыдырааџьннн щайсн асьдан
icїrtip, солдатқа щараваџьдај қылоқыла. Щайс өедөрө-
ыннн щайсн 60—70 ge варған аык тыщып щатқан
ыщқа — деп қаттар қојсој щанынар щорпу? Al оғана
mes, вай, мырза кїшїлер деле тоқ қалоған щерї щоқ деген-
еш қылыр, қайсн бир старсьндар менен сасық вајлар өз
алдарнннн ордуна вуқараларднн валдарнннан щалдар
ınerbeј щаны щорпу? Ще болвосо щалданқан кїшїге
ercy ақсаны өз сөтөгьнерден сьщармақ веленер? аоға
ergentnerdї даџь вїрөедөн щулқур аларьнар! Мына,
ıen тақ ушуну айтқаны, ақ падышанын вујруоқун орун-
аоғаны келїп олтурам. Мына ушундај. El icin қозоқ-
ондон аман алыр қайсақ мына ошондо төрө вїзді алақа-
ына салыр алдејлеер. Menin ајтаарьм, кын-тын десеј,
алдї векем вуур, ајаоғнар менен tik туруп щан аја-
ай қызмат қылоқыла!

Conдор kylyndəşyp ez ara syjləşyp çatəştə. Emi ycyndyr bir uzaqtda Qojkeldi boluş qabaqın cəbə kejr, ajl icinde cəb cəqarəjan Alşer tuurasında, aq qəbz cəq çivergenin ajttə. Qılşer Alşerdi toqtoos tərənyn aldəna çetkirtyy kerek dedi. Tərəgə çetke soq Alşerdi elden əzdirip kəzyn tazalooqo uşar verdi. Asmanda birin-serin çıldəzdar kərynə başta. Et çelip vata qylənoqandan kijin, qandajdər bir cılı ləngen oqoqo vatər olturoqandaj boləjon Borvuke, tam oşn çasap qojur:

— Datqam, daşə bir çyrəktyñ vaşəñ əjkəgən səz — tuuralu, əzynyz kəryp turasəz; eldin vejl vuzulup ald Cyjlykter menen kəldyn kyngəjyndəky sajaqtar, qə qərluqtar soldat vermək turəjaj, qajra aq padəşan vujruquna qarşə vaş kətərgəny çasərnəlp qalcu çum emesqə. Bul qavar dalaj esirik vuqaralardə çandant çiverdi, emi menin sizge ajtajəñ degenim bul ele da, m nin tilegtm dele çamandəq emes, oşondoq bolso da oqu tan uruşup çatqan qəroqəzdar çentilp qaləp qacəp q sa viz qantəlz? Çe qəroqəzdn qətajdan vaşqə qacəp varcu çeri varəv? Boloso eləviz qacəp, əzyvyzd qəqəloj vaşəvəz qalsa, vizdi tərələr saqtap alalan Oqus ertenə ele el vaş kətərə qalsa, ajl arasəndəc ele qəşərnə qajnap turəjan qojcu-çılıqəvələr eki vut vuzdu bir ətygyvyzge səjəvəzəp çyrəşyn!

— Ee, qudaj əzyn saqtaj kər, qara vuqaralar el çə şəlarə səjlloodon vaş tartqəlarə var.

— Aj, degi saqtəqla qorduc qəq degendej.

— Uşunca çan-çanəvərdəñ rənsqəşəñ bergən qudajə əzy aır ajlasəñ tavaar — dedi moldə Çamalidin.

— Daə, kəneşno, bul çənyndə mēda oşlonvoj çyr- gən çerim çəq. Cənəmdə ajtsam eldin kejrinen coocuj- mun. Murdaa kyny tyşymdə da qəbz çajan qandəñ icin- de ele ajqəvəp saap çyrğən ekemin, aldəman ajvalta qar- nar vireə qacəra bergende ele coocup oqəjonup kettim. Cyj menen kəldəgylər cənəñ ajtqanda vilekti tyryp kəkyrəkty acəp taştəşəp ele qəp-qəbz ottun icine kiriş- kən kərynəñ, emi ajtarəñ: oqustan mēnda da bir şum- duqtuu zaman bolə qals, çə qəroqəz duuldap qətajəqə qacəp qalsa, vardəq elden vəlynyp qaləş əz çanəvəz ycynda qəjəñ. Anda viz kim menen kyn kəvəşyz? Qol aldəvəzdaşə vuqarəşəzdan ačərap qalsaq tərələr sizge işəne qojə dejsinəvə? Oşonduqtan, ne var, ne çəq, eger kyctyy toqolon bolso elden cettə qaləş çarəvajt. Eldin vaşənda, aql nasijatə vəlup, çol vaştəqəjan adam səjaqtanəp, ajxajlap, ac qəjəvərdə saləp aldəqə vaštəvəp cəqəansəp turuuvuz kerek.

Elden ajrəlojan kyny actan ələvəşəzəy? Emi, mənca ajtəp qaldənar, çedəp vaşqə aql tabuuqə mujsatəvəz kələj vərə çatsa, el uruşqə kirse dəvə-dəvənyn vaşə- nan kəz saləp, qəşə çyryy kerek. El çentilp varatsa, iri aldə menen qacəp çənəə kerek. Esinə çəqraj ele qojəsun, səzdyn maanistne tyşynə turəjan bolsonor mən stlergə çedəp ajlanəñ ketkenindəki vəlcu işi ajtəp olturam.

Menin aqləñ çetip turat, qətajəqə qacqanda el çəq- şəlarəna ec qandaj zəjan çəq. Qacəp varəjan qəroqəz qətaj çerində dele vizge qəñq ete alvaj qalat, vəjaşəv əraqatəvəz əraqat, icip-çəp çata vərəvəz. Quurasa tomajaqtar quuraj vərəv. Alardə quurajt ele dər, əz

başbuzdu azarqa sala alıvuzbu? Məna uşundaj! Çığır tərzi sygyn ertenden qaltırbaj çənəkylə! Eger çığır çənəvəjt eken, boluş mırza, siz menen başqaraaq çerdı syjleşəvyl aq padşahanın vıjruoju ojuvcuq emes! Məna uşundaj!

— Qup volot datqam!— dep, boluş qolun boorunı alıp tura qaldı...

Toonun ajdarım çelı bşqbrat.. Musaaly qızıl coqtorun eercitip alıp, tēmən çaqtardaoy boluštardı kēzde çorqosunun oozun qojo vardi...

Boluş, Borvuke vaj, Çamalidin moldo ycəə taj camı çerge Musaalybz uzatıp varışıp, qajra boluštun qonoı yjyñe kelişti.

Añqıca tuş-tuştan bırındep-sırındep soldatqa qattaluı cu çıgıttır çıjnalyr çatıştı. Bir ooqumda boluštun çatı cıbz Esırkep murdun bır vş ettirip qojup, kinegesı kətoryp kirip keldi. Anın artınan Çamalidin moldonun 22 degı uulu kirdi.

Qojkeldi Esırkepti çalt qarap aldy da:

- Moldokenin balasın qattadımb?
- Çoq boluş ake.
- Emese mındaj, çaş on vşešte dep ojana qattı

sal, kemestja tekşergende ketmen kətoryp cavuozı çaraj elek ele bır ojnoo bala dep qojorvuz. Emı, valdar sılerdele uşundaj qulaq cuulday turojan uvaqta, kēz kēzge caldyoıa vevəj çıpunu tartıp çırsəner!

Çamalidin moldo tanoosun derdejtip çılmaıjıp kylyp

— braqmat Qojkeldi mırza, ata-bavañdın arıaoy qoldop, daraçañ mındandaoy kətorylyp, altın vaşvı urmat menen, sıj menen ətyn! Bul mejeravəncılyoınar

511

qa kēpten kēp braqmat boluş mırzal — emı vaıam, Qojkeldi aqañdın ajtqanın uqtuñau? Mındaj uvaqta tızgındı tarta çıruş kerek.

El tuş-tuştan vasa vaştaoyandıoıtan boluštır, kēnsalar yjyñe varıştı. Çoldo varatqanda Borvuke vaj „sizge qaşqa çorqonu tartuu qılam boluş mırza“ — dedi. Boluş çımbıjıp çetelyp qojdu, qızıl coqtor ajdap kelıp dalaj çıgıttır qattaloaly turdu. Kēnsalar yjde Qojkeldi, Esırkep, Çamalidin moldo, Borvuke vajlar olturuştı.

Eldin aldy bolup aq qalpaqtı kēzyñe tısyre kljıp, murutun çıjratqan, qoluna mēər şakek salınojan, çıj narqut kyrmecen, çañ kələc-maasv kljgen, ceginin aldynda booroju salañdaoıan qara sur çıgit, çamcıbz vjreı kirip salam ajtıp tura qaldı. Qojkeldi eki çaoıñ qaravıp:

— Kel, kel mında, Qulcunvaj mırzal — dep, bır çetəyp qojdu. Bul Borvuke vajdın uulu Qulcunvaj ele. Atasv bul uulun erkeletıp 15 çaşında bır qoluqtu alıp vergen. Uşul vıjıldaoy vıreənyñ onvş çaştaoy qızın alıp, ajıl icinde sylkyldəj vaštırbıp, mırza atanıp turojan kezi ele. Qajda varsa artınan eki-yc çıgit eercitıp alcu. Qulcunvaj boluş menen qol alışıp qarvıtqa oltura ketti.

Qojkeldi Esırkepke (vesirine) qarap:

— Oj, Qulcunvaj mırzav da qattap çıber.

Esırkep Qulcunvajdy tızmege çaza vaştadı. Qojkeldi boluş eşikte saçalaşıp turojan çıgıttır uqpasın degeñdeı ynyn aqırbın çıoıarıp:

— Altımbş çaşta dep qatta. Altımbşta — dedi. „Təuqşup çıbrap çer vaşvaj çırenıp turojan çaşın əzy

511

И.И. Бухариндин хатнамада,
1879-жылы

men emeslinal" — dep kerilip olturoqan Qulcunvaj so
luštu qarap qumsara tyşyp, birdeme dep aytqasş kel
di ele tordə olturoqan atasş Borvuke eerdin tiştep, ce
telyp qojdu. Boluştun amalın tyşyngəndəj bolqon Qul
cunvaj ыrsajыр kylgənsydy da demi suuj tyşkəndə
salырар ыldəj qaradь...

Çigitter birinın artınan biri kirip qattalыр çabьş
Yşkyryk, ulutunuu menen munarьqtaj tyşkən aylan
tuman vasыр turoqandaj qaraqoylanat...

— Qыр-qəzəl ele açaləja barat degen uşulbu? da
ele el çaqşylarənnьn valdarь varvas, aq padьşa degen
biz qaləđ nuqaradan qana soldat alat ekenəo padьş
nьn ыmatən kərgən çaqşylar soldatqa əzyləry emə
ycyn varajyt? deşet, qajşь bir çyрəgy qurc ottoj kə
çajnaoqan çigitter tişterin qəcьratьşыр:

— Təh... arman kyn-aj, adamdьn tyşyne kirəge
çerdin tyəyne varəp əlgyçə, uşul çerden emne er
qol salьşыр myrt ketpedik eken-aa? — deşet, qajş
bir çigitter.

Çan-alidin moldo bir qozqolup qojup qattoodon et
çatqan çigitterdi qarap:

— Baldar, „padьşa qudaa emes, qudaadan çudat
emes“ degen, padьşaqə şek keltirəbegile. padьşanьn v
ruoju qudaanьn parmanь menen bolup olturat. Aq ç
lunda, vaş tartpraj uşunca qalьqtən çonunan ketsə
soop ele tavasьnar.

— Çar-qtəq moidoke, şjzdin şarьjatənzьz sizden vaş
qanь kəreşjəy? Bul qandaj egiz çənduu — şarьjat — d
di çigitterdin birəə — kynkyldəp — uşundaj uvaqtə
şarьjatь da qəcap turup alat.

— Ja, qudaj quduretinden ajlanajən uşundaj veker
ozdordun kesepetinen saqtaj kəp, vuzulup çarьloqandan
saqta. Ej, musulman valdarь boləondon soq ojlonsəo
oləojəu? uşul kaafьroja qarşь cьqqanda erterə ele va
bьzdb tuqum qurut qalьajəb? Andan kəre kaafьr da
oləo padьşa əkmətyne voj sunup, ajdaoqan çaqəna
ara beriş kerek, toşoo qyloyla valdar, tekeber syjəp
ynəəge battənar. Toşoo qylyla.

— Moldokem tuura ajtat valdar! Qudaj qyloqəja
qudaj urəjan tenelet degen eken ətkən vavalarəvьz.
padьşaqə tenele alьajəvьz. El degen vaşcьşь menen el
bolot. Elge erkeç volup olturoqan qyrolyz çaqşylarənn
ja bizcelik meşl vardьr valdar. Ata-vavavьzdan ber
le elden cьqqan kişinin etegl uzaroqan emes. Mьna
vygyn Musaalь datqa da kelip „çigitter qajaşa berçy
boləo alar ycyn silerdi qarajym, siler əldynərl“ dep
pke-çyрəgyvьzdy quşurup ketti.

Çigitterdin dalajь uncuoşpraj vaştarən salьra
p çer tiktesti. Eşiktin aldənda turoqan Çaparqul,
abetejın kəzəne vasa kijip olturup, çanəndaqə v
duna

— Çaqşylardьn meşl çəq boləo əzyləryynyn o
şizdi çinereşl? uşu vygyn qoroş tolojon qojum volup,
boluşqa vasa bersem mendale yjymde qaloqanь turam —
çiledi. Çigit „bras“ degəndəj vaşьn ijker yşkyryp
tojdu...

Çaparqul uzun vojluu, arьqəbraj, çəşь otuzdarəja va
mergenci, vьrkyty. Qulcunvaj
Çaparquldu eercitip uşəja cьojuucu. Al vygyn
ajləja Qulcunvajdb eercip kelgen. Qulcunvaj çoldə
çeletqanda:

— Tart tilindi, yldyrögen it, saqça mitajmcaıbqtb kım qojuptur? bul eşsek çaloqan ajtıp eldin ic n suz-qusu var tura, ajt dejm çasındı, çasındı menen çerge kirgen it tösöndy ojo cava elekte? Çaparqul bir az uncuqraj turdu da:

— Boluş ake, uluq kişi qalıb bolot decy ele. Ajtıp olturvajmınnı, Qulcunvaj qanca çasta bolıso men da oşonco çastamın.

— Cij Esirkep, bul it menen qaçıldıaşır olturasındı?

— Çıjırma veşte dep cıjejinı?

— Oosa, altı sanı soo, soldat bolıuqa avıdan ıla-jıq dep cıjip salsañdı, vılçıracın itti!

Çaparqul emne dep ajtaarın vılbej qaltırap, qoldoru qatıldırap ketti da tizmelep çatqan Esirkepti qoldon alıp:

— Toqto mırza, mına bu menin ajtq. nımdı cıj, qolun qıncıñır arañ turşal!

— Turı e, ar çaqqa! — dep Esirkep Çaparquldu cıqar-naoş menen teşke urdu. Çaparqul toqtonıp tura alıaj, Esirkepti çelkege tepti ele. Esirkeptin başı qolom-toqo kire tyştı.

— Qarma ata-basandı oozun... salıjıoan itti! — dep boluş qamcı menen tösöge tartıp-tartıp çıberdi. Eşikten boluştun çasooldoru kelip Çaparquldu qoldon alıp sıjırap teşqa alıp cıoşıstı. Çaparqul çulqunıp cıñırıp:

— Siler ei çaqşılardı emes çyzy qara, çap-qara c onuz-sınar! şorduu buqaralar mına emi çutıldı q! şo ubuz-dun çatqanı uşul! Mına emi tırylaj çaj ar çutqula mızdı çuturoqan itter! — dep, qolu-butun çarmıp kelat-qan çasooldordu tepkilej başadı. Qojkeidi, eşikke cıoşıp kelip qamcı menen başqa tartıp qaloqanda

Çaparquldu mandajınan çan çaja berdi. Qan çasoş-nan aqıp çaqasına cuburup kirip çattı. Boluş yjge kirip bara çatıp:

— Ej çıgitter, kerdynöröv, mındaj ittin izin vasuucu bolıoqula. Çasooldor, emi munun olu-butun tırıştıra mıjlap, mamıoqa tanıp salıjılal — de li. Çasooldor Çaparquldu qolu-butun tırıştıra tanışıp çatqan uvaqta tuura çatqan dyvyrögen qalıñ attın tujaşınan davışıp hoquldu.

Bir boluş elden çyzdej çıgıt coquluşur qaraldarın bir çerge qatışqan, uşul azır eki qızıl coqtu coq suunun vojuna tırıştırap tanqan vojdon taştaşır alar-dın attarın aqırtıp qojo berişip, öylery bir-birden kök soju du taqımdarına qıstarışır, boluştun mekeme-sine ke alışqan. Aqırın-aqırın attarınar tyşysıp vely-nyp-volynyp taştı olturıstu. Alışır baştaoqan on caq-tıñ boluştun ystıne kelatıp Çaparquldu keryştı. Alışır qajrıñ kelip çasooldoro „ceckile qolun“ dedi. Qandarı icine tartıp, çoleoştoj qamdanıp turoqan çıgıt-terdi kergende qızıl coqtor emne ycyndır kezderı alajıp, er tige tyşysıp Çaparquldu qolun cecıstı. Alışır bir yşkyrdı da:

— Çaparqul qurdaş, Qulcunvaj mırza çantken menen emgöğındı unıtpaj saqça sıj kersetken ekenoş Çapar-qul entıgıp:

— Alış, men aqmaq bolıon ekemin!

Alışerler oncaqtıñ eşik tozqon qızıl coqtordu vıqır-tyrtıp, boluştun ystıne klrip kelışıp qol quuşurıstu. Adatta qorqup, çe izat qılıp qol quuşurar ele. Bul çıgıttırdın qol quuşuroqandarının maanısı emne ekenin

Көпшілік
(сүрөттөлүшүм түзүлүшү
көпчүлүккө өткөрүлүшү)

Чуу
Башкы
Т. Т. Шыңкыя
Берилген кезинде

ottoj ojnoqon kezdey menen, çolborstoj qomdonqon-
doqu ajbattar ajtöp turat. Qojkeldi sesteje tyşty da
Alşerge kezyn qadap; wjun toqtotup aloqandaj bolup:

— Çigit çiserse da keläjsin — ee doquz!

Sen emnege çrenesiñ? Sen ali menin kim ekendi-
gimdi taanbj elek ekensiñ qol

— Çigitñizdi kergenybyz çoq çaqşy boluş, sizdi
kim ekeniñizdi taanbojanşy — dep qojnuna qatöp kel-
gen ceti cala-bula watqaq bolqon tesetej menen topun
boluştuñ aldına ыroqşy çiserdi.

Boluş titirep көр-көк болуп кетти, dalajoça cejtin oozuna
söz kiräej eerdі qыbrady. Boluş Atbaşy Narıñdın соң
manap vajlarınñ padşajoça soldat ыeryy tuuralu bolqon
töwunda, yjezdyn ucaskevajınñ aldında, aq padşajoça
ijilip qызmat qыla turqandıroqın vildirip, al ojana emes
eldi tartipke caqruu ycyn soldat ыeryyn surap qajtqan
je. Anın ystıne ыgyunky Musaalyññ kelişi anı daqı
semirtti. Oşonduqtan özyn murunqudan da kyctyy,
Salmaqtuu boldumoqo dep özıne özy bir ortuqtun too-
Sundaj kerynyp olturojan, oşondo da ojuna kezek-kezek
qolt etip Alşer tyşө qalыр „aj, seni ele qыр şiber ajdat
basam doquz!“ dep carq-carq etken. Mına emi ajlan-
şandaqı elden ujalqandaj boluş qызarıp terdep ketti.

Çigitterdin qajsı ыreөлery aqırға:

— Ee... boluştuñ öz teseteji... boluş ölgen eken
adam — aj bul tajmanvaj salqılaşыр olturojan qajsı
көк çal ele? dep çanındaqı ыreөлergө qarap kybyreşty.

Çamalidin menen Borbukeler baştarın salandıatşыр
eer inderin kybyretyşyp.

Sözdy Alşer baştady:

— Çaqşy boluş, soldatqa qacan çenөjbyz?

— Yjez çenөt dep olturat. Çenөtөmyn silerdil

— Çaqşy boluş, асық айттыңыз, сытырап çer баспай
çyrgөndөdın baldarы emne ycyn varrajt? Mına bul
Qulcunvajlar emne ycyn eldin icinde, kelincekterinñ
mañdajında qalat?

— Bul elde padşanın vujruquna baş işegen kişi
çoq, eldin varы ele varatat. Boldu emi eşikke сыqqыла
aqылдавaj silersiz dele işten vaşыwыз ajlanыр çatat.

— Сығаныз çaqşy boluş: esen сытыр, esen qajra
kirerwız, emne ycyn vajдын baldarы orduna kişi çaldap
çiserip olturat? al emne ycyn?

— Adam ej, sen çindi bolqon nemesinbi? kekerlöөcy
kişindi tapqan ekensiñ it, emne ycyn ekenin men saqı
ajtöp ыermek nelem? dep boluştuñ kezynyn caarы сытыр
quroşaq qajrat menen caqıydaş vaştady.

Boluştuñ ыesiri Esirkep bir şumduqtun bolorun ыll-
gendej aqırın ojana eşikke сытыр qajaqqadyr, bir
çaqqa kirip çoq boldu.

— Çaqşy boluş, biz söz surap olturawыз, kinegenzdi
kerşөtynyz, biz vaşыwызdı oqqo tosup bara çatqan kişintz,
kimdin varыp, kimdin qojorun өз көzybyz menen көрөwыз!

— Adam ej, соң соqoj qul, boluştuñ kinegesin sem
tekşergenı kelgen ekensiñoqo, сыqqыла yjden itter, ça-
sooldor qajdasınar! сыqарoqыла bul itterdi, сыqарoqы-
lal... — dep boluş ызырındы.

Boluş Alşerdi көzdej butu menen tap bergende
Sulajman ыroşыр varыp buttan qarmap çykkө çapşөra
tyrtty... Eşikte turqan on caqты çasool natıwыр yje
kire alojan çoq. Çyzdej çigit kelgenin Qojkeldi da

Handwritten notes in the right margin:
"Handwritten notes in the right margin, including a circled word 'Fur' and other illegible text." (Note: The word 'Fur' is circled in red in the image.)

Eki çasool ansajın cirenışp muruttarın cıjrıtıyıp, „boluş aman turoqanda kornögendy kornötönyz“ degen kişidej, yzengyny cirene tebişp boqoqtorun salandırtıyıp, boluştun mekemesin közdey bastırıştı. Ajıldan uzap cıoıyşqanda bajaranlar korynbese eken degensiştir eki çaqıt eleñ-eleñ qaraşp, çoldun cañın ujulojutup savaqan bojdun ketiştı...

Kökte çıldırdar çaltıldıaşat. Qaraqajlar niliner-nilindej şuldaşat. Alışerler kicine ot çaqıtıyıp qojuşup uruş çönynde syjleşyp, zım qaraqajlıu qarçıojajdan köz ajırışpajt.

Orus bajların çıqıyıp Qaraquçur çajloosunda çatuucu. Al çerdeki maldın baarın çigitter tijip alıyıp, bajlardın malın baqqan malaj qırqırdar kelışp beker attın semizin balıanın tandap minişken. Bir qancasın tert-beş kynden veri sqıup etin talamaj qıyıp çıberışken. Cyjdön, bıyq Keldön, Qocqor, Çumoşaldan uruş cıqqan cın boldu. Al çaqtaoşlar bir qanca orus qıştıqtarın erttöp, bir qanca kişini çaradar qıyırqan, al çana emes ar çaqtan quralduu soldattar kelip qırqırdın quraoşan qolun too tajantıp syrup cıqqan da acıq uoşulup çattı. Narındın kökyregyndöky stj-boluştar eldi toqtoto alıaj ajlası ketkende „biz silerdikiz“ deşp baş ketergen elge qoşulup çatıştı. Çyrektery aloolouup çooşo attanoşan erlerdin quraldarı — sırnajza, aj balta, kök sojul, eski qançar, qajın sıreölerde tytötme miltıqtar var. Bilekteşken balıandar menen közge atar mergender iri alıyda çoo betinde çyryşet, çyrek tujlap köz çajnajt. Erteñ emne bolo turoqandıqın, samsıojan too qırqıyıp daoş qandaj kyn köryp,

qaj çerdin suusun ice turoqandıojın ec kim bilsejt. Ec kimdin ölgysy kelsejt. Ec kim tuulup öskön qajran çerden qadam çıluunu qaalavajt... Qarçıojajdın ajaoyınan çetti-segiz çigit qujruq ulaş cıvaşp savaqan bojdun kele çatışat. Alar özylerynyn çıbergen çigitteri bolup cıqıtı. Çigittin sıreö kele zamat:

— Qamdanıyıla, qamdanıyıla, ötyp varatat, uzap ketip çyrbösyn.

— Kim ötyp varatat?

— Qajda, qajda?

— Biz çolşo varıp eki çaqıt qaraqanda ec kim koryngen çoq ele. Eki ycöşöyüz çoldu qarap turup qalqanıyız zım qaraqajdın dalajın sulatıp zımdın sıtıcıtıyın cıojandıq, qaraqaj kuy etip qulaqanda alıstan bir top qaraan koryndy. Biz veri qarçıojajdın icine kirip attan tyşp öny çattıq.* Bir oşqumdan kijin, bir top soldat keldi, icinde ucaskavoj tere var. Al çana emes, bajaran Ymetaalın uulu Musaaly tilmectin da yny cıojat. Baar çaraq-çavdıqtuu: Bişkekke ötyp varatısa kerek, Bişkekke ketiştı, zım qaraqajdın cıoyıyıp çatqanın kergöndön kijin bir az bulduraşp turuştı da celişip turoşan attarın oozdorun qojo verişip, çöner qalıştı, çana emi, attanajıyınarım? Biz çetkice Dolon veldi aşp ketpegej ele.

Çigitter bıoyıp-bıoyıp atqa minişp çaptaldan çartaloja çete çarışp olturuşup qara ynkırdyn ystıne çetiştı.

Borvıke, Çamalldinder eldin artında vara çatışat.

Bişkek — Azıyq Frunze şarım Q. M.

Qara ynkыр bekette qural çavdьqtuu orus vajlarь turuşcu ele. Өнүр çatьşьp, ketip vara çatqan tьrөny көрүsty. Beksenyn ystynde turuşup, qara mьltьq menen toroj-toroj, oq cuuldatьşьtь. Bir soldat cьңbrьp varьp çьqьloqandaj boldu. Qaloqan soldattar attarьnan tyşө qalьşьp, taşqa daldalanьp atьşьp çatьşьtь. Beş atar menen bardankenin oqu cuuldar toonun ystyne qajьp cьңbrьp, qalьn eldi qaq çarьp aralap tynky tьnctьqть, memirep, çatqan qatar-qatar qarçьqajlardь kыngьrөntyp, syjьentyp varьp çoq bolot.

Tytөtmөnyн oqu oqoj menen qara ynkьrdөky soldattaroja çetpedi. Qьrөjьzdan eki yc kişl oqo uctu. Qan qajnadь, qol icinde topoloq baştaldь. Qьrөjьz qolu tytөtmөsyn qoltuqtap ketenciktej verdi. „Qalq ycyn çanьььz qurvan“ dep erdemliр manaptar özylery çьlьp-çьlьp cetke cьңbrьşьp, qarəojajьn arasьnda yjдөj taştardьn daldaasьnda çyrysty...

Tөрөлөр ulam arьlap atьşa berişip taştьn daldaasь menen çyryp olturuşup, Dolon veldi aşьp ketişti. Alьşer vaşьn çajqajt. Tytөtmө mьltьqть qarap-qarap alьp „attiginiq“ dep eerdin kese tiştejt. Sulajman Alьşerge çanaşa qalьp:

— Atandьn көry dynyjө — aj, çoq degende on çaqть ele bardьnkebiз bolsocu, çadaoqanda bardьnkebiз da çoq — eel. Aj cirkin qural, kendirisizdi uşul qural keset eken oq. Qaracь, çyrek aloolonup alьp ucup tajdaj tujlajt, көz çajnajt, qural çoq, qolumda beş atar bolso tigil tьrөny vaja ele çajlavajt belem! çe tigi çaq-şьlar bizge çaqşь mьltьqtarьn berseci... özylery çitip çitip ketişti, çoq degende bizge mьltьqtarьn berişse bolo...

Alьşer uncuqrajt, qalьn qol qajra tartьp andaalaşьp, bekseynyn ystyne cьңbrьşьtь...

Borbuke Çamalidinge şьşьrap:

— Musaalь datqanьn qacqanьna qaraoqanda iş çamanoj, degi biz aman qaloqaj elek? — dejt.

Çamalidin da şaşьlьp:

— Murdaa kynky voluşqa bergен usada ojana, vajьm? Emi tez qajtalьq, tyn icinde bizdin ketkenisizdi ec kim vajqabas — dep, aqьloqalar bastьra berişti..

Erten menen ar bir ajьldaşьlar qoloqo qavar berip çatьşьtь. Çьlqьcь qarьja qunancan caap kelip Alьşer menen Sulajmandь oшoco caqьrьp cьңbrьp:

— Alьşer halam, iş çaman...

— Ij, emne qarьja?

— Qojkeldi voluştun ajьlь tynde ele taptaqьr көcyp ketiptir.

— Qajda, qarьja?

— Qьtajoja, qьtajoja. Iş çaman uulum, Ançьjandan 500 soldat kele çatьptьr.

— Bja, cьn elevi?

— Emne dejt?

— Cьn ele halam. Atvaşьnьn manaptarь mekelejge qoşomat qьlьp Ançьjan tьresyne qavar bergен eken. Oşol çaqтан kele tuoqan soldatqa Atvaşь menen Qurtqanьn manaptarь at çetkirişip, alьp kele çatьşat dejt. Tynde voluştun ajьlьnьn qacqandьoşь tegin iş emes. Cьjдө, Qocqordo qьrөjьz qolu çenllip qacьp kele çatьşat degen imiş cьn şьjьqtandь, alardьn a dь Qara quşur aşьp Aq egyz Bedeldi kьzdөj bet alьşьptьr. Boluştun ajьlьnьn erte көcө qacqanьnda bir maani var, halam, maani uşul,

Qara ynkыр bekette qural çavdьqtuu orus vajlarь turuşcu ele. Өнүр çatьşьp, ketip vara çatqan tьrөny көрүsty. Beksenyn ystynde turuşup, qara mьltьq menen toroj-toroj, oq cuuldatьşьtь. Bir soldat cьңbrьp varьp çьqьloqandaj boldu. Qaloqan soldattar attarьnan tyşө qalьşьp, taşqa daldalanьp atьşьp çatьşьtь. Beş atar menen bardankenin oqu cuuldar toonun ystyne qajьp cьңbrьp, qalьn eldi qaq çarьp aralap tynky tьnctьqть, memirep, çatqan qatar-qatar qarçьqajlardь kыngьrөntyp, syjьentyp varьp çoq bolot.

Alьşer uncuqrajt, qalьn qol qajra tartьp andaalaşьp, bekseynyn ystyne cьңbrьşьtь...

112. Kerymen (Tibet. uau. s...
Qarar mandan)

oqustan el menen qoşo qacsaq çöe-çalañdarı unaz talasat dep erte ketken da. Özynyn ojana amandıqan tılegen kişi oşondoı bolot. Qantken menen talaptaş emespi, keçee kecinde Qocqordon boluştun yıyne bir cavarman keliptir. Alıştın çajın ajtqan soñ boluştun qacıp olturoñan oşol. Alar emgice aşıuqa varıp qalıştı.

— Мына қызық! ай дейне — ай, қандай заман кын болорuna da ақылыбыз четпеді?

— Qaracь, emi biz erk talastıq ic çaqtaoь qalıñ qırqoьzdaroqa syjonyр çoo betine vel vajlar cьqtıq ele, qarьraaj cыñdap ele iştin ajaoь uşundaj voloionuı? dedi Sulajman muñajıp, Çылqocь qarьjanın acuuı keldi, uuluna bir qarap aldy da:

— Aqьlыñdan şaşpaoьın valam, yjdoğy kişi oşony, tıştaoь kişi oşony, aub kim vilet? Açal cыñdap çetse enekeñ qarьş çyldırbaj kyn sajnı qujmaq qujup berip oltursa dele myrt ketesin. Adam degen vaşqa tyşkөndy keryy kerek. Emi valdar vaşьnaroqa qandaj kyn tuusa da nizdi unutraoьla. Siler bul çerde çyre berip, biz tepsөorynde qalvajlyq. Kim vilet? Qavar cыnbь, qalppь?

Alşerдин demi suuj tyşkөndөj boldu „çardamoş kelgile aq çoloqo attandıq“ degen Qocqordoqu uruş cьqaroqandardın qavarь, ickerkı eldi todoj arqa qalıp najza aşataoqanь esine tyştı „Qojkeldi qactь“ degende vaşьn çajqap eerdin bir tiştep aldy... Çылqocь çarqan vojdon qarьcөojaj ыldaj kirip qaraanь çaşardı.

Qыrq-elyydej çoldoşu menen todo çatqan Alşer eceñ tyrkyn butaqtaoqan oj tolqununa qulac urdu. Qocqordo emne bolup çatqandıoьь tuuralu alıge acыq qavar uoqlıbadь.

Tyn ortosu oop vара çatat. Too arasыndaoьь ajьldar-dыñ tыñdarь menen manap vajlarь celep çыrgen qol cetinen cacьлыр, taraj vaştady. Tьjaoьь Qaraqol, berçaoьь Qocqordон ajьldar qьtajdy kөzdej samsьoqanь uq-qan el typ ketere qozqoldu. Өzende orulaajegin — ça-ылыaj cөp, qajnavaj qazan qalıp çattı...

Qajoyь, ыj, cuu aralaşьp too ajьn kyngyrentty...

„El vaştajmьn, çoo sajamьn“ dep көvyрp çasьroqan qardь salыq vajlar menen cıjmurut manaptar iri aldyda qьzyl uuq voluşup, uruularьnın uraanьn çaqьrьşьp көctyn vaşьn, qьtajdy kөzdej tartıştı.

Alşer menen Sulajman qыrq elyydej çigit menen toodan tyşьp kele çatьsat. Çigitterdin arasыndaoьь, „bul uruş degen nalaketti kim cьqardь? Uruşup biz kimdi ojrondotup çıberet elek? Andan kere mal aman, vaş esende qacьp çooqoloqondon onu varьь?“ dep kыnkyldeө birli-çarьmь çыloqa çьvьtqa kirip çittip kete berdi. Alşer emne ycыndyr kezy balьыldap, tişli qьcьrap, el toqtolo qaloqan çerde najzasьn çerge nıqtaj qarmap sez vaştady:

— Qurdaştar — dedi al eki çaoьın qaraj berip — ezyner ojlop көrgylocь, biz qajьş çoonu sajpь tyşьrдыk? ьrasьn ajtsam quru dьrnөгөnden vaşqa ec kimdi at ystynөn ala-saldьra alьadьq: çigit degen, azamat — er degen bizdej volobu? uşul vojdon tarap-tarap soldojup vaştьrөp kete bersek çoo betine, el cetine cьqtıq dep qajьş betibiz menen ajtavьz? eldin çigiti bizdej bolot veken? Qan cubur-oqan majdanoqa kire elekte ele ez icinizd-н mintip andalaj vaştasaq emi ele ezyvьzdөn ezyvьz çoq volvojvuzbu?

(vobert) 112
Kerymen

— Eej Alşer aj, syjlej beret ekensin, çoq bolsojt elek dep kyjyp turojan ertke qantip barabyz?

— Toqto qurdaş, kişi syjlegende ele ordundan tura qalat ekensin. Өrtke barbaojanda, sen bir çaqqa kyjөөлөр баројаның најза ајтап, ај налта сaptap çyresyñby? Çаны бирге, қаны бирге, қурбалар; ezyner oјлоp көргyлөcy, низ қандај баатардөq қылдөq? Toптоşup, bastырөp çyргөnybyz во.воso kimdi caap айдыq? Çe тigl „Qara qocqor, Qaraqol, Cyjдөгy el уруş çыqарыптыр“ деп дырвөгөny-ыызge ele қорустан болуп tim болосузбу? Төмөкy еldin çigitteri қantse da болуştun moјnun yzyp, төрөnyн қардөн çарөp çатрајыбы! Alar çөnilse da çөnilесе da nekelejдин zulumculuoјuna kyc көрсөтөp oлтурсајыбы? алардөн еlymge көткөni да çаздыoјын ала çатты.

A, бизci? Çe биз өз çанын ала қасөp çандан murun веziр çөнөгөн тигil çақşыларөбызға işeneбизби? Alar „çyргyлө emi қасаныз.“ — deşip oлтurusрајыбы .. Erdik қыlcu киşi уşундај өрт çалындап, қан kyjyp тuroјанда қайрат көрсөтөйт бөken? ајы icinde eki qолду вооројо алып басыр çyryp өлгөncө оқ-сол ороşондун icinde zariap oлтuroјан көpçyлык ycyn tim ele ac веide, qu u çолдо, најзанын ucунда, қылыçтын мизинде, çoо çақадан, бөry етектен алојанда, çедөp қашыq қаныбыз, көк çашыq етиниз қалојанда tutqun болуп, çoq degende ошондој er өlymy менен өлсөк volo... Eгер уруştан қорқсоңор падыşанын ајтақанына көнөp, ајдаoјанына эмне çyрө нервејсиңер?

— Meјлиңер, ar kimiңer oјлоноқyла. Men беş киşi менен barsam да уşul шаардөн төрөлөryнө sunалып çатөp нироq атрај ујалбай қantip қacam? — dedi da Alşer најза-

сын өнөp atqa минip төмөн tartқанда артынан Су-лајман баштаoјан он caқты çigit аттарына бөpөp-бөpөp minişip, дыркырөp çарданып çете келишти. Şашты ketip тuroјандај болојон çigitтер айдынқылар çөнөгөндөн соң илен-салаң tartып еrciј башташты. Kyn çыpыштаoы көр çылдыз сујулуп, тоодон ылдөј муздаq сөдөрөm соқты. Cубалçы çөнөгөн çigitтер баројан сајын çарышты. Qatuу шамал болојондој çолдун çаны ујлоюп адырлардөн ystyn возортуп, qоқтyлар менен талааларды туман қар-таoјандај болду...

Çigitтер çөнөј берсин, мылыçтын ооqu cuлдаoјанca өмөн çақqa көз салалы.

Атбаш манашы Алым. Нарөндөн Тоқусторо çақынан çыqqan манашары Çала Абаддаoы төрөлөрге меөр басыр қат çазып, ат çартыoјанына көр болојон. Алымдар қыpөз еlinin баq қонуп қөдөр даарыoјан „çақşылар“ delinyycy. Emесе таq оşол çақşылар өз қолдоу менен қыpөз падыşаoя қаршы çықты. Қыpөз оq аты. Төрөnyн çөnil тepsedi. Оşол topoloncularдөн tuқumun қуратқyла, қатуудан қазаны, çумшақтан kyly қалбасын.

Eгер қыpөзды қуратуoя өзynyздөр keле аласаныздар бизге солдат бергиле. Қыpө etkeninin қанын суудай аоы-залы, падыша қудай емес, қудадан çудай емес, биз аq падыşанын çолундабыз, аq падыşасыз ycyn мал-башыбыз, çer-suубуз, çан тенисиз менен даярбыз. Sizдердин ulуу урматыңыздардөн айдында биз kyn тыным, тын ујқубузду qојуп қазатқа çыqаныз“ деп çазып çисөp oлтuroјанда Аңçыjan төрөлөry қantip tim çатыссен? Оşол el „çақşыларын“ тумардај быктөлген қатынын icinde „дөpө нир ајта тuroјаныбыз, быјақтың çолу бузуду. Telegram

зымнын бысыты сыгы, зым қарақайдын көсын қырыя
отун қылыр қақыр алды. Ошондуқтан аяла кеткенде ат
сартығыр олтурамыз, urmattuu aq padьşabyzдын оң қолу
воложон ісеніқты төрелер, soldatty tezinен чібергиле, ат
көлык — азық-тылык болсо толуғы менен биздин мойну-
визда. Қырыыз деген бағ аламан ел болот, қолоғо тускен
urmattuu төрелердын қанын суудай шиміріп, аяқын ас-
манаға сықарғыр, вақтың вағына асыр қатат. Қолу
жеткен орус паселкесыне ert қойуп қатышат"... деген
сөздерын оқуғанда, төрелер өзгөнбай ким өзгөнсын?
„Қарап қырыыздын туқумын қурутуу керек, улу padьша-
нын ұраты үсүн тағталқалар, тоо вузур Нарын дарыжасын
қыр-қызы қанаға қойоо керек" деген сөзды үйез айтпай
ким айтсын?... мына емесе, Кетмен Төме Көгартты
асыр, қырыыздын атын мінір, қырыыз елінің ақ майын
сер, қызы қымызын ісір 500 солдат келе қатат.

Беғ сүздын алғанда сұттарын салақтатығыр, ас бөры-
дөй алақтасыр, камандыр төрелер келатат. Alardy бағ-
тап, нан берген кішіге шырпандаған иттеј чалмандар
қанқорлордын атын тоқур, ағын васырғыр шордуу
буқаралардын көсу „қырыыз елінің қақылары ошоло"
деп белге медер қылыр олтураған манартағы келе қатат...
Қалың буқараға шордуу емгекеі елге қан керек азаттық
керек болсо, манарға сен-тон керек, вайға мал керек.
Көздын қағына, көкыректын дартына вгажым қылуусу
ошолорау?...

Таң атты. Алғырлер шаардын бер қақындағы ваз сар-
тардын арасына қетісір, солдат туроған сер қаққа өңур
варатысты. Soldattar да erte тұрышур, attarын чөм-сөрке
тоқузушур тоқур қатышқан.

Түтөме мөлтықтардын уны сығылдады. Біроқ солдат
туроған серге четпеді. Нарын шаарындағы ел үрөжур
кимдердіндір денеси титреп сүреғы орқолғуду. Zam-
birekтын оозу алда қачан еле бері қаратылыр қойулаған.
Duşmandы қағ қанақтың арасынан кытыр олтураған қазар-
мадан беғ атардын оқтыру ваз сартарды аралај смул-
дар, өзылдар, алда қайла өтыр, заматрек кыркыры, тоону
қозғолтыр черді титреткендеј болду.

Zambirekтын оқу тиген черлер үј ордуңдай, үј ордуңдай
болуп қонторулуп тышур сартын арасындағы қоқтлар тытыр
аралағ топұрақ — қаң болуп көрінді, уу дары мурунду
өрдөп көңылды қарақылынтыр варатат.

Сартардын арасында туғалыр, вайластырылыр қойулаған
attar тизгін сылырын үзыр вошонур үрке вастасты.

Zambirek менен беғ атар ваданкелер кыркырыр қақы-
рыр қатқанда түтөме мөлтықты уны сымықтың уыңдөй
қана уоқулағаныйт. Өңур Нарын дарыжасына қақын вараған
азаматтардан бір қансағы оққо ұқты. Zambirekтын оқу
денені туурап, топұраққа көөмп кетті. Алғырдин қолуна
оқ қағылды. Чигиттер дақдаары тысысты.

Чет-сетінен „сақтай көр қудай, сақтай көр"лер қырыыз-
дар қақыр ченеді. Алғыр antalар ес үсүн билеј өөде-
ленур қалоған черінен Сулајман вастаған екі-үч чигит
көтөре курқар attarына қетісір, өнөргөн војдон тигіл
төстөғы айыларына „са қудай" лар келме келтірісір чер
дыңгырөте курқурағыр қалыңықты қықырықтарын ұла-
тығыр, саар, варатышат.

Алғықан чоонун қуралсыздығына кылыр, төрелер қур-
сақтарын сылар олтура тұрсун. Анғыжандын беғ сүз сол-
дattары чолдон кеце албай құртта қатқан қырыызды қылыр

112
Lernplan

и в кавказе
кап в кавказе
кыргызстанда

menen mojsop, najza menen başlap, qızıl çajan qa
qılyp, botodoj vozdor çan talaşqandardın ely
aldındaqy ynyne, eñ aqırqy çalyñbetuu bñna qula
qaqraj, çan aytkëndy qajratışyp şaarqa emi kirist

V

Aq egypt aşuusu... samsıojan qıroıyz Bedel aşuusu
Çalal Abaddan kelgen soldattar tosup qalıptır degend
uqur, tuş tuşunan qara taandaj qaptar mında keldi. A
egypt eñ sıjik too, aşuusun muz menen qar başqan, w
aşuudan tıncalıqta mal ajdaojan kóc emes, salt atca
adamdar öldym taldım degende aran etyp ketcy eken.

Çalat Abaddan kelgen soldattardın bir tobu aşuunun
veline şıqalıp turqan qalıñ elge oq çaadırışyp qoqtı
qolottoroq qıroıyzdın elygyn soolar — tepsep kele çatı
şat. Ölygyvız kömyınej qalbasın dep ketmen kyregyn alı
çyrgen el bir çaqıñnan Aq egyptdyn muzun caojıp, qarab
kyreş, çarab muzdardın ystynde kerege-clj, yzyk
tuurduqun salıp, çol qılyp etyp çatat. Qoi, eckl, çalı
qıñın ötkeny etyp, qalojan aşuunun belinde vaspaj
qalojan, uj menen tõe imerilip toqtot turqan. Al çerde
kimdi kim qaradı! Qarabın çaş keteryp, emcektegi
balasın sooruna qılyp etyp çatqandardı canda bir
koresyn. Baarında çaş valdarın aşuunun belinde çalı
lan kergen balapandaj cıqratıp muzdun ystıne
brojıtıp, ata valaqa, vala — enege qaraj alsaj oqtoş
qacışyp, cıqratışyp etyp çatqandarcı.. Ata-valaqa
qaraqandaj boldıu? Mındaj çerde erdin eri qarışat
emespi. Art çaqta padışanın soldattar menen Cyjden,
Qocqordon kelgen mıltyqtuu çigitter, mergenciler bet-

ин. кавказ, транскрипция и др. Замечание

me bet atışyp, kelatışat. Çyregy oozuna toqtılıp kele
çatqan el, quşurup kelip qalojan soldattardın ilevin
qajtarqan mergenderge çalıñışat. Ar çaqtan qıtaj
ceginen cektegi qıtaj soldattar, kóz çumup samsaalap
kırıp barqan qıroıyzdın aldın torop oq çaadırışat.

Qır-qızıl erttyn aldında baratqan el aloqa toqtot
turuucıu? Eki-yc kyn mından murun Qojkeldi boluş
aşıp ötkende, çorojo minip baratqan Çıroıalyvıy
muzdun çaraqasına tyşyp ketken. Çaraqaqa arqan
salsa vojlovojt. Aqı tyşkөн adamdardın da, maldın da
yny cıqrajt. Qojkeldi boluş başın muştatılap tegere
nıp, Çıroıalyvıynın elygyn tabuqa mujsatı kelbej
ajaqında „qajojbroında qantejin, emi qatın ölse çam
cı sap“ dep qana çenej bergен..

Çıroıalyvıynın ölgenyn uqqan Alışer „şorduunun
şoru qatqan eken“ dep çyregy muzdaj tyşyp, enesi ekö
qalojan maldarın ajdoojqo daremetterı kelbej bir atqa
ucqaşyp Aq egyptden arı enkejıştı. Qancalıq qılcaqtap
qarasa da artınan Sulajmandı kere alaadı. Çan talaşyp
muzdun ystynde sooru menen çalıp kelatqan el, kök
şegen qurusun köryge vıjamasın keltirbedi.

Qıroıyz mergencileri oq çaadırıp turup alojandıqtan
soldattar aşuunun aljıgıne kele alsaj qajra tartıştı.
Narın elinen Aq egyptdy közdej qacqandardan oñ
caqtı çana adam çaradar bolqondoı boldu.

Mına vıgyn Aq egyptdyn belindeki muzdun çarabına
200 dej çılıq, çana tõe çetelegen bir ajal tyşyp ketti.

Muzdun çaraqasının terendigi bir caqrımdaj, özylöry
menen ten qatar kelatqandardın qolunan qarmaj alsaj
kelatqan el, muzdun çaraqasının tyvınde ökyryp, çerdin

astında çatqanoqa qajdan qaraqandaj boldu, kyn batır
varatat. Aşuunun asmanına uduroqoşan voz buluttar ca-
qır, qarduu şamal ırqıradı. Ujuloqoşan voroon asman-
qa keteryldy. Çylqırsylar öbektöşyr aşuunun beline em-
cöyöştö ele. Voroon yjdöj taştardö ucırcudaj gyıldöş
qarş-terşı ajqırır, cañırır soqtu da turdu. Aşuu tuman-
dap, közgö ecteme körynäedy. Aşuuda qajş çer tyz
qajş çer too ekeni bilinäej ter-tegiz ele kyrtky nolur
aqtarır çatat. Dolu voroon uzaqqa sozuldu

Sulajman at çetelep aldöda kelattö. Bir mazgıldö
voroonon çavöşör keletqan Çylqırsynın çar etkes
yny cöqtö. Sulajman qajröşör qaraşöca avşşqa muzdun
çaraqasynın icinde çan talaşör vaqıröjansör anda-sandı
qana bulötar biröen caqıröjansöjan qolu eles-bulas
köryngänsör vara çattö. Muzdun çaraqasynın cöqqan yn
Sulajmandın qulaşöna „kytrö, qoş-qooş“ degendej
volur çanröşqtar arman kyy şıjaqtuu uquldu ırmer. Su-
lajman oor yşkyrır, vöjregyn tajanör, köz çaşın ırmer
qılcajör turdu da qaröndaş menen enesin ercıtıp çyregy
qujqalanojan vojdon aşuudan arş eñkeje verdö..

Tanoqa çaqın voroon ulam vaqtöşözdardın ölymyn
kytköndöj ırqırat. Adamdın ölygy aşuunun ar qajş
çerinde ele zöñqöjör qatör çatat. Şurusu menen qız,
aq elecek çıbaa, qıröşözdın qıraan ırkyty çoo vörysy
qajran çıgıtter qaröja kömylyp, malöja tevölenıp, erler
aj nalta najzasö menen muştumdarın tyjşyr emnegedır
tıštenışıp, kelırki zamanöja ulu eskertkic bolöjudaj şöpat
menen qabaqtarö tynöryp çatışat.

Tuulur öskön çerden vözgen, eldin ölgönden qalojan
çöe çalandap aşuunun ar çaqöna tyşö tursun.

Aşuunun belinde ölym aldönda Çylqırsö qaröja şıjaqtuu
Narın toolorunun qart uuldarö emne ycyn qıröşöştö?
Emne ycyn Alömdardan „ec asloşıl, ec al“... dep qalın
eldin aldönda Alömdaroja qaröşöş çajtıştö?

Qıröşöşüm, qıröşöşüm dep olturup qıröşöşödn cam-
oçaroşın talqalar voröşö-voröondo aşuunun belinde
çerden açırar, elden vözıp varatqan şorduu elge An-
çajandan soldat caqırör, oq atqan Alöm kım?

Nbjazvektin segiz vek,

Telegeji tegiz vek —

Dejt qıröşöş, Alöm oşol segiz vektin biröin tuqumu.
Uqum tuqumunan manar-vaj bolöjon. Atasö Sarvaçöş
manarın kycy menen Alöm on eki çaşınan tarta voluş
bolöjon. Başqa manarar Alömdın ajlınan doo-doolar
kelse, Çarqımbaj şıjaqtuu voluştarö mojnuna qurun
şalör çanın verıp qana doodın qutuluucu. Eki duban-
dan ei coşulup, top bolöjondo Alöm eldin ortosunda
aldöna bir kışı qojup oluruucu eken. Alöm coş volur
turöjanda Ataşöda bir özbektin qızın alamın degen.
Özbek qızın vörşejmin dese ertesı bytkyl Ataşö şaa-
rındaşö özbek, uşur, orus, tatarö „bir kyndön
qalsaj köckyle, volöso vaaröndö attöramın“ — dep
çatır, ertesı özbek qorqqonunan Alömoja qızın vögen,
Alömdın özy menen adam şıjleşyy azar bolöjon. Doo-
dastar, çır-cataqtö vytyruy işın çıgıtterine qana tapşörör
qojucu. Çıgıtteri menen voluş ırjleri volso Alöm tap-
şörojan soq bir at alucu çerden yjry menen çölqö,
qoroosu menen qoj alcu.

Kör çıldar anın bökke degen inisi Narındaşö orus
törelörynın valdarının mektesinde oquucu. Bökke orus

mektesinen oqur çyrgönde Albm cыqыpыр alыр, аl
yjge qamatыр qојојоn kynöker kışinin ystynö alыр kelip
„мына uşul kışini muştа“ degen. Çaş bаьке al kışini
qancalyq tьrвандаса da çыоја muştaj аlсаојан. Анаr
Albm oşol çigittin orduna bаьkeni оlturoјuzup turup
özy аnь kycynyn vаrdьoјьnса teep çivergende bаьке
çalyныр äјlаојан eken. Albm oşondo „Ее, bаьке, sen
оqојаньd menen аli ecteке yjrenö elek ekensin. Emi
menden yjrengyn, vаşьoјьр adam volојun“ деп vајаојь
kışini orduna qajra оlturoјuzојан. bаькеге „muştа emi,
tep“ degen. Çаnь асьр turoјан bаьке kimdi ајasьn,
olturoјan kışini çаnьnьn vаrdьoјьnса daoјь tepken. Al
kışi vаlаnь ајadььь. çе сьn ele bаьке qatuu tepkendik-
ten сьdaj аlаaj ketkeniwi, оnqо-соnqо atьр ketken.

Albm oşondo kylyp turup:

— bаьке, sen emi yjreñidьd. Mьndan kijin daoјь ki-
şini qaariаştь, kynökerdy uruunu menden yjrengynь.
Sen оqur çyrem деп murdundu kenkejtegin. Sen аli
ecteme yjrenö elek ekensin — degen, сьnьnda da bаьке
kijin 22-çыldарь qьzmatta çyrgönde eregişken kışilerin
kegege tizip turup darьjama salдырьр çivergen usaoјь
volојon. Albm өз kışilerin usintip taraljalaојан. Özy da
taq oşon loј qaar menen ö-ymьn çyrgьzgen. Atаaşь-
daoјь төrenyn оң qolu ele.

Ketmen төөden сьqqan Çoldoşьaj degen ьrcь volot.
Albm Çoldoşьajdь bir kьny сьqьrtьр alыр; kecinde:

— br ьm, таң atqanca kirpik qaqraj ьrdajььd... Eger
kici ele ele yny vаşььa qaisa vаşьndь kestirip taştaj-
mьn, Men özym çаnьnda kirpik qaqraj qarap çata-
mьn d jt.

Albm menen Çoldoşьaj çaloјьz bir yjde оlturuşat.
Çe Albmдан vаşьa ьrcьnьn ьrьn uoјar kışi çоq / ьm
quş çazдыqtь сьqanaqtар çambаştар çatat. Kezek-kezek
qozoјolup qoјup memirep uqtaj beret. Albm qozoјoloјon
sajьn Çoldoşьajda çаn çоq, таң atqanca bir ьrdap bir
qomuz certip оlturup, tamaoјь ьyтыр yny qьrqrар, qolu
şaldajat. Таң atqanda Albm vаşьn ketörsө Çoldoşьaj
daoјь ele ьrdap çatqan eken. Çoldoşьajdьn tьnsaj
ьrdаојаньn kergenson „vаli, ьrcь ekensin“ dejt. Albm
ьrcьnьn ьrcьoјьn kьn tьn uqtasaj een yjde çaloјьz
olturup qаnьlлар qur talaaоја ьrdаојanda аlimek vele?
Çoldoşьaj oşintip араң qutuloјan eken.

Albm 1917-çыldarda da Ats şьda uvaqtьluu ökmөt-
tyн kışisi оlup suuraqandap turat. Oşol kezde uuruu
tьjmaq volot. Uurulardьn icinde оoqattьn ајьnan qьl-
mьştuu işke аттанојан qacqьndьlardan da var. Atvаşьda
bir qanca kışini — „uşular uuruoј“ деп turup çьjnатыр
kelet. Ваarьn qatar оlturoјuzdurup, vаştарьna ьlampa
maj-qujdurat. ьlampa maj volојon cacqa şirenke tart-
тыrat. Çаc şьryldap kyjьр çatat. Albm „uurulardь“
„qьjьmьldavajьn, qьjьmьldаојаньndь atьр taştajmьn“
деp qoluna tapancasьn qарmap mandajьnda turoјan,
şorduu tigiler vаştарьnьn terisi kyjьycө keјterti ucup,
keздөry caqcajьр ајlasьz сьdap turuşqan. Oşol kışiler-
din vаarьnьn vаşь sarь qart çара volup, kijin vаştарь
çaltьraојan ele taz volup qalyşqan.

Albmдьn qьlаnь oşol ele dejsinerv, аnьn kışi
attoroјanь, ајьnьn çаnьnan salam berseј ötkөн adam-
dь kekeerlep savatqanь, elindegi suqaralarоја tьn at
mingizseј, çараşьqtuu tigilgen ton kijgizseј kelgenin

ajtsaq, tygөнwөгөн çомоq. Атвaшь, Нарын елнин, qал
berse bytkyl qьrоqьz еlinin алданьр есен ајлар, çaldar
işenip kelgeni uşu sьjaqtuu manap vajlar emes vele?
Oşol Alьmdardan kek al devej, Çьlqьcь aьbьşqa ana
kimden kek al desin? Çьlqьcьlardьn sьqal casь da san
sanaa, uьajьm menen aqarоjan emespi?

Eroon wasьlajьn dedi. Çөө-çalaq tьrmalar qacьp
kele atqan qьrоqьzdar daqь ele uqmushtuu aşuunun be
linde өbөkteşyp, syjөmөleşyp kele çatьşat. Aşuunun
velinde maaraşan qoj-eckinin, mөөrөгөн uјdun yny
qарcьоqaj leinen cuлдаaşan mьltьq ynyne aralaş cьoqьp
toodon taş qulaaşandaj, çer titiregendej volup ajlanam
dyngyretyp turdu... Kemin, Balьqьcь çaşьnnan qacqan
qьrоqьzdarь qunј kelgen soldattar oqtu daqь cuul
datьştь. Kimdi kim kьrdь, Aq eгyz tooloru arьan-mun
menen dyngyrep, ьzalьq menen waştarьn iјp ьzьrьnuu,
өcyгyу zaqьmdarь uјup turdu...

VI

Çajpalоjan el casьlp olturup qьtaj çerine çetti. Eki
den ucqaşqan, çeteleşip çөө wasqan, duьananьn waş
tьoьndaj waştьq kөtөryp tajaq tajanьp, kөz çaşь qatьp,
qanьrөcь tytөгөн el da, өryşynen ajьlp, belөk çerdin
cөvyn çalmalaşan maldar da, cektin ar çaşьn kөzdeј
çytkynyšet. Belөk eldin uluqtarьnn aldьnda tize nyгyp,
waş salandatьşat. Kөcmөн qьrоqьz qoon, darьbzь, qo
noqtu qajdan silsin? Dalaj eldin yrkөrdөј malь vaj
uјoјurlardьn qoon, darьbzьn, qonoqtorun aralap ketip
kөk sojul menen taşqa beti waşьn çardьrьp, çuurqan
tөşөгyn artqan birin-serin at өgyzynөн açьrap qajda

wararьn, kimge aziret armanьn aјtarьn silbeј çyrgөndөr
cөk arada samsьjt.

Bir çaşьnnan soodager, qараqьcьlardьn kөzy qutur
ejan ittin kөzyndөј qьzarьp, bir qurçun kөzy өryk
mejizge çьlqьnnьn calьşьn, tөөнyn warьn, uјdun qom
duusun, qojdun quјruoju çarьlojanьn alьp çatpa
dьnbь?

Өryk-meјiz, nan, çajьn tuura tartьp, kөp el kөrsө
qavaq acьp kylgөн volup, çaloqьz çarьm qacqьndь kөrsө
tişin qьcьratьp, kөzyn caarajtqan soodagerlerge malь
emes, altьn çanьnnьn ajlasьn tappaj tuurasь tygөngөн
şorduular, aјtqanьna maqul devegende yzөngy coje
waştarьp kөkyrөгyn kerip teq uquqtuu sөzyn syjөp
qajdan aјtьşьp-tartьşa aldь? qьrоqьz malь, alьştan
vojunan өtsө da oşol alьştьn eesi tavьlp, ottotqom
ajьnbь ycyn malь cetten aјlap ketip çatьştь. Aq
qurçunduu, tengelyylөrdyn dartь beker malda, topuraq
waşь voloşon dьnyjedө volso, aqьlьnan şaşьp uqtasa
tyşьnө, kesilgen waş, төgylgөн qan kirip olturoşan el,
qurоqur dьnyje mylykty qajdan ojlodu?...

Er kөkyrek çooker el mьna nyгyn qьtaj uluq
tarьna cөгөлөp, çer suradь, çer berse turuqtuu su
qarasь volmoq boldu. Qьtaj өkmөty it keldisi, kişl
keldial dep ojlop da qojşon çoq. Qьtaj çasooldoru,
(doroşolor) şitajlarь çindartьnderi (komandirleri) çyret.
Qьp-qьzьl өrttөн qacьp kelatqan el asьp — atqanoja
voluucubь?

Kyndyz devej-tyн devej, qojdoј cubap өtyp belөk
eldin qoqtu-qolotuna uurdanьp kirişip, keregesin qalap,
tyndygyn kөtөrө waştaştь.

Albşerler qajdaşy bir elsiz, suusuz, baq-daraq
quurap turojan voz talaaja kelip alacşqtarın sajoşy

Şitajlar, dorqular, Çindarinder zirkildeştı. Qulaahid
qoroqolojon toqıtun balapanındaj qoroqolop kırıp m
oşan eldi qırmaqşy, qoroqoşun oqtun aldına albşer köcy
mekcy boluştu... Şitajlar dorquların eercitişip Albşer
lerdin ailyna kelışti, tandap turup balban çigitterdi
qoldorun vajlaştı. Albşerdin da qolu arqasına tanyldı
Qaloşan el yj cecip çatşyşqanda „emne ycyn bat ce
pejšner“ dep sen qarş sen çaş devej rajşmsız qı
toqmoqtun aldına albşer... Al oşana emes, cattnen eldi
tanyraaq syjşegenderyn kişendep aq dinza qara dınn
laroşa (tyrmegö) qamaj baştaştı, ölym aldındaşy Albşer
qolun vajlaşan çipti tars yzyp, entşip tanoşun qı
çyştı, eldi qarap çanşyşp:

— Qaşaşyşan el, bul da ölym!... er emgekke tuula
Erte ölgön ekenşiz. Mintip çyryp başşmsız vapan, aşı
qışmsız sapan bolup qıtaj, tyrmesyndö seşgyvyz cırt
şoq bolobuzşu? El, çe erte tuudum öldym desejšner

Eldin şitajlaroşa qıçşyş kelip, közdery oşnodul B
şer şaardan alş ele. Albşer daşyş bir qıjşyşyş qıjş
uqtan birdi aloşanda, çigitter kışiml menen suuşyş
şyşyşyş turoşansşyş, şalyşyş çyrgön dorqolorduş al
yştynöş şyşyş şalyşşyş, qol şuttarın tanyştı. Albşer
bir dorqonuş uşq menen şiltegende uşqu qıjşyşyş tyştı.
Dorqo qacşşyş sala şergice, ketmenden birdi ala qoşyşyş
Albşer dorqonuş atın başşq uroşanda al atş menen
qoşo kemelendı...

Dorqolorduş şulatşan Albşerler tynyş menen qajdadı
şelşisiz çöşy cırtış tepşelşen, toqoşu çer şetin şerşeges

k yn çöşyş tyştık çaqş közdeş şet albşer... Dorqolr
şanarlaşşp arttan quşp çetkince kyn-tyş devej temşelep
şyşyşyş syrylgön Albşerler qıtaj talaaşşnan çöşyşyş
ketkendeş boluştu. Aradane ki-yc kyn öttı. Mşna şygyş
tan atş... Bul toqoşıdö er çyregy oşoşo tanyşıdı. Qajda
qarasanda voz şışık tartşp şunalyş çatşan ölykty uşul
şerden köreşyn.

Toqoşıdun yreşyş suuş. Qacşşındardan başşq şul çerde
turoşan el, çajşyşoşan mal çoş Nanduu, çajlıuş çerdi
izdep daşyş köcyşyş, dorqolor köryşş toqoşoşo çırtı,
çe şolşoso iz çaşşyş ötyşyş gerek.

Albşerdin enesı aşuunun şelinde, şoroşondo qalyş
suuş öpköden mşqşşoşan. Anşn yştynö qarş kışı arş
arşq, arş ac, arş sarş-şanaa-şvajşm eneni çuşa seşk-
töryş şylşyş çışergen oşşoştı, şp eterge alş çoş, el
baş şaanektep toqtoloşon ordunan qoşşyşdu. Albşer
enesin atş mingizip öşy çetelep çöş başş, anşn ç-
şında ucşaşşp-cırkeşşp daşyş eki yc qacşşn varatş.
Tşn unaaluular alda qajda uzap ketışti...

Qoşkeldi uşul tegerekte eken, Qacşşaal qıroşşşşna
tuqum çuraat izdep şarmaqşyş. Al qıtajşşn dorqolorduşna
aşlışm şerşp qoşun albşşp, oş çalaşşp ketken...

Bir dorqonuş eercip çulqunşan şemiz qarager aşoşyş
menen temşkyş bir qajşşdan tyşşp kele çattı. Aldşşnan
Albşer ucraşşanda, çolşorus körgöndeş atşşn başşn
keçeşte tartşp, köşyş alaja tyştı. Aşşşn toqtotup al-
şşan adamşaj dorqoşşoşo şuruluş şşşşradı, dorqonuş
qıl şurutu erşen-erşen köterılış çattı... Albşer n da
çyregy şuu etip qoldoru şilner-şilnıbestej qaltşradı.

Dorqoş Albşerge kelip qamşşşn yşşp:

ин (Мур) (Мур) (Мур) (Мур)

mekem nuudu da oorup ajьqqan adam өндөнүп qumsarap
өntigip turup ketmen menen çer oıdu. Qazanaqtur
qaadaluu көr emi qajdan qazыlsьn. Andaj көr qazuu
kыc-qubat qajda? Kыlyp oınop, алыьыр җарыьыр туро
җo'doь җoro qajda?..

Qacqьrdardan eki-ycөө imerilіship keliшip enekeni
sөөгyn qıtaj җerinin qacqьraoıan qarz taььna daldalaьь.

Алыьерler җань myrzөden tigіndeј uzар сьqqanda
qь'җайьр turdu da, ot җanoıan qara көzden oıonda
bir irmer җаш сьqarьр eki җaоььna, eki-yc аjlana qar
turup:

— Ee, qudaj—aj, ej җaraloıan җандьn eesi, ne
bolson qajdasьn? ьrduu el taman tirep turar җer tan
albadь.. Öz җerisizden vaььььz qojdun vaььndaj kesilip
qanьььz suudaj aqtь... mьnda kelsek qaloıanьььzda
qıtaj өkmөty qara mьltьd menen quu sojuldu astьndi
alsa, җer aidьndaoıь өlygyьyz җөн җatpaj аjuu menen
qamanoıa азьq bolso, qьroıьz eli сьn ele taalajsьzawı
qьroıьz ellne vaqtь — җьroıal сьndap ele kezikpegennı
bizdin uoıarьььz qarоıьь, көrөryьyz qordıq, җьrөryьy
suusuz cөл — taqьaal too, җatarьььz booru suuq qan
җer kіreribiz mөlek eldin җerindeki ьjraoıьььzdan
өyіrөp сьqьр җecy kemegedeј көr bolоıonbu? tenclik
adiletlik sen qajdasьn? tuulup өskөн җerden азьр
tozup, aqьıdan adaьqan elge җьzьnday көрсөtьp, qo
lundu qacan sunasьn? ьrduu bizge qacan kez kele
sin? qajоıьıuu eldi qacan көrөsyң? — dedi da, көpke
җaldьrap turup көz җaььn qolu menen syrтыp, qajrat
tanоıan җigit bet aloıan җaоıьn көzdөј majьььp, suran
dap җөнөdy...

Ajuular kilendesip toodon tyьyp җань көрге җetke-
de ele, көr ystyndeкy taььardь алыр-алыр ьroıьььь.
Kicіne көrdөн Алыьerdin enesinin арьq denesin bul-
qur, syіrөp сьqьььь...

ьrduu qacqьrdar unap-cunap җьryp musapьr bolup,
qol җайьр kimderdin eьigінде telmiraedi?

Nan, cirkin nan kimdi kimge cөgeletpedy?

Ғалqьz аjaq ulоosunan, altьn vaььtuu uul tapqan
asıl sөök eneden аjьroıan er җigit Алыьerdin qajь
suynu көzdөј vaььp, kimdin аjьnda җьrgenyn bile al-
badьq.

Sulajman bolso көz aldььььzda enesi menen qarьn-
daььn eercitip qar-qajdaoıь qulaq uoıup, көz көrөgөн
өrtөн, Muzart suularьn kecip qalmaq җerine tentirep
җettiрir. Bajaoıь tьn unaa җoq. Qacqьr җerde җьlqьььn
turasь tygөngөndьkтөн өki atьn bir eьekke satqan, taq
uшul kezde oшol e,ekke җuurqan teьөktөryn artьp алы-
ььььr. Kijimderi bolso, сьсьrqanaqtь araloıan adamь-
qьndaj dalьaalap, tьlөгөн таjlaqtaj samsaalap ketken.
Semizireek atcan kiшi uшularьn җаньnan vaььььp өtсө,
atь җalaң kijimdin tyrynөн соocup qoьquruq atьp, yr-
көөр ele Sulajman ikij vaььp eьekti җetelep алырөr.
Enesi menen qarьndaьь eьektin art җaоıьnda muuncaq
tyjьncөk vaьььq көтөryp yldьrөььp араң ele vaььp ke-
le җatььet. At ьroıajdaj, adam torоıojdoј bolcu җerler
mьna uшul mөjm.

Bajaoıь oıundun gыly, tentuьstun көrky bolоıon 16
җaьar Kымыьaj dejsinsi? Al kezdeki Kымыьaj vassa bo-
ju сььььq: j solquildaоıan, kыlkыsy җьlaaҗьndьn ynyndeј,
qьььl beti anardaj, nuru colpon җьldььzdaј vaıqьoıan.

çapar çattanojan, kəl ystyndə qubulçuojan aq quu
pattanər buralər əsyp kele çatqan bir zamandaş ele q
Bul kyndə al kezdeki açar kərək, al saltanat, sançər
qajda? Kymuşaj ujasnən adaşqan balapan, acylər ki
çatqanda kerimsel çel soqur soluj baştaojan bir çaz
səz, taalajsəz quroqur emespi...

Məna qalmaq ajlən aralaşər, tilencilik qylər ki
çatışat, keede qalmaqtən semiz İtteri da talap olty
çazdajt. Qalmaq eli qəşqəşən təvəəsy şonşojojon q
paq kijip ojana qulaqqa qata qalojan muzdu qam
menen qaoqər-qaoqər qojur, suuqtu tootroj bastər
çyrə verişet.

Bojəo çetip toluqşuojan qəzdarə çaa tartər, mblə
atat, çyləqə qajtarat. Uşul qəz menen qylaar dejsin de
murdun çyryp keçigesin kerçejtəp varəjan dalaj uun
qaraqəylər, oşol qəzdarədən çaa oşunun aldənda təm
rap çan bergən emespi?

Erkeginin da, urəaacəşənən da soşoncoşuna tijje
casə volot. Məndaj sərttan qaraqənda erkek-urəaac
şən açəratuu qəşən. Ajaldarə cactarəşən ucuna qm
çyryək vajlar əlşat. Oşondo ojana vooləjoq nilyyy
volot.

Qalmaqtar kəcməndykty syjət. Çyləqə deşə oşolorde
... Tyn kirdi, kəkten çəldəzdar vomezic tartər, ylyl
dər, qalmaq toolorun əzoşarduu şamaldarə zəşlədaj
ujuloqjət.

...Sulajmandar bir nəj qalmaqtən yjnə qonuuş
qajrəşət. Kimdin tilin kim nilsin, işi qylər, duduqq
qəndəoşandaj birin niri tyşynyp çatışət. Anda-sand
qana qalmaqtardən oozunan ujoqurdun qəroşəz, qazaq

tən nirlə-çarəm səzdəry cəşat. Baj qalmaqtən bir eeni-
rek yjnə Sulajmandar kərişti. Oozuna suur qarmaojan
sabaadan əktəbyr ajəndəşə suuq qəməzdan qujup vərişti.

Yj Xonxo degen vaj qalmaqtəqə ele. Xonxo casə
qunduz qara, əzy ləkyjgən yc kişinin olturcu çerine
çaləşəz olturojan arə çoon, arə uzun vəjləu sur muru-
tun cəcajtər, kylyldəgən çasə qəşəqtan aşər qalojan
kişi ele.

Al Sulajmandən əzynyn qəroşəz tilin vilgen bir qal-
maşə arqəlləu:

— Qəroşəzdən kimisinəsin? kədyk vuoqu volup çyr-
vəgyn? dep suradə. Sulajman cəşənda da vuoqu ele.
Biroq vuoqumun dep ajtqan çəq. Antkeni emiş-emiş-
ten uqqan qavarə qaraqənda, ilgerki zamanda vuoqu
eli qalmaqtə tert çolu caap alojan eken. Oşonduqtan
qalmaqtar qacəşəndardən icinəp „vuoqu“ uruuşu uc-
rasa ele malən talap, əndyy, tystyy kelin-qəşən tartər
əlpər çatqan. Başqa uruularə kəp tijişken emes. Sulaj-
man oşonu uqqan ele. Oşonduqtan ec toqtoosuz ele
„çəşənduz, mən sajaq volom“ — dedi tilmecke-Tilmec
volup olturojan qalmaq:

— Qudaj birə kezek ekə, ilgeri silərdin vuoqu
vəzdi da caap alojan. Məna emi vız da alardən kezeğin
keltirdik. Biroq başqa qəroşəzə tijəşəiz — dedi, Sulaj-
mandən emi çyrəgy orduna kelgendə völdu.

Xonxo eşikte çyryp Kymuşajə vajqar kərgəndə, bir
tamşanər eerdin tiştep qojur, qoj qoroonun tegereğin-
dəgi malajlarən kəzəşə vastə. Alarə bir demə dep
nəldərləoşandaj völdu.

Sulajmandar kirgen yjgə virdə qalmaq kirip olturbadə.

Bir ooqumda bir çigiti bir qazan alıp, bir çigiti otun alıp kirgizip ketiştı, qajra kəpkə cejin qattaqan adam bolıodu.

Sulajmandar tañ qalıştı. Emne degen şumduq bolırun bilşpedi, vojun çaşırıp ısyğen balapandaj bolup enesi Sajqaldın çanında Kymuşaj çıjyrte vasır olturalı.

Bir uvaqta murınu çigittin birөө, bir kicirek qoçetelep kirdi da, qojdu kərsətyp, anan vıcaq menen qazandı kərsətyp qojur, vaşın ijker-ijker cıoqır ketti.

Sulajmandar daqı tañ qalıştı. Bir çaj çajnam kytıty ele, ec kim qattaqan çoq. Sulajman qıtaj çerim kelğenden veri qalmaqtın qonoq qılıu tartılı oşondo bolot dep uzun qulaqtan uqqanı var ele.

Bızdı qonoqtoqonı uşuloq dedi da Sulajman qojdu sojdu. „bras booruker, çaqş vaş eken“ dep Kymuşajlar syjnyştı. Eneke ot çaqıt, Kymuşaj qazan astı.

Çaqş tamaq, çajlıu yj kəzden ucup, çıroaldı emyt yzyp qaloqan Sulajmandar öz erkince çəşip te şəkteryn çaja salışır, uqtar da ketiştı. Ertesi şaşkege cejin alardı ystıne bir da qalmaq vaşvaqqan çoq. Çe brasmlı oşondo ekenin, çe vaşqa bir sevep menen qatıraj qojtoqonun Sulajmandar vıle alışpadı.

Tynky ettin qaloqanın çəşip, artqanın vaştıqtarın salışır, eşekke çyktəryn ondoj artışır, Sulajmandar çenemek bolıştı. „Mejman dos“ Xonxonun tili emi syjleөгe keldi.

Al çigitterin valdırlap, Kymuşajdı kərsətyp. Eki-yc çigiti entədej vasır kelıştı da Kymuşajdı çetelep çenətyp. Eki-yc çigiti Sulajmandı ajıldıın icinen mlıtbıqtı

tyvy menen qojıular ajdar cıoqardı. Kymuşaj çaş qulındaj cınbır çulundu, əngəcyn tartır, solıqtar vıladı. Bıroq, qarqan qatuu qarmadı. Çe ajtır arma- nın uoşza alıasa, çe atışaroq mlıtbıqtı, cavuul çasap cañdatır kırıge vaşoş qıvattuu çoldoştorı çoq bolso, Sulajman emne ajla qılıın?

Sajqal ene cırbıdap, kəz çaşın talaalantır qızın kəzdej vojun taştar çıverip curqadı ele, vır qalmaq çigit tosup turup kəmelete tyrtıy — mlıtbıqtı menen çon oqo vır salır çoloqo saldı, Sulajmandın tışteri qıbcırap tıttırdı. Qoldoru dırlıdep çigitterge qolun çajır eşegin kərsətyp, „eşegımdı alqıla, dıjnəmdın vaarın alqıla qarındaşımđın şorun qatıvaoşla“ dep qanırbıqtı tytər vıjlar da çıverdi. Çigitterdın booru acır ketiştini, — bul dele vır vıcaraoqo deşir ajaştıvı, vır-vırın qaraşır toqtoj qalıştı.

Çigitter öz ara syjleşıyp:

— Bul vıcaralarda emne çazıq?

— Bız da qıroşız çerine vırsağ, uşintı talap alsa şorıvuz qatpadıvı. Şorduulardı kəzden aqqan çaştarın qarasañar — deşet.

Kəzın ajırvaj qarap turoqan Xonxo çigitterin qarap valdırlap Sulajmandar çenəgen çaqqa vasır qıjıqırbır- qıjıqırbır çıverdi... Cetter turoqan çigittin çıreğy tyşır qala çazdadı vejm, Sulajmandı birөө mlıtbıqtı menen urdu, Sulajmandın qoldorun tiken ajır, çer tajanır, sozulup, çıoşla çazdar, arañ turdu, daqı enesi ekөө sendelip arılap vasa berıştı. Çigitter eşekti daqı mlıtbıqtın tyvy menen urıulaştı. Eşek vırañdaoqan vojdon alda qajda ketti. Çigitterdın icindekıl ulıvıraqı ulam

Sulajmandь qarap, tamşanьp yşkyryp qojup, qajra qaj-
gьloşanda eñ aldь da kelattь.

Sulajman enesi ekөө, көz çaştarьn talaalantьp yndөp
qardьoşьp, qьlсаq-qьlсаq qaraşьp, kыngyрөnyşөt, वो-
doşot. Sajqal ene:

— Qaоьlajьn colponum... сьндар ele şorundun qat-
qanьbь? Qaоьlajьn qaregim, өз воordoştorundан аjn-
lьp, şorduu vaşьn bir şumuraj şumduqtun qarqanьndə
qaloşanьndь? oolda zaman aj — icimden сьqқан qulunun
qajşь vөjөp-cajandьn ortosunda qaldьn? Sen ktmдin
qolunda qaldьn? Qudajдьn vujruoşu menen qulaq uq-
qus, көz көrgys çerge kelip, ьrajьmsьz Xonxonun cen-
gelne tyşkөnyqьvь qaraldьm!... Ooldo armanduu dьnyjө-
aj, bu көrөkcө azap-tozoq tartraj өз el, өз çeriatdө
ekende emne өlyp qalvadьq? Bu көrөkcө өlөjyn. Öle-
jyn, suuq açal çyрөkty qajöb-dart menen өrtтөp san-
daltьp qojöqusa, erte çandь alsañсь... Alsañсь men
qьjnavaj!... dep vaqьgьp qojup, tajaqьn tajanьp kett-
vара çatat.

Coocun eldin ulaoşasьna kelgen Kymuşaj, çьlan кө-
gөp савелекеjдин valараньндаj сьrqrар өксөp ьjlajь.
Аньн votodoj vozdoşondöoşu yny tetigindejde, syrgьp
de varatqan şorduu aqaşь menen enesine emi qajdar
uqьlsun!

Tutqunda valарan сьrqrajt. Çoldo ujalaş bir воон
qucaqtar çьttar çьluu воорunda содоjтqон enesl көzү
qanduu çaşqa tolturup, sendirektej vaşьp араң varatsь.

Xonxo Sulajmandardьn qaraanь zaqьmdanoşanda
emi alardan qutuldumöşo" degensip, bir çetөlyp qojdu
murutun сьcajтьp calqaqtaj vaşьp, ьjdan yny qarabь

oşьp, soluqtap көzү qantalap olturoşan Kymuşajдьn
ystьnө kirdi...

* * *

Aradan yc-tөrt aj өtty. Qalmaq ajььna qajgьlьp kelse
da oşloşon oj ordunan сьqraj turoşan voloşonson, Su-
lajman enesl menen cirkin ооqattьn ajьnan Aqьjazda-
qь qьröşьzdaroşa da vata alsaj, kьn сьoşьs tyştyktөgy
şaarlardь көzdөj çөnөj verd!...

Kymuşaj Xonxonun көp ajalьnьn biri volup temir
toroşo tyşьp, ьnsapsьz ajuunun çanьnda turoşan eliktin
çetim valasьndaj avalda ele. Tili vilinөegen, turmuşu
çat, qaarduu vajдьn qolunda qaloşan vecara Kymuşaj-
дьn vaşьna emneler kelip emneler ketpesin? Azaptuu
turmuş kylyk oşdu qajda савьttatpasьn? Аньн ystьnө,
Xonxonun көzyn qarap qoşmat ajтcu qalmaqtardьn
qajşь bir til vilgenderi „qudaj vırөө, kezek ekөө, ilgeri
qьröşьz vizdi carqan, emi viz silerdi саар talap alavьz.
Ilgeri qalmaqtьn qьzьn qьröşьz alvartьvь“ deşer ele.
Oşondo Kymuşaj bul vaqtөsьzдьoşьna qьçьrь kelip, ar-
man qьlьp ьr сьoşaroşan. Oşol qalmaq ajььna ооqat
ycyn qarajlap kelip өtkөp qьröşьzdardьn mөltyrөгөp
aruu, suluu qьzdarь qalmaq vajlarьnьn ele qolunda
qalvadьbь. Dalaj qьzdarь qalmaqtьn çaqьylarь көc
ystьnөn da çetelep kettlöşo. Tutqun qьzdar muң-
daş, tilekteş voloşondoj, Kymuşajдьn ьr vaarьna çaq-
qandaj.

Oşonduqtan al ьr qьtaj çerinde bir seer ycyn, bir qar-
talqan ycyn satьloşan qьzdardьn ьr — zarь ele.

Ala Too — bсьq Kөldөn, aq neet qalьn meenetkec

elden ajriloqan qarastaqıy qızdar Kuyuşajdıñ ırın ar-
daştı. br mına mındaj ele:

Qız elem tooluq qırqızdıñ,
Gyly elem tolqun turmuştun.
Telmirip çyrem vul kynde.
Taalaıjız meni torqor mun.

* *

Aq əgыз, Bedel beliderde,
Cuıldar tınaj uctu oq.
Kəjkəlgen sonun tentuştır,
Oşondo qıjlan boldun çoq.

* *

Aq əgыз Bedel belinde,
Samsır mal qaldı basalaj.
Aj-çıldızdaj kər tentuştır,
Açalın çetti aşılavaj..

* *

Mına emi qıtaj çerinde,
Qırqız qacqın, qırqız qor.
Bajı, begi, mırzası,
Qor volqon elge çajdı tor.
Qaadadan ketip qalın el,
Qajnadı velem bizdin şor.
Kıstıynun volup sıraqası,
Taalaı tajqı, taman cor.

* *

Qoçojunum mınanı,
Qoltojqon Xonxo qalmaqır?
Qırqızdıñ şorduu air qızın,
Qazancı qızır almaqır?

* *

Qacqıldağan zalimge,
Qantıp köndün çaş denem?
Qanqır çyğır oləməy?
Qırcaqan qajqı-dart menen?...

* *

Aq əgызdyn voroonu,
Atamdan meni ajırđın,
Qajqılın qızır mamintip,
Qanatımdı qajırđın...

* *

Ec volıoso atake,
Əz çerinde oləədyn
Əlygınydy urmattap,
Əz qolum menen kəməədy...

* *

Сасын quudaj volqondo,
Tentimek belen eneke?
Şajda taalaı, qajda ırıs,
Qajda bizdin bereke?...

* *

Sen qajda bajke, men qajda?
Biz tuulqan çer qajda?
Qaz erdegy qarqıldap,
Kəjkəlyp çatqan kəl qajda?...

* *

Qajran elim tentirep,
Qıtajda emi çyremey?
Qamoodon baş qutulıaj,
Qorduqqa mintip kəməy?

* *

Съп эле ыргыч ыргыч,
Qajrandar tiryu qalajab?
Qalmaq bolup ыzdarь,
Qajnoodo mintip zarajab?

.

Çe qajradan el bolup,
Ker Ala too çajajab?
Munduunin çarь çazььь
Bezenip bulbul sajajab?

.

Kerse eken elim kolderyn,
Çajlasa eken töleryn.
Qarasam könylym qaranqь,
Ajuular aqan korleryn...

.

Çaratqan bolso dem berip,
Qыrqьz ыjьn el bolso.
Qaңqьrар çatqan Ala too,
Keryktyu, çajloo çer bolso...

.

Oşondo elim estejai,
Tutqunda bizdeç ыzdarьn?
Qыrqьzдын tilep omьryn,
Qajnoodo mintip ыzdarьm...

.

Kejidik ele biz anda,
Kedejlikin torunda.
Kyjtko tyşlym emi anьq,
Kesirlyy Xonxo qolunda...

.

Baqtyluu bolso el qajra,
Enekem meni tavabь?
Aman — esen көrөмай,
Boordoş çalqьz aqanь?

.

Qыrqьzдын ызь Kymuşaj,
Kyjyttyu boldum, ketti çej.
Tuqumdan elim ajьььь,
Tentijai emi uşunda?

.

Qalqьььn qamьn oşlooqo,
Qalqanabь ыrqьz vaatььь?
Qalq qurooqo çetpejai,
Vaatьььradyн aqььь?

.

Kerer beken boorlor,
Kөzden aqqan çaşьmььь?
Qutqarar beken bir kelip
Quraldaqь vaşьmььь?...

Bul ьrdь kim çattavabь? kim vozdor ьrdavabь? Bul
muң kimdi qajrattandьььь? kim burqurap ьjlavabь?
munu uqqan qacqьn ыrqьzдын qarьjalary şuuldata
yşkyryşyp, «qajran ыrqьz... Qajran senin colpondoj
ыzdarьn! cirkin zaman, mьnca emne aqьldan adaşьr-
dьn?!...» — deşip көk ala saqaldarьn arman menen tam
cьlaoqan kyjyttyu çaşqa çuuvadьььь?....

VIII

Aqьь şaarьn ыrqьz vaşьr ketti. Aqььььn bir ьraaq ce-
tinde bььrajьmьek degen vaj var. Sulajman turpandan vert
cьqьr enesi menen kelip, oşol vajдын at vaqqьььь boldu.

Bvbrajmbek on veş kyndø vlr qbz albr, qajra qoj
verer ele. Qajsø vlr kyndøry „taanymal“ ajaldar menen
da kelip tamdarbnybn ekinci qavattarındaorø somer
velmelørgø albr çatar ele. Şaardaorø qajda tiş qaqar
dardbn vaarbn coçultur kelip, qumar ojnoocu. Sulaj
mandbn enesi Sajqal øvøktøp tajaq menen vasbr qaloq
qarø volso da, yjyn — şbrbrbr, suu seer, uulu ek
ovoco vlr çaman yjdø çatar ele. Sulajman vlr taja
aqø da alvajt. Mejli kyn-tyr devej taş qazsa da qol aq
nybn vardbq turøanb, bvbrajmbektin yjynøn tamaq icyy-

Kyndørdyn birinde, canqaj tyştø bvbrajmbek ca
icir, quş çazdbqtb çyqanaqtar tamdbn keløkøsynde
çattb. Sulajman qoroonu ajlanbr vaqca çaqtan ketme
køteryp kele çatbr vajøta virdeme dep ajtqybø keldi.
Qoroosqo dajym çapan cocqolor kirip, çerdi qazbr — ç
mişti talqalar keter ele.

Ecen çyldan veri qolunda çyrgøn çigiti bsaxun coc
qolordu qoloqo tyşyrø alvadb. Artynan çete kelgen
bsaxun menen vlr az şbvbraşbr turdu da, qolun
vooruna albr vajdbn çanbna kelip:

— Begim, uşul cocqolordu qoloqo tyşyrølyk dejbiz,
vuøqa qandaj dejsiz?

haa — ... Oşondojbu? dedi qbrøbzcalar — qajra øz
vekcelep — vortb. Vortb... Agarda siz şu najvanb iqbt
dugan volsoqbz, vlr juøjan vaqlan sojamyb... Vortb
endi... dep saqalbn şbjpadb bvbrajmbek...

Ertesi cocqolordu kelyycy çoluna Sulajman menen
bsaxun tereç qlybr aq qasbştø. Ystyn çøp menen çaar
qojuştø.

..... bsaxun menen Sulajman şbrdaş ele. Aloqacqø

kyndørdø bsaxun øzy oşoncoluq tuuralçbnnybn kelgen
alvøetty çigiti volso da, emne ycyndyr kør kyndørgø
cejin cetter, çolovoj çyrdy. Bir kynu talaada Sulajman
çaloqbz kelatsa, øzek minip bsaxun da kele çatqan eken,
eşegin „xvxlap“ çymbdatqan vojdon çoçoldu.

Sulajman taq qaluucu ele.

Mbna, ekøø vygyn tyr icinde kelyycy cocqolordu
kytyr vaqtøn arasında çatbştø. Bir ooqumda Sulajman
vaşbn køteryp aldb da, bsaxundu qarap turup:
— bsaxun — dedi — sen çbnbdø ajtçø, a dep kel
genimde emne ycyn menden qacbr çyrdyn?

bsaxun qandajdbr, qbzatbr ketti.

— Saøqa emne vøldu? — dep Sulajman şektengendej
qaraj verdi.

bsaxun çøop vere alvaj, vaşbn køteryp olturup
cekesin şbjpalaj ketti. Çøtelyp, tamşanbr vağbr, qajra
eerdin qbvbratbr toqtolup qaldb.

— bsaxun qurdaş, ekøøvyz ten malajvbyz. Arø ekøø
vyz ten tenqurvu ekennbiz, şbr çaşbrbrşpasaq volvojbu?
Emi ajtrajsvbyz? Çe ujatbraq iş vele?

— Sulajman qurdaş, ec qandaj ujatø çøq — dep ceke
sin şbjpalaj, tamşanbr-tamşanbr aldb da:

— Siz a dep kelgende şaar qalqbnan uqqanbnyz çøq
vele? dep Sulajmandb çalt-çalt qaraj verdi. Sulajman aj
ran taq qalbr bsaxundu tiktedi da tañdajbn şbq etklizip,
vaşbn çajqadb.

— Qbrøbz kişi çejt — kişinin etin çejt.

— bja?... qoj — ee?!...

— Çbn, çbn ajtam. Bizdin şaardbn qalqø oşon ycyn
qbrøbzdan qacbr çyrvøjbvu. Egerde qbrøbz, virli-çarbm

adamdê kërse, qarmap alıp, qolun-qol, sanın-san qalıp
wəlyp ketet eken dejt. Bizdin wəktərız çılqıwıñ ajaa
səjup çegen qırqıwız, kişini da ajawajt dep bizdi qorqı
qan ele.

— Əzynyız kərdynyızwy, bsaxun qurdaş?

— Çoq, şaar ajlanasındaqıylar ajtəp çyrət...

Sulajman ake, ajtəpəzcs, qırqıwız öz çerinde ki
çegənbi?

— Çoq. Qırqıwız kişinin etin çejt degen qalıp, qırqıw
oşondoı mıqacş dejsizwi? dedi da əzynən alıjacqş un
tblarda bsaxun emne ucun qacqandıqıyna tuşyngəndə
wəlyp icine demla tolturup oor uşkyrup, çer qaraj wərdi.

bsaxun əzynə-əzy səzdy orunsuz ajtqandaj, qalıp
ajtəp çalaa qılqandaj kərynyup çaltaqtap, ulam Sulaj
mandə qaraj wərdi da:

— Sulajman ake... Sulajman ake... qara wəwənuz.

Kənylynyzge albağyz. El ajtqandan kijin men dele.
dep wəgəp, ar çaqıbn ajta alwaj toqtolup qaldı.

Sulajman oşondup olturdu da, eki çaqıbn qarap turup
kejiştyy tşpəl menen:

— Ee-ee, bsaxun qurdaş— degende, bsaxun qoroş
ktrip kele çatqan cocqolordu kəryp, coccup ordun
ura qaldı. Ekəə teñ cocqonun artınan urıqlap cu
qurdu kəzdeı ajdaştı.

Cocqolor kylkyldəşyp, wəratışəp wırəə kyy etip
cuquruğa tuşyp ketti. Daqıbn wırəə coccuplar qacı
wərgende Sulajman miltıq menen qaq mandajıqə wəwəp
wasqan eken, cocqo əkyrup wəgəp ontolop çatıw qaldı.

Erteñ menen, əlgən cocqo menen cuquruğa tuşkən
cocqonu kəryp bəwərajıwəkt tañ qaldı. Sulajman al

wətyy, qajratıtuu, işke eptyy çigit ekenin kərdy. Bul çigit
qolunda tursa dınyjəsynə dınyjə qoşuların, qoroosuna
cocqo emes, arıstan çoloj alwaj turqandıqıbn — sezıp
“senin çajıwıñ tabarımın” — degendeı icinen tındı...

Sulajman bəwərajıwəktin suu çəqraşan wır egindi
gine alıw, noo çasap, suu çəqarəp qojıqon. Anı kərgən
waj murunqudan wəter icinen çəmbıdadı... Naşan
cekken, apıjım cekken kyndərynde şana unutulup
qalıwasa, wəşqə kyndərdə Sulajman bəwərajıwəktin kəny
lynen çəqraj turqan wəldu.

bəwərajıwəkt çaqıbn ele çerdeki toonun wəwənan
taş tartıwıwəp qoroşon saldıwıqıbn çatqan. Wır kyny taş
qulatqan kişti wır tenge alucu. Anda wır tengege işik-
tej-işikteı wəş nan kelyucy. bəwərajıwəkt Sulajman menen
syjleştı da, taş qulatıuıqə çıberdi. Taştı kəp qulatsa
aqca teləmək wəldu. Sulajman wəş tartqan çoq da wır
con ketmendı qarıwına ilip qojup, tooşo wəşəp wərdı.
Toonun wıjıgırek wəwəna çəwıwı, taştı udaalatıw kəp
qulata turqan çerine çetti. Qajıwı wır wəkemireek çatqan
taştardın tywın qorşup qojot. Too wəwəndaqıbn wıjık-wıjık
çəwərajıq muzdaj kəryngən taştardın arasınan, qır-
larınan wəşəp etet. bsaxun wırge eercıw çırse da, keede
Sulajman wasqan çerden wasalwaj, anqajıw qarap turat.

— Pasaşar qırqıwız wəjıwıñız hajwan oqşojdı — la.

— Nıma dıjısan, tav xalıq şuda. Dunjaga kegandan
ygrenan da... — deşet əwəktər, tan qalışat.

Con taştar kyldıwıwəp, kicınerək taştar maşınan
dengələyndeı çəmbıdap oıqə ketıp çatı. Taş qulaoşan
toonun wəwənu qıjın çyryp ketkendegi candu çoldıj
tumandajıt.

Sulajman qajsı bir vek çatqan taştardın eki çarın ketmen menen acır çiserip qulatqanda, con taştın ym zambirektin ynyndej tarsıldar, kyıldep uqulup, aldındaqı kicine taştardın keesin cimirilip qoşo qulatır, keesin talqalar, çılqalardın icinde toodon bıldı qıjulup varatqansır köryngön majda şarıl taştarğa qışulup, voz ala cañ menen oşo varır bir tijet. Ojdoqlar taş vasır qalvasın — deşir qarqajda eltendeşir, sozdorun acır, közderyn varqajtır, alaqtasır çyryşet.

Sulajmandın qulatqan taşın aravakecter eki kyny araq taşır tyğotyşty. bsaxın Sulajmanğa maaşırqar öz icinde ыraazь volup, anь qadьrlaşьsь, anь menen eq ыnaq çoldoş voloşusu keldi.

Oşol kyny kecinde Sulajman qol quuşurup bьvrajьm-vekke kirdi da:

— Begim, taştı qulattıq, taş uşuncalıq көр quladı. Өзыңыз vilesiz, viz elden, çerden vezip kelgen ac, arьq, veara qarır adamvьz. Mьna vygyn sizdin vosoqo-ñuzda işi qьlьp kyn ötkөzyp olturavьz. Sizge ыljьq kelse: taştın aqьsın verseniz eken...

— ha, vereviz, vereviz aqьңыздь. Daşь taş qulata-şьz, daşь alasьz. ha,... vizde tursañz aqьrь alasьz da aqьңыздь.

— Begim, өзыңыз көрп turasьz, viz çılanaçьz. Qartañ enemdin kejpı tigil, көjnөk-kөncөk kljesek dejniz.

— ha, kljesiz, kljesiz. Vereviz — dep bьvrajьmvek qavaşьn сьтьp, vaşьn өzyncө ijker aldь da:

— Sulajman valam, siz emi vtzge vala volup qaldьңыз. Biz sizden ec nerse ajavajьz. Çanadaşь bir ajьyla turoñan sөz, sen өз çanьнды varqandaj vol.

Sulajman emne dep çoop vererin vilbej, qavaşьn çerge salandatьp ыrkөp olturdu.

— Uşundaj Sulajman valam. Daşь bir saşja ajьyla tur-şan sөz, qьroşьz çerine qajra varoşan qьroşьzdardьn vaarь padrek¹ volup ketiptir. Sen өз çerine ketkin kelip çyrsө kerek. Anda varsan xaaфьr volosun. Qьroşьz padrek volup ölyp çatqan eken. Sen da өlesyn. Andan көrөk-cө aman-esen şana çanьнды çьroşьtьp mьnda çyre ver, çarajьv Sulajman?

Sulajman qavaşьn acqan çoq, көnylsyz vaşьn ijkegen-dej voldu da butun syjrej vasır bir qolu menen vөjre-gyn tajavьp yşkyryp qojup eşikke сьqtь.

IX

bьvrajьmvek Sulajmandь çigitterine qajtartuucu voldu. Sulajmandь qandajca qьlьp qoldon сьoşarvaj qojuu çөnynde көр ojlondu. Sulajmandьn erter ketyyge çam urup çyrgөndygyn ar kim sezir, qoşomatcьlar bьvrajьmvekke şьvьrlaşqandaj voldu. An saşьn bьvrajьmvek ьzьrьnьp, tişin qьcьratat.

Çumşaq sөz, val tilge Sulajmandьn da ijkepej turoşьnьn sooda işinde çyryp, aq qaptal voloşon vaj sezir turat-da, amal ojlojt... Kyndөrdyn birinde Sulajman attьn ordun tazalar qoluna kyrek alьp turdu ele, bir çigit vajdьn yjynөn сьoşьp keldi da:

— Sulajman. O Sulajman! senti vajstce otunoğa varsьn dejt çөө varvasa ögyz minip varsadale mejli dejt — dep qajra çoq voldu.

¹ Padrek — Qui degen sөz.

Qoşojundun erkesinin sözy qajdan eki bolsun? Sulajman bir arqan menen mangel oroqtu qoluna alıp, egypti minip otunoğa çenedy. Kele çatır ar tyrdy ojojo ketet. Kez aldında çaşıl çajloo, keñ talaa, melder suu korynet. Tuulup esken çerdi kergysy, varoşsı kelet. Biroq çantip varat, qajda varat? emne minip, emne ooqı menen çan varoşır varat?... Kijimdi ojlovoj qojojonde dale cirkin nan, al alarlıq ooqat qajdan tavılat? Eger Sulajman ketemin dese bıvrajımbek vaj aqı vergeni turavı? nan vergeni turavı? ojloj-ojloj erdin vaşı man volot. Ojduñ ajaqı tereñ yşkyryk, qıñıldar ırdajıñ armanduu ır menen ıytet.

Sulajman otun ala vaştadı. Tuşaluu egypt ottop çurdy. Bajaqı „otunoğa varsın dejt“ degen çigit qoqtu menen eñur keldi da, şıbart etse coocular, qajsaqtar, eleñder çatır egyptyn butun cecti. Egypty aqıñın ojjojo tyşyrdy da, artınan Sulajman kelip çır qarınar qalıp vaşın kesip ıroşır çivere turojandaj çyregy dikilder, eki çajıñ qılcaq-qılcaq qarap çonej verdi. Egypty mingen vojdon vajdın vaşqa çaqtaqı malına alıp varır qoşur çiverdi...

Sulajman alıjan otunun coqultqanda egyptne con teñdeerdik volojon eken, arqanoğa teñder tañdı. „Aj emi, vajıce sul otundu kergende ıraazı volor“ dep icinen qıñıldar, egyptyn qojojon çerdi kezdej vaştı. Egyptyn izi qana turat. Çyregy şuuldar, deni eñ tyşty. Kyn vatqanca, birin-serin çıldıız çıqqanca izdedi. Egypt turojaj, ucqan cımbın korynuusy çerdi coqojun sıjrej vaşır esen çolu ajlanır çıqtı. Aqıñ mojnunan ter şorojolop kelip otundun ystıne cekesin tajanır demı

qurup eñy sarajajır oturdu. Çyregy ele ovqoçıjt Ezyne ezy ıza volup ıjlaçışsı kelet. Biroq qur talaada kimgı vaşaqajıt? Vojunda qajratı var çigit talqanoğa tarınojan valağa oqşor qajdan ıvırdasın!

Cirkin qajajır yşkyryk çonunan vekem vaşır denesi qıñıldaj alvaçandaj, bir çaj qajnam olturdu. Teñder qojojon otunun qoşur bir con keterym qılıp tañdı da keterdy. Alıstan qarajıñ kışige bir adam bir egypt çıñıbrata otun çyktır kele çatqandaj ele volup koryndy.

Butun kez-kezi menen calıstatır otundu keteryp kele çatat. „Emi vaj mağa emne dejt? Byldyrgoşy qoroj elekte ele qolunan çıçarajışsı kelcy emes ele, daşır şorum qajnavadıvı? emi tuulup esken çer qajda? A, men qajda? Tar çerde çılandaj sojlor suurulup çıqqan er ele, Alışer qajda? qajda varır çoq voldu eken, qajran azamat?... Qurıu-qurdaşıtı — ata valanı birine birin kersetpogen cirkin zaman aajl“.. dep çyregy qujqa-lana veret. Alışerdi esine alıanda eriksiz korynen tunuq çaşıtın ısbıq tamcıları milt-milt ete tyşty. Şek alvasın degendej vajdın ezy ulam eşikke çıçır çıgitterge qaratır turojan eken.

Sulajman keldi. Otundu kergende vajdın erke vaj vicesi — „oo hoo“ — dep oozun con acır aldı...

Baj ecteme bıvgendej tomsorup turup:

— Ha, valam, egypt qana?

— Çoq, izdep tappadıñ — dep teñtejin koryne kijip çer qaraj verdi Sulajman.

Qojcu arı, ıja? Emne ycyn çoq?

— Otun alıp çatqanda ele tuşar qojojon çerden çoq, begim.

— Ec kimge vergenim çoq taqsır, viz ansızda tentir çyrgön şorduuvuz, zeendi kejitrentiz taqsır begim!

— Ej — Sulajman, sen meni öz qırğызdarıñdñ aldın şandaj aldavaşın, ajtıs, mojnuna alasıñıñ, çoqrı?...

— Çoq, begim... Men qırğызdñn ec kimisin aldavaş emesmin.

— Munun tilin qaraşla... Degi ele tili taq eken. Aj qızıtalaq, eğyzdy qajda çoşottun? Kimge verdin?

— İşeniz taqsır begim, ec kimge vergenim çoq.

— Sen ajtrajt ekensin şo. Emese senin vaşındı azı aldır çıbersem qantel? Oşoşo ırızısınıñ?

— Kyc sizde... Vaşındı alvajt dep da ajta alvajmın... Sajqal ene çır etip vaqırır kelir?

— Çan sooşqa begim, çan sooşqa, kynuvyzydy qaran qılvañız begim... — dep bıvrajımbektin aldına çögöler, qolun çajır oltura qaldı. bıvrajımbek ırızınır, ta jaşır menen cava turşan volqondo Sajqal ene çan dalısalap, kljindej verdi.

Balasıñn artında soluqtar ırılap turdu...

Sulajmandñn demi icine vatraj ottuu közdery ajlanır

— Begim, uuru tutqan meni uuru tutuñuz... Ectek menen işi çoq kempirge aqaarat qılvañız!

— Tiginin tilinin taşın qara. Aqaarat qılvañız dep... A, sen emne ırğonun adaj emgeginen vytkön malıs uurdap olturasıñ? Çe sen aqaarattı çaman körgönün... Men uuruluq qılır olturasınıñ?

— Qudaj tileğindı vergen begim, valam andaj işke çolocu emes ele...

— Hal... Kempir unıñdy çoşarvaj çoşoll! Uulundır çırqışaşın da çeter... Ej! köp qaçıldatraj kempirdi ar

alır ketkile!... Mına bul çurt qurutqandñn qoluna şınaa qaçqıla, anan mırqıs bolso ajtraj körsyn!

Bajdñn çıgitteri Sulajmandñn ır qolunun eki varmaqırn tırıştırı tañıştı. bıaxun Sajqal eneni ar çaqqa tyrtkənsyp ketti. Bekem tañılır turşan eki varmaqırn arasıña seşmeşdeş volqon qatuu çoşactı alır kelışır, qadimkidej valqa menen qoşır kirgize vaştaşanda Sulajman vaqırır calqasınan ketip vaşır, qolu qırırır sınıp vara çatqan soñ cirkin çan qandaj tattuu — vaşın köteryp, antalap turup:

— Begim. Tileğine çettin begim, menin da köreşin degen kynum var. Eğızyndy uurdattım, qacqın qırırır uurdadı. Tölör vereşin... Bır çıl beker qızmatındı qılır vereşin.

Oşoşo ırızısın voluñuz. Emi qolumdu boşotsun, taqsır...

— Boşotqula emi qolun, kesepetty passaqardın!

— İj, uuruluq degen qandaj volot eken?

Çıgitter Sulajmandñn qolun çece vaştaşanda, kicine es ala tyşkön Sulajman:

— Baj ökymün öküm aq, biroq adəşel emes ekensin.

— Emine dejt bul eşşek? dep cooşup ketip tişten bıvrajımbek.

— Adam — eeş, bul qatıs talaqtın tilinin zaarın qaracıs. Bajlaşla eşektıl Qajra yc kyngö ejin qaradınzaşqa daam tatırvaj çamar salqıla... Oşondo til çajruunun maanisi emine ekenin tyşynörün eşek qacaqlı dep murdun çuštıjtup eki qolun arqasına alır qavaşın tırıştırır arqır-terki vaşır urdu.

Çigitter wutu qolu taňlyu Sulajmandy temtendek
ken woidon wajdyn qaradynza dep qojyjon tamyn közde
alyp çenösty...

X

Tyn ortosu... Sajqal ene köz çaşyn syrtyr welin bekem
wup, çaman yjynyn Icindeki emerekerin irettegensip
eki-çaqtı ulam-ulam qarap mostojup olturdu. Annı
könylynen bsaxundun „ej, eneke aj, bul bwrajymbek
kimderdi szdatraçjan bwrajymbek dejsin? Oju me-
nen wolwoçjon kişini ölturyr dele salat. Qurojan oçoqatın
ajyda, wolwoso uşunu...“ degen sözy esinen ketpej
yşkyret da, qawaojyn cõtwtj... Çalojyz eşegim wolsoda
bwrajymbek ögyzyne cegerip alyp qojdu.

Bsaxun qaradınzanın oozun qajtarıp turojan çigit
menen syjleşyp turdu. Al çigit: „bsaxun qurdaş, yckyn-
dön beri tınbaj taş qazıp çatıp, qurup qalıptırman,
ujqum ele kelet. Çyoyla alvaj araq turam. Tañoja maal
wolojono kicine uqtar alajın — menin orduma tura
turwajsynbı?“ dedi. bsaxundun kökten tilegeni çerden
tawılyp olturojan soç maaqul boldu.

Al syjyngön woidon mıltyojyn bsaxunoja werip yjyne
çenödy. bsaxun çigit wargıp yjyne kirgice qajtarıp tur-
dudaçy çigittin daregi cıqraçandan kijin könyly çaj-
lana tyşyp kelip Sajqal eneni dajardantıp, özy qajra
wargıp aqyryn qaradınzanın (tyrme yjy) çalojyz köz
terezesin mıq menen qorşor cıoyarıp aldıdadojy qajra
Sajqal enege keldi. Sajqal enenin waşyna tebetej kij-
gizip, mıltyojyn werip, qaroolcu qılyp orduna turojuzup
qojup, özy terezeden sojlor tyşty.

Şirenke çarıq qılsa topuraçy cıoyıp kök çıttanojan
dınzanın bir wucunda tizesin qucaqtap Sulajman yrgy-
löp olturojan eken. Tyrmonyn Iclı topuraq, murun çamal-
çandarı eşikke cıoyı alvaj, zaarası qıstap kelgende,
uşunun icinde ele oltura berişken körynet.

Typ etip terezeden kişi tyşkünde Sulajman coocıp tura
qaldı. bsaxun ekennin körgönsoç ıjlamsırap, közyn
çoodurattı. Sulajmandın qoluna da, wutuna da kişen sa-
lınojan. Acqıctarı qoçojundun yjynde. Andaj oqşoş
acqıctar woluu mymkyn emes.

bsaxundun cöntögy tolojon çoon mıq, walqasıda war.
Bir nece tomoloq taşyda war ele. Aqyryn Sulajmandy
olturojuzdudaçy qol kişenin taşqa talqalady. Kişendi
cıoyarıp alçandan kijin şirenke tartıp turup Sulajman-
dın qolun qarasa köp-kök wolup şışij tyşken eken.
Butunun kişeni eñ çoon, eñ wökem. Kişendi bir çerinen
ilip alıp sındırıuça bsaxundun kycy çetpedi. Qoqus-
tan tıştan wıreö kelip qalawı deşip elendeşet. Sajqal
ene daçy kezek-kezek terezeden mojun sozup qarap
qojup kişen caçyıp çatqanda taştın yjyn uqqanda „qa-
çyblajın bsaxun, bulda bir wızdej şorduuda, qantken
menen çamandı özym deve, çaqşynı çatım deve“ degen
uşul — dejt da wıreö şek albasın degendej arqı terki
wasıp turat.

bsaxundun çalojyz özynyn — kycy kelbesine közy
çetken Sulajman kişendi çon taş menen çancqanda
Ickere tyşken bir ilmegin mıqıtı salıp tartıp eki qolu
menen wulqtı ele temir qars etip sındı, şirenke kyj-
gyzyp turojan bsaxun „azamatın“ dep wıçırajıp kylyp,
Sulajmandy qarady. Sulajman woşondu, eköo tereze-

Мана ушул çолу Қојкелди Ақ өгыз ашуусуна çа
мьраақ çерден келіп мал, аrijim қарады. Satuuc
bolso arzan бааға алағысь келді. Қојкелди бул çерге
yrkup буткөндө кyzындө да келген. Anda ашуунун а
мөгөп қалоған шураларь, тындык-тындык болуп а
чатқан қыздардын шurusun — çac — мончоқторун, е
citken çолдошу екөө çынар алып кетишкен. Ашуу
кериліп-керіліп сулар çатқан çигіттер да көп эле
byncө Qaraqolduqtar аrijimdyu ele“ деп Qaraqoldu
көветеленген өлыктын эле қојунун аңтарышқан. Сьна
Qaraqolduqtar (көл воорундағы қыргыздар) аrijimdyu
ele. Qaraqol çағынан өлгөндөрдүн далаянның қоју
қонсунан çың-çың аrijimder çыққан. Ошонтыр ө
çолу келгенде Қојкелдинін қурçуну аrijim менен ш
мончоққо толуп кетті эле. Ашуунун белі ошончолуқ су
өлыктын далаяь зьңқырлар çатқан војунча çатат. Ашуун
kyn тижген çеріндекі өлыктөрдүн çыть буруқсујт. Кіста
өлыгыне тојоңон кырсыйгөн иттер çырет. Бул çолу Қојк
динін қайсь çерге кіріп еміне таар баратқаньн билејя

Sulajman çөө sendelip keleşatyp Қојкелдині көр
Al Aq өгыздын қытай çағы тушунан Қојкелдинін вақ
даған ynyn уққанда çыргөгу шуу деј тышып, таштын а
сьна олтұра қалды.

Қојкелди çапындағы çолдошунан қылақ-қылақ қар
— Ee, мьрза, дағы эле болсо биз çаман емеспі
бирөө өлбөј, бирөө кын көрбөјт — деген ушул. Qantk
menen қдыр даарьр вақ қоноңон арбақтуу атан
tuquму емеспизал?...

Çыру емі, еміне болсо ошо болсун, ушул кыуыз мен
Kycөргө барьр бир тижелі... — деп çарқ-çарқ етіп, қамса

menen бөјрөгын таянарь, оозун cormujta-cormujta сылөп
ketip бара çатат. Çерди tarsылdata bastьроған semiz attar
menen ваçь-ваçь сылөсыр, cekten арь өтыр кетишти...
Sulajman арқасында бир төшөгу менен кичинекеј ась-
роғьн көтөрып „қайдасың“ Alajьoғь — Sajqal, Bedel —
Taraoғaj? деп ilkij wasьp çыгурь олтурду...

XII

Мана Bedel ашуусу. Maj аяһьнн ажағы, бутунда
өлген мaldьн терисін tartқан соқоју бар. Арқасында
көтөргөн екі-yc нань, qudajь tilep алаған азьраақ tal-
qanь. Көз көркынөн ачырап ісін көздөј өлымтык tartьр
кіріп кеткен. Çаақ сөегу орқојур сьға тышкен. Іске
moјун қорқојур, қулағы deldeјip, wasь oоroғon çаққа
ele oодуқ tartьр wasьp çatqansьjt...
Qudajь tilegendі билегендін, biri Sulajman, ar qajsь
көрынгөн yige барат да „oomtjin“ деп қојур, таяағына
çөлөныр турат.

Al yj бирдеме берсе берет, бересе çоқ, Sulajmanda
uncuqpaj көзын сызыр telmirip туруп, қолу тальюанда,
қолун silkip алып wasьp çыре берет.

Мана ошентіп олтуруп, Sulajman Bedeldin beline çет-
ті. Aj, cirkin-aj, қыргыз қыргыз волюону too eli мьн-
дај çавьльр, мьндај çасылоған еместір...

Sulajman ербөндеј wasьp, belge çағындап келді. Қы-
рғь çерт торпоқ миніп оодарьсьр, çаваағы миніп çарь-
сьр, ақөлмөк ојнор алысьр, қыргыз баласы өсыр-өн-
ген Tijaңсан, ошол Tijaңсандьн борбору тигі алста
төшү sunalьp-sunalьp çатқан ақ соқилуу çағыл toolөр
емеспі...

В. И. Келесев
Көп ұяғы (Дәріс)

Aşuunun beline çaqındaqanda erşen-serşen etin
weş-altı kişi koryndy. Oşoloroç o çetejin — dep Sulajman
özynö özy qubat berip, qajrattanır, attaj-attaj
kele çattı.

Bedeldin belı qan çıttanır wuruqsujt. Ölyktyn çet
şamal kyn cşoşşqa taşır al çyt wırqurap, alda qajdın
adamdın murdun ördöjt.

Aşuunun belinde, ar çaqı-wer çaqı enkejştlerinde
adamdın, maldın ölyktöry çatat. Quzğun-çoru, it deşen
Bedeldin belinde.

Qacqındardan qalojan itter çarajı, wöry wölup ket-
ken. Adamdın, maldın etin çer olturup, ar kimisi
bir con torpoqtoj-torpoqtoj wölup kyrsyjyp semirgen.
Ulamıştan uqqandar kişinin eti tattuu wölöt dejt. Çan
ele daamduu tattuu tamaqtın waarın kişi çese, tiken
quuraj çegendej tşş wölwoso, kişinin eti tattuu wölöj
eminenin eti tattuu wölusun?

Murun kişinin tamaqtın çuundusun icip çyryp, emi
kişinin özyn çese, it quturwaj emine qutursun? Waarın
nanda itti kişicil qılır, uuru-wöryny kewöjtkön zalım
radışanın ökyryn, çırttu quurojan zamanın ajtsançın

Aj itterdin emi andıojanı kişi. Çaloşız-çarın kişini
koryşşö weş-altı tuş-tuştan ırqır kelip, tiryylöj ele
talap olturup çer ketişet eken. Adamdın etine tojoşon-
şon ar kimisi bir alacşqtaj wölup, kyrsyjyp warır qar-
dın ystynö, çе taştın tywınö çatat. İttin ystynö it kelip
qoşulwasa, biroq waşqa çaqqa qanoşır ketpejteken. bşblap,
quturup turojan itter sunalır-sunalır oonap çatışır,
qacan adam korynşö ele ırqır turuşup qojdu andı-
ojan qarışqırday közdöryn qızartışır, çondorun kyr-

çyjtysyp qacşırp sala berişet. Oşonduqtan on çaqı
adam wölmojunca Bedeldin belinen wirin-serin adam
ötpej qalojan, tıgil weldin weri çaqında olturojandarda
art çaqtan kişi kelsin dep kytyp olturojan. Bularoç Sulaj-
man qoşuldu. Waarın ele yzyle alwaj turojan çiptej yldyş-
şet.

Çaj suraşa ketişti. Armanduu söz wırden wırge çal-
ojanojan oor yşkyryk waştaldı. Ekşş Narındıq wölup cşq-
tı. Bat ele wiri aqa, wır inı wölup ketişti:

Sezdy tıgilerdin uluuraşwı waştadı.

— Ee, Sulajman walam, qırqız aken eminlerdi
kewödy? İşi qılır, tiryu çan kyn koret turwajıw? Мына
uşul turojanıwızdan elge çetkeniwızce yçöwvyzdın ki-
minizdin açalwız çeterin kim wilet? Qıtajdın dootajı
«çerinderde radışa quladı. Emi qırqızoç eckim tıjwej,
qırqız öz çerine özy ee wölöt. Til aloşla, ketkile,
ketpegeninderdi bir çumadan qaltırwaj qırqız tyğöte-
myn, şaarınwızdı tebelewey çoşoloşula» dep wır çaqınan
ajdar, sawar quurojanın qacır, wır çaqınan çın ele
wır çaqşınıç wetin kewer wewenwız dep aqş — turpan-
dan cşqır keletqanwız uşul walam... El wıajın ele
çaqşınıçqa ucurasa eken.

Orusıjaoç çanı ökmöt cşqırtır dejt. Oşol çanı ök-
möttyn kişileri qırqızoç keldi, qırqızdın ac-arıojına
kez salat eken, azojan tozoşondordun ystynö yj — aldına
at weret — dep uşur, çatawız...

— Oşondoç, oşondoç, oşondoç degen çaqş qabar
war eken dedi daşwı wışö.

— Tuwojandar, emi qajda warawız, degi işi qılır
qarın tojcu çerge çetsek eken — dedi daşwı wışö...

Saqalduu kişi daorь eegın ketoryp:

— Balam, menin tilimdi alsanar Atvaşyora varı. Alar qacraj qalojan el. Qantken menen qьroqьz emiri — el çaqьylağьna barsaq boorukerlik qьlyp, tojunturur qojo verer.

Buora qandaj dejsiner azamattar?

Baary aqsaqaldьqьna vaş ijkeşti. Sulajman turur Bedeldin veli çaqьtь bir qarap albdьdaorь kezynen moçoç çaşьn ciburtup çiverdi. Aqsaqal qьroqьz vaşь ezyncə ele ijker, yşkyrdy da:

— Balam saora emine boldu?

— Ee, sadaoçan ketejtn qarьja, emineni ajtajın atь. Aq egyzdyn belinde viza dep yrkkəndə atam vorooçumuz çarьqqa tuşyp ketti ele. Emi anьn əlygyn deşь eger tavьlsa uşuntip it çep çatat desenizci... Şorьda atama əz qolum menen bir ketmen toruraq da vaşь alvadьm. Tap-tatьnaqaj voloçon qarьndaşьmdь qalmanьn Xonxo degen vaşь tartьp aldь. Kim vilet, qanədaşьm əldyvy, tiryuyvy? Ata-balaora, bir tuuoçan bir tuoçanoja qaraj alvaçan uşundajda zaman volot eke ee... Cьnь menen ele vız səəgyvyzdy, it kemiryvy əlygyvyzdy ajuu çəcy el velek?

Sulajmandьn səzy berkilerdin daorь vytkən voçudyrkyrətkəndəj çyrekətyndəky çarəora vьsaçtan uşutijgendej, uşul səz vlrinin oçana emes, vaarьnьn armanьn voloçondoç, varьqь da vlr səjra çaşьp kəzdəryn etь çəndert menen aarəşьp, soluqtaoçandarь vaşьlsaj çatь.

Sulajman daorь səz vaştadь. Berkiler yşkyryp toçosoruşup kəzdəryn Sulajmandь kəzdəj çalçaldatь.

— Aj zaman-aj... qьtaj çerinde çyryp, çə vlr ta

suu icsekci... Çə vlr kəjkəlgən kək şiberde kerilip kenən çatsaqь!

Ajtьqlacь, degi quuoçun — syrgyndən vaşqa emineni kərdyk?

Qantelik, qajran Ala Too ele adamdьn ata enesindej volup, kezynə qandaj çьluu ucurajt. Uşul vızdin da əlgəndən qaloçalьvьz qajran çerge çeter vekenəvız? qajran qьştoolor it quşqa yj volup oçana aqьbrap turoçandьrsəç — ee...

Mejlci degi aqalar; tuulup-əskən çerge çəttip, çajloonun mənəgy muzdaj tunuq suusunan şimirip vulaçatqan şiber çənyyn ystyndə calqalap vlr çivək çuurqanoja çatqandaj kerilip kenən çata turoçan volsoq. əz vaşьvьzoja əzyvyz ee volup, vız daorь səzy ten, əzy ten kişi qatarьna qoşulsaq! —

Dep çəşoorup, uğaa-udaa yşkyryp Bedeldin velin qarap telmirip, kəzy çəşьldanьp turdu.

— Inimdin çyregyndə otu var çigit eken oç. Ajta tuşcy balam, çoç degende səz menen volso da kənyldy es aldьrьp, çajlandьrьp turalь...

Ar çaqtan daorь vlr əşekke çyk artqan vəş-altь qacqьn civaşьp, muuncaq-tyjncəktəryn kətoryp kelışti. Bir azdan kijin oncaqьtь qьroqьz vlr əşekti aldьlarьna salьp, xьxьlaşьp civaşьp, Bedeldin veline qьvьrəşьp cьqьp kele çatьştь...

XIII

Sulajmandar Atvaşьnь aralap qalьn əjldь kəzdəj net alьştь. Əjldəoçьlar: „qacqьndar eken, qacqьndar eken“ dep cuu-cuu etışet.

Ajaldan kire berişinde bir tyzəndə kəp el ordo atəşəp çatışqan eken. Sulajmandar salam berip tura qaləştə. El çarərt qaraşər „o-o, qacqəndar eken“ deşip birələr „cala volot uşularə“ degəndəy ərşajət, birələr „öz elinen aşbrasa kimda ele volso oşol, vular dele birdey kişiler ele“ degenššip, əndəryənən kylyk çəşəanə qacşp, vaştarən saləndatşp, muəajəşp yşkyryp qojuşat.

Ordocularədn icinde qəzyl tuqava təştəoşan uzun casəqtuu qara kəpə təbetəy kijgen syzə turoşan vuqə kəzdəngən culuəoşan orto vojluu tomoloq qara çigə **Esirker** çyrgən eken. Icinen sukno frəc kijgen təş qatəşnən kymuş saattən voosu cəoşp turat. Tenetəjən cekesine tyşyrə kijp, ec kimdi tootroəoşonəy vuqəjup məqəşəoşansəjt. Al bir cəj qəjnəmdə vərşp bir syjləgəndəy volot. Al oozun acsa el uluu-kicəy dəvəy çəlt qaraşat. Oquucular məndəy kişini viz murun kərdəy vəkən dəp oşlonup da qaləşar. Kərgənsəyər, viroq kijləki tətəq — dənqən uqəan emessinə, vül Esirker degenə viz yrkyn çəlyqə Qojkeldi voluşən vəsiri ele (qatcəş). Aləşər vəşəq mənən qacşroşanda atənnən qular tyşyp tətəqə kire qacqəndən vireə uşul emespī. Əzy atəşəp ləq ele. Nərdənəq el yrkkəndə, al aqərdən oşana atəşənn kəzdey çəlp cəoşə vərən. Azər Atəşənda bir voluş eldin voluşu. Esirker „ty“ dese tykyrygy mənən ucup ketə çəzdəoşandar çəq emes. Al syjləgəny turat. Emine dəp syjləəryn viz qəjdən vələli, degi vərərdən murun kəpildigtn əlp torəy cəppəj səzdy voluşən əzyne vərəli, təə dese da əzy vilsin, vee dese da əzy desin.

Muruntən ele eşilip qəloşən cəşəoşən qara murutun dəoş cəjratşp cəjratşp aldə dəoş, qacqəndərdə kəzde

kəzyn əlajtşp, Sulajmandə vooləoşp-vooləoşp kelip tənəy ələj qəloşandəy völdu. Sulajmandə kəp kərgən volso qəjdən tənəvəsən. Sulajmən Aləşər mənən ele kətərylyştə vürq etip bir kəryne tyşkəny volvosə murun əjl ərəsənda əzy qurduular mənən ketmən cəp — məl vəoşp oşnop-kylyp çəşədan kətərylyp kele çətqən alduu cərvənən uulu volucu. Aləşər Qojkeldinən təvətəjin tyşyrə quuəandada vələşq təvələr turoşən Sulajmandə çyrgəy oozuna təoşlə tyşkən Esirker vət vəoşp, nəzər saləp — qərajdə əloşən emes. Çigitter voluşən məkemesinə vəroşanda oşo Esirker ildəy qəpər vucyərəp esi-dərtə ərtep ele təşqə qacşp cəoşuuda vooləoşp. Oşontip Sulajmandə oşol kəzde kəşə da vudəmyk tənəjt ele.

Emi qacşp-vozup çyryp arəq kək çəşəq səəgy oşana kelgen Sulajmandə tap-təqər tənəvəj qəlpərtə.

Sulajmən tənəp turat. Oqustən vilsə vilsigə qolunda turoşən emə „çən ele — səvər əlt yrgylə“ dəp vəqəra vəkən dəp yrəy ucup, muundəş qəltəvəoşansəjt. Ordocularədn çəşənnən vət ele ketkisi, əl oşana emes Esirker voluşən əjlənnən kəz kərgys çərgə çəoşəloşusu kelet...

Sulajmən oşonetip turoşanda Esirker vəş-ettip, murdunən bir kylyp qojdudəoşp:

— Ee, çəo səjəoşandar, vəşəqtən orustən oşronun cəoşərdəp, təşəqtən vərşp qəjtəjdə qəjratşp, emi Atəşəşənn uşpaləp çivərəli dəp kelgen ekensinə.

Eldin bir dərə kylyp çivəriştə. Ordo toqtolup, kərcylyk qacqəndərdə təgerektedi. Qacqəndər kilsreşp, çər qəraşəp.

својаројан силерде еминенін мееси бар дејсиң...? Силер ајвансѣнар... Болвосо адам деген бир демени ојлој. Мѣна, алды-артын ојлоојон визди қарасъ, воорувуз ауты, ваъывъз есен қана сѣројар қатавъз. Еми даоқъ силердеј иттердин кесепети визге тјвесе еле болду.

Сулajман ошондон кјјин сјјлѣген да сѣоқ. ваъын саландатър тajaоқъ менен сѣр сѣдур олтура верди... Елдин орто ценінде олтуројан қуба сѣлын аръқ сѣрај кѣк-ала сақалъ сенсиелген кѣенѣрген ақ тонсон кјши вaјатан вери еле улам қозојолуп, улам қозојолуп қојур сѣдај ала олтурду еле, ошол кјши ордунан бир оvdулуп алды даоқъ.

— Еsirкеp вaлам, сultan сѣегын қордовојт деген. Мѣнса еmine вul вeсараларды ъза қылдынар? Булардын қырылыр отуројанъ ақылы сѣоқтуојунан еместир, қудайды вuјруқунан сѣојар. Атвaшыдан солдатқа кеткен вeјвeсаранън вaлдаръ деле кѣзунын сѣаъын кѣл қылыр кетпедини... Ким вилет Атвaшылық вuткѣнувуз ертең сѣарыт тытуыған вoлогувузду... Келме-кезек, терме-тезек деген, кысқудурейте. Қалаң Атвaшылық қыројызоја ијутқу вoло туројан вoлсо yлдырѣп туројан вeсараларды қырсанар-қырып залоқыла. Ертеңкі куну Атвaшы ѣзѣну тизеден қан вoлуп сѣоја кeлсе, анда вuз қайда вaрар екенвuз? Текенер кимдин вaъын сѣарвaјт дејсирең? Текенер қылвасақ вoло. Қыројыз сѣоону сaјса вuр сaјвaојан, дооојо сѣқса вuт аттaнвaојан вaшы сѣоқ елвuз. Тигил вaлам врас ајтат. Қыројызоја сѣардам вeрмек туројай, Атвaшылықтар қыројызоја ѣзувуз оқ атър тѣрѣлѣрге қошомат қылыр ѣзувуз қырыр вeрвeдикрi... Тovoо қылаы, ел вoлoлу. Азууларъ арқайтқан ат ѣлыгы вuр тоодој, муруттарън сѣрпайтқан ер ѣлыгы вuр тоодој вoлуп сѣатқанда еmineге салқалай

in m (Leynes) *Деген кәсімі екі (Деген сүмге) Білмейтін*

вuз? Кимди қыјратыр, қайсы душманъвuздѣн кyлын асман-оја сарырыр сѣвергенсир атъвuздѣн вaшың кeкeјтiр yзѣнгy-ny cлrene тeркeн вoлогувз?... Еe-ајланaјѣн ел, асмадан тысѣ қалoјансѣр сaмoјарақтaвaј тuруу вoлсоқ вuр дѣвeдѣ, ѣлыу вoлсоқ вuр сунқурда вoлоқондој вoлсоқ вoлвојбу?...

„Тиктегенін сѣутқандај тикрейіп туројан вoлуштун алдында сѣуқоқандај сѣз тапқан, тилнен вaл тaмoјан вuл қайдаоқъ авысқа?“ деп соокуп кетерсінер. „Сeцeнгe ајла сѣоқ“ деген сeцeндин вuрѣѣ ушul кѣенѣрген вoз тонсон cal. Буl cal манap емес, вaј емес, ѣз ооқаты-ѣзундѣ қорoосунда ѣлыу-алтымыс қоју вaр. Кѣзге атaр мeргeн, сѣомoқсу вoлуп сѣгyp ѣлге тaанылыр, аздыр-кѣптыр қадыр-вaрқ кyткѣн кјшi. Bala кeзinen қaқсаал тоосунда сѣлысѣ, қојсу вoлуп, сѣгит ортону вoлоқондо ушul Атвaшыоја кeлгeн.

A дeгeндe он сaқты кјшiнiн алдында қудулданар сѣйлѣр ар ким ар ким менен айтъсқанда вaт еле тилнен мyдырылтыр оңқо-соңқо аттырыр сѣверсy. Анан кicиреek сѣяндарда ар ким менен ојун-сѣндан сѣаақтаса кеткенде, сѣздын тuzун тaттырыр вeт алојан кјшiсiн вeткe сaар қaртap-сѣoolop алcu. Bиpoқ сoнyрaақ мaнaртaрдын алдында сѣйлѣсy емес. Атъ Алъмек еле „Еe, Алъке, вoлуштaрдын алдында еmine оозунду асрај қаласъң“ деген сѣақсы санааласъ тeнтyштaрѣна, сѣштaрoја:

— Еe — қызық екенсінер ѣзунѣр, тилдин сѣегy сѣоқ. сѣйлѣј вeрсе, сѣз тaвuла вeрет. Bасқалардај тaјaнoјан тоом сѣоқ вoлсо вuрѣѣ менен сѣѣлѣсѣм — деп тилдин азавың тартaјыныс? Аның yстынѣ сѣнаоқъ кѣктѣн тысѣ қалoјансѣојан сѣақсылардаоқъ иcтeрi тaр, ѣзaқop иттер вo-лoт деп қојор еле.

„Айкөндүн сөзүнүн еми чоң, оозунун
ырыбы чоң“ дешер эле, елдин анткени „сөзду манда
eckim таар сүйлөй албайт, бул емине болуш бирдин бир-
bolbojt“ degencelik қылаңы оро.

Мана бүгүн да Альмбек аке сүйлөбөйт эле. Бирок
өлүп-өлүп өлымдөн қалқан елдин туқуму қараталары-
ваş қалқалар келіп олтурғанда чоң degende eki оор
қылуу сөз сүйлөп, бир сөөгүн сая берүүнүн ордуна тилдин
заарын сөзгәрып ура берге алақан болушқа емине қы-
ларын билеј тұлпар турған сүрөгү сьдатрағанда сөзгө
кirişpediwi...

Қанаоғь „виз қыроғьзды қошо қырыстық“ — деген сөз-
ды манартардын қырығьна қалбағандај элек деп во-
луштын алдына ајтыр олтурғаны болбосо өзүнө tentuş
веş-альт киши менен олтурғанда: degi ушул манатар
оңбојт. Ансьјандан солдат альп келіп, қыроғьзды қошо
қырыспаса булардын сенін бирөө тартыр алат веде, сө
болбосо ошондон дарағаларь кемір қаламь? Andaj eke
uoqutu қайнар баратқан мақты болсо қыроғьздын дүш-
маньна емне үсүн оқ атыр сьоғьспайт? Қайра бул ит-
терге ел көр болсо, сөм көр болвојбу? Мана ошондө
аталарьнын қанын сөгенсшір қыроғьзды ицир-сөр тыгөтө
албай сатышат эле оро, бул сөцқолор! — decy.

Esirker Альмбек сүйлөгөн саян эле мурдун быş
ettirip сьақтырбай, қолун шилтер сьанындағьлароға „тигіл
салыңарды қој десенерци, манса емине сьелпинет“ деп
олтурған.

Альмбек сөзүн быткөндө елдин бир даарь „баса,
айтса-айтпаса төгынбы?“ дешір шьрсьынысьыр ұјуј тызьшкөн.
Көр эле кишнин көзы Альмбекке қарар, кылындөгөн.

Esirker voluštun қанаоғь быркөлды да Альмбекти қарар
tištenip көзүн аңтарьлтыр:

— Ee — cecen-cecen dese ele қалсьғар сүйлөј бер-
ген, воқураған қудaanьн қаарьна қалқан киши екен-
син.. Andaj eke ele ициң ezilir баратса итаальдај уулдар-
cuular қартар кеде сьатқан қасқьндароға қороошон қој
өлүр беріп үјүнө киргизіп албайсыңды? Eldi sen биле-
сини, мен билеми?

It icpes ашынан ымтөтөт болуп, елргенин қара бул теке
сақалдын!.

A көптө, топто ајтысқанда сен сьаман тонунду қуу-
cujtur альп ким менен сьаақтағаны сьүресын, seni
менен топтун кишлери қайсы қадалуу киши деп ајтыс-
мақ эле?.. деп қайра өзүнцө кыбырөп — „ит-ақмақ“
деп алдыда елдин ицинде турған қатсььына қарар:

— Ej, төрөгө сөнөјлы... Кесигіп қалдық... деп орду-
нан турду. Альмбек ицинен „баја эле ұшунун ајтаарын
билгемін“ dedi да „еми төресынө ајтыр қурағур мені тем-
төдетрегеј эле“ деп сьүрөгү шуу деј тысты.

Bir сьигит voluštun атын туура тартты дағь, бирөө қол-
туғтар атқазды. Қатсь ақ қурчунду салыңыр — атына
миди, қурчундағьлар иш қарғаздарь, мекемедегі сөт-
сьја celekteri эле. Болуш вара тартыр турду да:

— Ej — dedi elge — „манса бул қасқьндардын манда
сьүрсө елге балаась сьуоғат. El адеп ыркөндө бизди да
қырысььынар силер да бизге дүшмансьыңар“ деп өркө-
сьүрөгьуызды қушуруп сьекілген төрөлөр. Қытайда сьу-
оқуштуу оору көр болот, ең эле чоң degende оорусу
сьуқьсада ваарьн қырыльп чоң болосыңар... Үјүнөргө кир-
гизіп тамақ берсегиле. Өлсө да алсььыраақ вағьр өлысьын,

tetigindej quur çıbergile... Uqtunarv? Uqsanar emese
oşondoj qıloyla... Dedi da atın sooruqa bir tartıp
alcañdata vastırıp çenep ketti...

El taradı, Alımbek ake uncuqraj ojana közyn qı-
vındatıp, vaşın tonunun çaqasına qatıp yjn közdøj
vastı. Qacqındar birin-biri syjöp arañ turuşup, şalqa-
jışır ajıldın arasın közdøj vasıştı.

Şajmanı ketip varatqan qacqındardıñ saqaldusu
Sulajmanoqa şıvırap:

— Ataa, qacqılayın — aj, çanaoş kışını qandaj qatın
tuudu eken a? Ee — ölsöm ölyp qalajın degi, oşonun
syjlogenyne ıraqmat Sulajman balam, sen sözdy ıras
acradıñv — mejli, sözdy öz kezegl kelgende syjle-
vess atası ölet — degen. Sır ajaqtın sırt ketken
menen sıñ ketpejt dep azır-tozur çyrseñ da uşul
vasıoıñdı vızva, er çıgittin qajrattuu ele voloşonu
çaqş — dedi. Saqalduu kışi Atvaşdan çek-çaat izdej
vaştadı...

XV

Turoşun eldin itteri kirsyldöp, qacqındaroqa asyla
berışet. Sulajman taanş tava alvadı. Saqalduu qacqın
volso bir taanş taap, anın yjnep qojdun ıraq sytyn
icir arpa toqoçton birdi çegenden kışin, murdunan qan
kelip, solup çatıp oşol tyny öldy...

Sulajman qantken menen vajoş kışını tarqıss, ol-
seda oşol kışinin uloşasında çatıp elgysy keldi.

Ajıldı aralar ulam quulup olturup, şajı ketip, ceke-
sinen muzdaq ter çoja vaştadı. Kyn natar uvaq ele, ajıl-

dın cet çaoşında bir yjdyn tyndygynen aq tytyn vur dej
tyştı. „Qantseda tamaş çañ vışqan yj-oş“ dep Su-
lajman oşol yjdy közdøj vuruldu. Al yj Çılıçmış degen
velgıly vaj kışını yjy ele.

Eşiktin aldına varoşanda ele it arıdadı. Eşikke bir
kicireek qız curqar çoja qalıp:

— Ata, atake qacqın, qacqın... — dedi.

Emne dejt, valdıraoşan aram?... dep eşikke enesi çq-
tı da Sulajmandı köyp:

— Qırqız ele tura, qaşqarlıqtardıñ çapan kışip
aloşan turvajıv, kece kynı voluş tildegen qacqın oşo —
qoj mında kirse, vızgeda balaketin çuoşat. Arij, qati-
gyn qudaj, volsoj ele kelip yjdyn çanına olturup alva-
dıv. Emi qantejin?.. dep ajal yjyn kirdi. Kyjössy yny
kirkı çoon qara kışi eken çañ ele aldına bir tavaq
et varoşanda vaştı özy alıp çıqıjnan oşur çep çat-
qan eken.

Eşiktin aldındaş Sulajman; syjölöp yjgө kirip kelip,
közyn çaşıldantıp qaraj bergende al olurajır suurdu
kөrgen ittej volup tikter qaldı? Sulajman arañ oozun
acıp, qıñıñır:

— Awake, ölyp varatam... Bөөde ölyp qalvajın, çoq
degende өpkө qarın volso dele...

— Qoj qatıgyn, arı var; өpkө voor sen tygyl öz
valdarıma çoq, çıqç yjymdөн zamanan quurultraj...
dedi ajal.

Yj eesi ıldıj qarap murdu terdep, vışıldap vaş çej
verdi, valdarı vaştın quloşın, çilik — qavıroşalardı
qoldoruna qarmaşır anda-sanda bir çajnar qojuşup
Sulajmandı qarap tañ qaloşansıp olturuşat. Et menen

Şoruu tamşanır-tamşanır murdun ördöp qardı acqan
zur bir tördöky kyrcyndöp vaş mylçyr çatqan kişini,
bir qazandın çanında olturojan ajaldı qarajt. Biroq
ec kiminen brajım çoq, ekөө тең qabaqtarın тәрәстәрәп,
çer qaraşat. Ottun çanında çjki vez çattı ele; Sulaj-
man aqrın enkejir oşol vezdi aldıda qırçuur menen
otqo saldı.

Itke brojtqan bir sөkty Sulajman eercip qaraj ver-
di ele, ulaqada qomdonup çatqan it bqrar Sulajman-
dan sөkty qoruqandaj boldu. Kyrcyndөгөн kişl vaşb
mylçyr volup qalojan ele, Sulajmandı kere qojur:

— Oj, sen qandaj şumduqtuu nemesin? qatın
çöjarçı tiginı, yjdyn qutu qacat, adamdın berekesi
ketet...

Ajalı Sulajmandın qolunan qırçactı çulup aldı.
Sulajman kyldyn arasında oş bzdı kyly menen qoşo
carçı qarar aloqanda ajal anı tyrtkөн vojdon eşikke
çöjarçı çiverdi. Sulajmandın ojuna eminelер keltir,
emineler ketpedi? Oşondoј volso da cirkin çan tattuu da.
Kim ele çarçı dınyjөdөн köz çumup, qara çerdin
aldına kire qoşojun desin? Çjki vezdi kylgө aralaşqan
vojdon çajnar, entigir, yşkyryp qojdu.

Bir azdan kljin ajal daqıbraşıa mylçylgөн sөkterdın
vaarın salır çöjar eşikke tьkty. Tuş-tuştan itter cur-
qar kele çattı.

Sulajman bir oor yşkyrdı da, çacıbr çatqan sөk-
terdı qarar da, bir tamşanır şilekejin çatqandaj boldu.
Anı kergөн kyrcyndөгөн qara kişinin ajalı şırşı-

— Bul qandaj ölygundy kerejn — ele... Emi qantejn
qoquj, itke taştajan sөkty qarar tamşanojan emne
şumduqtı?! Andan kere vaşqa çaqqa vaır, tamaq
taar çese volvojbu, ölymtygyn artqan qudaj qaar...
Vaarında valdarımdın çyregyn tyşyryp qojo çaz-
dadı, ketyucy çaqına, vat ele ketse eken bul tyşke
kircydөj volojon ölygundy kerejn...

Kyrcyjgөн qara kişl qırsaqtın şıar-şıar qojur
eşikke çöjar, tapoosun qırçıltr, imerlip Sulajmandı
qaraj verdi. Sulajman aqrın ordunan turdu daqı kyrc-
cyjgөн qara kişni tikter qarar-qarar qojur çöjor
çaqtı kездөj ilkip çenөldy, ovocorooq bir çerge vaır
tajaşına syjөnur, şuldata yşkyryp olturdu. Oozunan
qarasuu kelip qusqusu kelip oqşusa da oozunan acuu
sarı zilden vaşqa ecteme çıradı. Anın kөzünө aj-
lanasında çer elsiz, çansız qana qaqırar, quırar
turojan cөл talaadaj elestep al talaada qandajdı qur-
quu ac qarşqırlar adamdın vaşın kemirip çatqansör
kөryndy, özynө özy da oşol ölymge çaqındaqandaj
sezilip köz çaşın trmer-irmep turup çeni menen aarçır
daqı ulutunup yşkyrdı.

Alımbektin yjy çöjoru çaqta ele. Al vajatan veri
eşikte arqı-terki vaşır eki-çaqtı qarar turoqanda,
kөzünө sendelip kelip olturojan Sulajman kөryndy,
Sulajmandı kездөj vaşır kele çatır:

— Aj qırçı, ajnan taristyy qana qalqıbz. Kecer
voluş birdeme dep ajttı — dep tynde uşıl vecaraşıa
birda-bırөө tamaq veredi — ee. Qaracı, kynymdyk
çydөp turojanı volvosı aqrın ordunda, sezynın maanı-
si tyşyngen adamıa qar qajda vaır çetip çatat.

kyrcyn / tamşanır / 108.111

Aj, bəcaraj, kişi məndaj myŋkyrəgənyŋ kərgənyŋ uşul dep Sulajmanğa çaqəndaj bərgende bir it arşaldap Sulajmandə kəzdəj qujruoşun çaqaraqtatəp çelip kele çattə ele, qolundaş tajaş menen itti çon talaştəra urup çlberdi, it qanqıldıaşaŋ vojdon bir qoqtuoşa klrıp çoq völdu. Alımbek tajaşın aldə da Sulajmandə:

— Aj inim, çyrcy vizdıkine, oolda tyvyn tyşkən şum zamanaj, emine degen arman kyngə tuş kelgen viz?!...

Sulajmandə eercitip yjynə keldi. Ajalə taşyqar, kim ekenin taanəvaşandaj qaradə da qaldə. Qacqən voloşon çek çaatəvəzvə dep da ojlodu.

— Emine qarajsən? çə kişi kərgən çoq velen, vol, kicine qəməran kəçə qyla qoj — dedi da Sulajmandə çanəna aləp olturdu.

Alımbek samən verdirtti, Sulajman veti qolun çuudu. Çuurattan kicine calar qıldırtəp verip, arpa nandan aldəna bir oşana yzum qojdurdu. Sulajman vul eminesi, dep taq qaloşandaj völdu. Bir azdan kijin qəməran vəştə. Qəmərandan bir ajaqtə aldəna qojdurdu, vajaş nandan daşə bir kicine yzum verdirdi. Sulajman taq qaləp, munun sərb eminede ekenin tava aləaj ojlonduda olturdu.

Ajalədaşə kyjəşynyn mejmanoşa məndaj tamaq verdirtişine taq qaldə, oozun acəp, bir Sulajmandə, bir Alımbekti qarajt. Çə vireəny quudulduq menen eercitip kelip, „şəldən qələp çatqanəvə“ dep ojlor, kylykysy kelet, biroq kimdəndir ujalat: „brsalandaşaŋ qandaj neme“ dep ajtavə degensip, əzyn əzy qajtarəşəjst.

Sulajman tamaqtanəp volup, çajlanəp olturdu.

Alımbek adətince ordunan bir qozqolup qojdu daşə:

— Balam atən kim?

— Sulajman.

— Qaj çerdiksin?

— Narəndəq volom.

— Sen vajanə verə, vul kişl cəmcəqqa tamaq bərgensip, tamaq vėrdiret — dep qara volup olturdun vėjim balam, sen azəp-tozup çyryp, ac-arəq volup, icəgindin qəməndəş ketip qaloşan kişisin, oşonduqtan a degende ele kyctyy tamaq ickende, kətərə aləaj, əlyp qaləvə dep qorqtum. A degende tamaqtə mynəzdəp icseŋ deneŋ qubattanəşandan kijin kyctyy tamaqtə siŋire aləşən... Bolvoso tamaq ajaqandəştan emes, qu-dajaşa şykyr ele oşqatəvəz var. Mendaşə sendəj çigit kezimde çoqculuqtun azavəp kəp tartqam. Bilemin balam... — dedi. Sulajman da, ajal da Alımbektin sərbəna emi „tyşyndyk“ degendej vaştarən ijkeşti. Alımbek Sulajmandə on caqtə kynə vaşəp çattə. Bir səjra eski kijimderin verip, talqan, nan, vəşqan et vėrdirip Sulajmandən əzy ketem degen kynyndə şana uzattə...

Sulajman menen qoşo vajaşə Bedelden birge aşqan Narəndəq çigit çənəgən. Alar Atvaşə ajlənan uzaj bərgence qatən-qalactar, bir toşup aləa taqəp elvəcy-dəj tekevėrlerinəp vnoşəranəşan qajşə bir cət qursaqtar çerdən cəqқан çik, eki qulaşə tik kərgənsyşyp „aa — qacqəndar, vajuştar“ deşip qacşidaştə.

Əz eliq əz çerine kelsen „qacqəndar, vajuştar“ dep murundarən cyjryşyp, elikteşip turuşsa məndan qorduq emne var?

(Handwritten notes in the right margin, partially illegible)

... Basa Musaaly kim? Emese etken sançyraçqa çaj-
lyaly. Yrkyndyn aldında Musaaly tereleerdyn tilmeç
ele. Eldin dyjne-mylkyn oozu-murdunan çyqça çer
çyryp, yrkynde tereyn çanyn aman saçtar varyp, çy-
çyçd çyruoça soldat aldyp kelyçymyn dep, Çyçy-
tyş çacqan, çyçyçyça oç çaadçyçan Musaaly taç
uşul ele.

Ataş Asanaaly xandyn uulu. Asanaaly malyçq taze-
laçanda, malyçyçyn çançalyç çerge tije turoçanyn
silyu ycyn kişiden buta çojdurup turup atcu eken.
Ajaldy kør aloçan kişi eken. Bir kyny ajaldar çoçulup
kijiz waşyp çatyçqanby, çyn tetyçy çatyçqanby, işi çy-
lyp çajdın kyny eşikte olturuşsa kerek.

Asanaaly malyçyçyn alyp, çigitteri menen dengen çyçyçp
turup „çaj işi çarasna tişin“ dep, ajaldarın kezdeç
atqan eken. Oçondo oç Asanaalyçyn özy çaqşy kørçen
kører kez erke ajalna tişen eken. Bir az taç çalçan-
şyp turup „tyş çyçmançyçan menen çyçyçyn waşy
çara, neçti wuzuç eken oç, alyp varyp kœmp taçtaçyçla“
dep kœmçyçp taçtar, çajçyçmaç turoçaj kylçen eken.

Da bir kyny Asanaaly çoldoç-çorosu menen çyçyçada
waşyçyp keletsä, oçdoçy bir çara alacyçta bir ajal
„Asanaaly! Oo — Asanaaly!“ dep çyçyçyçp çatyçyçp. Añ
uqçanda Asanaalyçyn çasy tik turup, çany çacyp, kim
ekenin wilyp kelyçyç ekt-yc çigittin çartyçyç çyçeret
eken. Kørçä ajaldın çurçap çyçyçen walasynyn aty
Asanaaly eken, ajal walasyn çatyçyçyçp.

Çigitter ata-enesi menen walasyn ajdap kelip Asana-
lyça ajtçanda, çamandaj kyrkyçyçen manap walasyn
öz ataş muuzdasyn dep öçym çylat. Biroç ataş çy-

lynyç-çalyçaryp çajçyn çyluun surajt. Asanaaly ansajyn
çyçyç kelip atasyn menen enesin çigitterine ajawaj sa-
watyp turup çoloçy salyp:

— Munu çara, çyçyçyçda eki Asanaaly wolmoç wiken?
Mândan kijin çyçyç walasynyn atyn Asanaaly çojbo-
sun... — dep çardyç ajtyçp, çigitteri menen dawçrtata
waşyçyçp varyp yçyç tyşçen ele.

Çanaçyç Musaalyçyn daçyç „men kimmin?“ dep tam-
dın ystyçe çyçyçp alyp çyçyçyçp, kœwçyçp tœçyle çaz-
dap çatçanyn oçol.

Musaaly oçol Asanaalyçyn uulu, taç uşul kynde da
aňyn çaarçy, mœçaçyçyç, aň „Musaaly datça“ degen
ataçça çetkirgen. Sulajman Musaalyçyn çaarçyna çalamby
dep çacyp öçty. Çanındaçyç çigiti cirkin oçattyn
ajçnan oçol çerde çaldy. Çacçyçdarçya bir suzçudan
wotço weryçp turup alyş çazdçyç waştady. Sulajmandan
welynyçp çaloçan çigit daçyç oçol wotçodon icip, alyş
çazuyçya wardy.

Muunu çoç neme ketmendi bir çaj çajnam çapçanda
ele kœzy wozorup, çajçyç ketip olturoçan ordunan çozçolo
alsady. Aň Musaaly kørçy da „tamaç ickendi wilesin
it, çumuş çyluunu wilyçyçin“ dep çoç çamçyç menen
tartyp-tartyp çyçergende çaman çarany ajçlyçp, açça
çigit waşyn çalçalap çana arçyçyn icinde Musaalyça
çalyçyçp çata werci. Kør uzawaj tajaçyçyn uusunan çigit
eldy. Bilekten kyç, oozdon sœz ketip çarçalyçp turoçanda
Musaaly alardın kœzyçe wilyç çerge çyçyçp çer tyçtyçp
çatçan çamandaj, tamçya taş wœçyçyçp turoçan ajuudaj
wolyçp kœryndy. Alsyz çacçyçdar çamandın tişin çaçyçp,
ajuunu toonun woorunan wœçyçta atçylarçy kelip wilyçyç-

нәстә. Муһтумдарын қатuu тыжыһыр, көздөрын қадарып,
тиһтерин қысыратыһты.

XVI

Majдын ајақ сениде Sulajman туулуп өскөн өзөңгө
ыны селге брәләләң қамыһтын ыныдөј шулдап ақыр
чатқан көк қасқа суунун војуна келди. Anda-sanda бир
самтырақан қара ыј турат. Тамдын көһү қырақан, ысты
өртөңөн. Қайқалар турқан көк сөндөрдүн кыңғөј-
тескејинде сайдын ташындај сәјнар чатқан мал қайда?
Барыданда қорқунуц, тын болқондо ыаһ-ајақы биллинеј
керилп чатқан өзөндөн бир өсүр бир сәңөңан шамдај
ылылдыр, еки-ыс қана сөрден от көрүнөт.

... Қојкелди болуһ дақы ајаль менен көсүр келген
екен. Аның сәјрма сәқты сөң қарасы бар. Қараны ал
кытпөгөндө ким кытсын? Үркүр ыара замат бул сөрден
алыр ыарқан малың ыыт сатыр, аның ордуна ошол қытай
сөрине көңөн малдан сәјр алақан, ошондуқтан малы
өлым-сәттиңге учурақан емес. Қайра келгенде ошол малды
ојана ајдап сүрө ыерген. Күсөрдөн қыз аламың деп
алақтабаса малы мындада көр боло туроқандај эле.

Дақы эле бирин-серин келген кедөјлер қызыл кекиртектин
ајынан Қојкелдинин тегерегинде сүргөн оқшојт.

„Қојкелди келди“ деген қаварды уққанда Sulajmandың
сүрөғы шу деј тыһты.

Азыноолоқ талқаны тығөныр ыара сәтат. Tentуһтар
менен тууоқандардын өзы асыз, өзылөры бир тобу бир
ујдун сытын қымыран қылыр ісип олтurusат. Текеј сөр
сәһип тулуп болуп чатқан мындан көр. [Mergenci Сә-
парқул деген Алыһар менен бир сүгүр Қара ыңқырды

бир soldatty брәләлә атың ошол эле, ыутуна сарық тартылар,
бир есөкке сүгүн атыр, келінсөги екөө тәрталандары
тууоқан сөрге келискен екен. Ер көкүрөк неме есөгине
келінсөгин мигизип, өзы көһынсө сөө ыасқан көрүнөт.
Келер замат там ыјғө килрп қантыр ооқат қыларың бил-
неј қарандај суу қайнатыр ісип олтуруп, ыс кындөн кийин
өлды. Шордуу ајаль емиңе қыларына ақылы сөтпей, ыаһ
ман болду. Кетмен саар көр қазароја киһи сөң, өлык
еки кыны тынөды. Ајаль тыңкысын қорқыр қоңшу ыјлөргө
ыарып чатыр сүрды.

Ertesi munu Sulajman uqur, arandan zorojo eki-yc
kişi таар кемерсе көр қазыһыр, көзгө атар ер mergencini
сәқасына сөјин сәтасыланқан quur tonuna ороп көмыһты.
Өкүрүүге ал сөң, өкүргөндө да төрт-ыеһ киһи өзылөрыне
өкүрөһы? Ар бир азамат көһынун ысық сәһын имерип-
имерип алыр көһыстөнды тегереңип-тегеренип туруһыр ыет-
алды тараһты. Becarаның ајаль қандај кындөрды көрды?
Alda асыққан өңү ыоз сәтартдын топурақындај, өңгөсүн
тартыр ыаһсақтайт, сәан-сөкет қаада деген да тоқулуқта
боло туроқандај көрүнөт. Ајаль есөкке минди да „өһсөмда
саар ісінде өләјын, болбосо қудайы tilesem да кыным
өтер дөдиси“ есөгин сәјраққа сәрқылар сәарды көздөј
сөһөды... Sulajmandың ојлој-олој ыаһ тегеренди. „Қој-
келди мені көрсе қууруп сәһөјәи. Andan көрө заман
онолоқонсо көзгө дөлдараақ ыара турайын“ деген ојојо
келрп дигер сөнде бир тууоқандарының есәгитин алдында
олтурду¹ эле.

Tөмөнтөн edirendete сәрқан бир усақтылуу өкмөт-
тын сәгити келди. Арақ ісип алақандај, көзы қыр-қызыл.
Аны көргөн Sulajmandың сүрөғы шу деј тыһыр ордунан

vytkycə Sulajman qoqtu menen surqaojan vojdon varəp, vir çardən icinə kirdi. Kyn vatəp, çer çyzyu ujuojan qaraqoşlyq vastə...

Kijinki qavarlardan Toqtaalyňyn ubaqtyluu əkməttəgy Musaalylarda qəzyl coq volup çyrgəny alyqtaldy. Biroq aly ec kim on təgə çumşaojan emes eken, əzy ele əkmətcy tərəlerynyu aly satəp eldin mal-mylkyn oiron- doj çyrgən çurt qurutqan eme eken, al ojana emes, keede əzynyn çaman kərgən kişilerin eercitip çyrgən soldat vaşçylarəna saqəp ajtəp attyryp da ketyycy eken.

Çyrek zaada volup qalojan el qandaj, əzgəcə yrkyp qajra kelgəndən kijin 18 — 19-çyldarda çəp əkmə- tyayzdyn tartivi kənyldəgydəj volojuca əkmət taravənan kişi kərynsə ele kəvy çolovoj too-toonun arasəna qor- qolop qacəp çyrgəduvy. Məna oşondoq qacəp çyrgən kişilerden əzyne çaqraojan çək kərgəny kərynsə „bul vasmacə, əkmətke qarşy“ dep dalajən attərojan eken. Uşul çoluda vir volor-volvos iş menen çəpərtəp, daqəp tyryn vuzup, qolu vutun arvajtəp çəpənan kərgən qul- laalydaj volup virəgə qacəryp sala vermək eken, virəq çəpənan saşən kəz çəpənan çəq...

XVII

1920-çyl. Qacəp el çəpə tylək volup saanə kəpəjyry- çer qulpunup, doquz sərty vətəgələr kəjkələ çəpəryp, kəz taj- qylytqan ubaqəp. Çet rajondordo ubaqtyluu menşevik ək- mətçyləry oiron dolup, alardən orduna bolşevikter kelip, el icində kommunis, komsomol ujumdary tamərlənyryp, talpə- nəp çipsiz qolu vajlanojan şorduular mənəttən kəz acəp

nurdanəşəp, buluttan çəpənan ajdaj çəq ete tyşkən kez...

Sulajman Narən şaarənda ooqat ycyu ar kimdin qor- lunda çyryp qalojan. Şaarəda oqup, savatə acəlyp, dyj- nəny çəpə kəz menen kəpə vaştaoqandaj boldu. Şaarədaçy- ygyt-nasəjatçylardən „vaj, manap, moldo — qoçolor ezilgen eldin duşmanə“ degen səzyn uqqanda aly kəzyne saqalyu çajqaltəp, kəzyn qəzartəp Çamalidin moldo, vntəpəp sasəq kektrişip turənan Qojkeldi menə- Borəukeler elester ele da, alar qoluna tijse məçəpəp, ezip çəq qəlyşyş keler ele. Biroq qantip vajlar menə- kyreşət? Mənda oşol masele kəz aldənda çjelengensip, çəmoq volup turar ele.

Bir kyny kəcədən ketip varatsa Çamalidin moldo çoluqtu. Nikolaj ubaqtyşəndaçyşənan çydə tartəp qalojan eken, oşondo da daqəp ele ajyl icində şarəjatə çəvuratəp qol çəorutup, vel ooqutraj ooqat qəlyp çyrgən kərynet. Al Sulajmandə taanəp amandaşəp turə da, kici pejil tartəp, epildəp:

— Sukeş valam, məna çəqşy zaman keldi. Vaarə- vəzoja tənçilik. Oşondo da tənçilik dep ele aşə çəp- raj estyy kişi estyydəj ele voluş kerek. Əkmətyu ajtənan menen volo vərsek ele dindən ajrylyp çəqu- nup ketkeni turavəz. Tilindin ucu maqul voləon menen, dində vəkem volsun. Ataş vėjşy voləur da dində qor tutqan kişi emes ele, kynymdyk qəzəçylyqə qəzəpəp musulman dində ajaq astə qəlvəpəla. Qudaj degen qur qalvajt dep, qudaj desənər ele işnər oşolot baldar.

Daqəp, çəqənan saşəpə, əzyvyzdyn eldin qulunu vol- oionundan kijin saşə əzymsyntyp ajtarəm: kommunis.

komsomol degender сьоѳр җатат, көр эле кишилер алды
артын қарабай җулқунур кирип, коммунист болуп җатқан
көргөнөт. Коммунист болғондордун да қаадалу қасиетин
көрбөдик. Аял аранын тысын кетіріп, аял ынтымақтын
визур биринди-бирин тьтала „сен вај, сен кедей“ деп қыс-
қымна сьр салғандан ваьқа емнені қыл деп җатат? Сени
коммунист болғону җырөт деп уоғавьз, ваьқа аялдын
валдарь коммунисте өтпөј деле җурт сурар үзөңгилөру
алт қават болуп җырөжөү? Коммунисте өткөндөр қудай-
ды җоқ дейт екен. Оова! А, мақул, бул дынөдө коммунист
болуп кырпидөген менен тигил дынөдө тозоқ отуна елден
мурун оғол ғьрқьрар кырөжөү? Ғаңь талар, Ғаь азаматтын
вирисид Сукөь, еmine иь Ғьлсаңда ваьқа Ғаьқа вагьр қьлр,
аял-араға аьысу болво! Өсөр уул өзүн сьјлајт, өсвөс Ғаьн
сьјлајт. „Өз ағьсын ағьлај алваоған, киши ағьсын сағьлајт“
деген, оғондој болво Ғалам, ел — Ғуртундун бирин-серин
Ғаьқьларь менен Ғаьқь мамиледе бол „өз аялна аьыоған
киши эле ујат авјјирден аҒьрар қалат“ деди да бир талај
Ғерге Ғандај ваьтырды. Сулајман үндөген Ғоқ, ал молдо-
нун қурт сөзүн тыьңөндөј болду. Ғелкесин Ғаьлар-
Ғаьлар туруп тетирі ваьр кетти. Ғамалидин молдо да
„ — бул Ғигит визулоған екен, мьндан сақтануу керек“
дегенсип сурдана тыьр, Ғол тарты.

... Бир нече кын өткөндөн кишин Сулајман базардан сьр-
қан ел менен учқаьр циркөсип, „Т“ аялна келди. Кийим-ке-
цегі деле Ғуруну. Аялдаоь Ғигиттердин көру ань тааньвай
қалған.

„Қојкелдинин үйнө үјөздөн Мусааль соң өкыл болуп
сьоѳр келтир. Коммунисте киши алат екен“ деген қавар
аялға кын мурунтан тарар кеткен. Сулајман Қојкелдиники

Ғаьқа Ғаьқьндар келсе, аялдын тегерегиндеки қоғоматкөј
Ғаьсь бир Ғигиттер Сулајмандь қарар:

— Қайда ваьратқан емесин? Қојкелдиникине еки улуқ
келтир, өнкөј ел Ғаьқьларь оғондо олтурат. Саа анда
емине ваьр? ујат емеспи асманда тыьө қалғансьр
самсаалар, сальрар улуқтардын үстүнө киргенін — дейт.
Сулајман уңуқрай оғана ичинен сьзды. Бирөқ қант-
седа соқулуь болсо қатөьқьсь келди. Еки уполномочун-
дун бирөө Мусааль, ески тилмец аньн ким екені оқуу-
еулароға ајтпасамда белгилүүдыр. Қојкелдилер менен Ғь-
лекеј аьсьр Ғыргөн адам. Екінцист Суванов деген
бул Ғерге Ғаьн келген Ғаь Ғигит екен. Суванов ваь
Ғинеелен, ваьқан туроғанна қарағанда Ғаьн аькер
қьзматында болғондој тыру ваь, ьрајь Ғьлуу елпек Ғигит
көрунды. Ал өшikke сьоѳр көрунө өшиктегі сөттер
Ғыргөн кедөјлер менен ел турмуьу, коммунист партиясь
Ғөрунде сьјлөсьр Ғырды. Мусааль үјдө сьқанаоғьна
еки Ғаздықты қојдурар сасьн улам сьлар тарар қојур,
вороросун бурұлдатьр Ғамбаьтар Ғаьр, Ғаьнда олтур-
оған Қојкелди менен Ғамалидинге сьјлөр Ғаьт.

— Қьсқасьн ајтқанда иь мьндај Қојкелди. Борбуке
вајдын өлур кеткені биз үсүн қажьтлуу болду. Болвосо
ал киши далай қьзматыға Ғарачу киши эле. Азынса сиз
болсо партијаға өтур алдыңьз, бирөқ еми, Қоке, молдоке
силер партијаға өтпөј қалсанар ат Ғаьн тартыр мине ал-
ваоғаньңар. Коммунист партиясьна атапьн валдарь көру-
рөк өтсөңөр өкмөт ваььна Ғајлануоға уқоқуңарда артар,
өзыуьз өкмөт ваььнда турсақ бул қараоь кедөјлер
бизге қол салоьса қачан? Егер силер партиядан тыьқарь
қальр, партијаға көрунө кедөјлер, ваьтрақтар өтур

ketse, anda silerge kyn çoq. Alar birdemini tyşyngon-
den kijin bura tarttır bastan turup, „vaj-manap“ dep
car ele silerdi, camoçara oçınara oltura qalat.

Qbçqasъ Qojkeldi emi, kedejlerdin ökmöt çaqıña
kөр ötyşy biz ycyn, acьq ele aјtam biz ycyn olym.
Biz azьr batьraq — kedejiz dep ele ökmötty aldap
euuldap salьp çyrwejvьzvь? Oşonduqtan coçuluşqa da
kөbьncө tьndьraaq, özynerdyn avjrtnerdi saqtaj turojan
velgilyy kişilerden cьqьroçьla dep çana silerge şьvьra-
dьm ele oço, daoçь esinерde volsun — dedi, şьvьrap —
өşikтеgi menin çoldoşum çañь kelgen, tuuracьnojan
çigit көrynөt, çeң icinen birdeme vевьsiz dep calьnөp
alvaoçьla.

Qojkeldiler uncuqraj vaş ijkeşip da bir nemeni çañ-
dan estej qoçqondoç voluşup, eşikke cьoçar aldьnda:

— Çaj icip ketiniz — dep ekөө eki tyrmөk aqca ve-
rişti. Musaaly vaş ijker çьmьjьdьda aqcanь ic cөntөгьnө
tьqşьrdь.

Tyş ooj el çьjnaldь. Coçuluş bir çalpaq voz tamdьn
icinde völdu. Musaaly Asanaalijev kommunis partijaşь
çөnyndө aјtır, ajaoçьnda „T“ aјlynda bir ojana Qojkeldi
degen kommuis nar ekendigin emi, aq çyrek kişiler
arьz vevьse bul çerge atajьn partija ujumun ujşturuu
işi çyrgyzylөryn aјttь. Suvanov Asanaalijevdin sezyne
vьrazь völvodu. Al partijaçoja vatьraq, kedej ortolordun
aq çyrek tuuralarьnьn çana alьna turoçandьoçьn tyşyn-
dyrды. Asanaalijevdin ojuna qojso coçuluş ötkөrnej
oçana „coçuluş völdu, balanca kişiler partijaçoja alьndь“
dep Çamalidinderdi qattap kete vevьt ele. Biroq „kөp-
cylykke tyşyntyy ycyn coçuluş völmöjun ec mymkyn

emes“ dep Suvanov çөөлөp turup aldь. Coçuluşsuz
çana çyryp ketkende yjezge vaoçьnda Suvanov voo
çalьşpasьn vajçaoçьn Asanaalijev arçasьz volup aqьrь
„Nu, ladno“ degen, coçuluşqa kedejlerden vevь-altь ele
kişi keliptir. Qaloçьnьnьn vaarь velgilyy qarьşqьrlar
ele. Suroolor çaaj vaştadь. Bir ubaqtьda Sulajman aqь-
rьn turdu da Suvanovoçoja qarap:

— Çoldoş upoldomocun, qbçqasъ vaj-manapтар anьn
qujruqtarь partijaçoja alьnvajьvь?

— Daoçь aјtamьn, alar emgekci eldin duşmanь, oşon-
duqtan alьnvajьt.

Qojkeldi Sulajmandь көzynyn caarь menen qarap
eerdin tiştөp qojdu. Partijaçoja ötyucylөр kepil таар
arьzdarьn vevь vaştoo kerek dep Asanaalijev kynk
etti.

Çamalidin moldo saqalьn şьlap ordunan turdu da:

— Emese açajьndar, mьndaj. Men özym tuqumum
itke minip өtkөн kedej elem, qacqьn volup çydep keldi
deseniz, qacqьnьnzьz mьna biz völvöbuz. Öz vaşьmdьn
kөrgөн qorduçun adam balasь көrgөн emes. Anьq
ele vadьraqmьn, ardaqtuu ökmөттөр işenveseniz uşul
çamaattan suranьzdar!.. dep çajra oltura qaldь.

Olturoçandardьn көvy curquraşьp,

— Tuura, özy adilet, taza kişi.

— Partijaçoja vьlajьq kişi.

Kee vьrөөlөр „moldokemdej ezilgen kişi çoq“ dep
aјtır qojuşup, „moldoluçun völip qojvooçoj ele“ deşip
artьnan oozdorun vasьp çatьştь.

Kedejler tamşanьşьp birin-biri qarашtь. Sulajman ay-
gyn partijaşьn maqtap arьz vevьgeni turoçьn Çamalidindin

«aja kynky çoluqqandaşy partijany çamandaşyany esne
tyşyr byrs etip kylyp çiberdi. Mitajymdar birinin artynan
bir çöşür partijaşa etyuge dajar ekendikterine özy-
lory „ezilgen“ ekendikterin çöburatp aytap çatışty.
Sulajman ulam qozqolup, söz surap syjleşemby dep,
ulam qajra ылды qarap çer cuqur olturdu. Syjleşender
birin bir çandarınyn vardışynca cekelerine caç çu-
çuzvaj maqtap çatışty.

Sulajmandyn çyrgy byr tujlaj baştady. Ordunan
turdu. Emne ycyndyr tñncsyzdanp turoşan Sulajman-
dy vajqar olturoşan Suvanov:

— Qana emese, siz syjlep korynyzcy.

— Emese çoldoş agitatorlar, men bul coşuluşqa
tyşynbøj olturam. Mñndaşy olturoşandardyn icinen
kedeji veş-altı ele kişi. Bajatan berk çaaşyn çanoşan-
dardyn vaary ele soo emes — dedi Sulajman.

— Sto on gavarijt? Eldin vaaryn oorı deji? dedi
Asanaalijev Qojkeldige.

— Menin ajtaarym, kommunis partijaşa mña mee-
net menen kez acyp çoşoşon biz etsök. Bolbosı Qoj-
keldi dele kommunis voluptur. Qojkeldi qacan kedej
ele? Qojkeldi eski voluş, manap, vaj. On altıncı çylq
yrkynde qırqyzydy öz qolu menen terege qarmap verip
oltyrkendyn taq özy uşul emespi? Uşu bygyn da qıtaj-
dan mal ajdap kelip olturvajy!

— Taş çaaşynca, olturşaçy ылчыравай! — dep çan-
daşy biröe Sulajmandy etekten tartty. Suvanov any
koryp:

— Ej, qırqyzyçylqardı qojur tñnc olturoşula.
Syjlej ver! — dedi. Olturoşandar tñnc volo tyşty.

— Anan emese, movul votojup, vatraqmyn dep syj-
leşen Çamalidin degen kişi meclt qarmaşan eski mol-
do, bir voluş eldi Qojkeldi menen qoşo çeşken, qan sama-
şan qarışqırdyn taq özy. Mña uşul kişiler partijaşa
etkende ele biz qurubadyq? Oşonduqtan çoldoş agita-
torlardaşy völek bir coşuluş çyqılyp, al coşuluşqa
sizder ajtqandaj kedejler şana kelse eken — dedi.

— Tuura emes.

— Bul özy uuru, mitajym neme?

— On altıncı çyl dalaj kişini qorqutur malyn
çegen. Oşonduqtan Sulajman coşuluştan çöşür ketsin.

— O... qudaj taala, saqalduu vaşym menen men qantip
qalp ajtajyn dep Çamalidin çebelendi.

— O, qoquj kyn çalan al emes, özy qumarçy, ara-
keç, uşu kezde da aqcaluu kişi kereş tyn icinde öltiryş
ketyyden qajra tartpajt.

— Mñndaj vuzuqtardyn tamryn qırquu kerek. Bul
el vuzar, tuqum qurut — degen cuu tamdyn icin dyn-
gyretty. Kee bir vajlar kyvyröp Sulajmandy tildep çatışty.
Sulajman daşy qatuuraq ajttı. Suvanov iştin çajyn
bildi da coşuluş tarasyn dedi. Musaaly vaşyn çajqar
„aaj qırqyzy, paratkesi çoq, vezavrazıja“ dep, naa-
lyoşansdy. Coşuluş velgisiz kyngö qaltırdı. Kesinde
Qojkeldi, Çamalidin daşy bir top yzöngy çoldoştoru
menen şavıraşp:

— Bygyn tyny Sulajmandyn tuqumun qurutuu kerek.
Bul bizdin cekemizge çoqqan çajqan voloşonu qaloşan
tura. Tim ele qolu-butun buup turup Narındyn darijasına
salıp çiberiş kerek, „voşuraşan ittin valasyn“ dep uva-
dalaşty. Eldin andışyany Sulajman boldu. Bul uqmıştı

uqqan bir kedej Sulajmanoja ajttb. Sulajman coocuqan vojdon Suvanovoja keldi. Suvanov „emese meni menen cyr kedejim“ dep, bir at taap verip, eercittir Naranoja kirip ketti. „T“ ajlbn tbnmsbz sbyr-kyvyr aralady. Musaaly icinen kejadi da Suvanovoja ecteme ajta alvady. Suvanov daory Sulajmandbn sezynon Musaalybn kim ekenin sezgendej voldu. Musaaly vashqa bir iske slytoolor al kynu ajolda qaldy.

Qojkeldiler tyny menen calrb eldin atnbn Sulajmandb qaralar toqtom cazuuda voldu. Suvanov saaroja cetkence Sulajmandbn var sbrbn uqtu. Any ozy kyve volup partijaqa etkermek voldu. Manartardbn qylyory cönynde yjzde masele qojuluun talap qylam dedi Suvanov. Sulajman vajarodan cyrögyu toqtotup, qara tutup, qol qarmaşar mьqtuu adamdy emi tapqandaj voldu.

Sulajman usul byjyl roctodo qat tashoryc volup iştör turojan partijaqada kandidat, vatbraqtar sojuzuna da etty.

Al, ömyr colun көр ojlouup byas, sovet ökmety voldu. Oşondoj volöjondon kijin emine ycyn Qojkeldi, Esirkepter ište cyröt? Emine ycyn Asanaalybn Musaalyb ökmette turat? dep özyne özy suroo vere vashady. Bul suroonun coovun Suvanovdan ojana ala turojandaj ojlör any enşer saorybьr Izdecy voldu.

XVIII

... Bir kynu tyşke caryn roctonun qoqazdarbn tashör kecede cырды ele. Ceke turojan carytan ele Toqtaaly milijsa caap kelp, tysyn yjrup:

— Sulajman Cылысijev sensinal?

— Оова çoldoş (çoldoş degen sözge qulaory qanbьr qalojan).

— Emese, Almatьdan keletqan ojenkom saqьrtьr çatat. Tigil qaravykte eki—yc qьzyl askeri menem kele çatat.

— Ee qoqylajbn çoldoş, ajtcь meni emine saqьrtьrtьr?

— Men qajdan vilejin, özyu da coqojundu ketöryp nasalvaj cyrup tьnc cyrvögen eme körynesyn. Işin tribunaloja verilgen volso kerek. Almatьdan kelgen uluq acuilanbьr, seni azьr ele taap kelsin dep acendiktj çekirdi. „Tribunal“ degen sözdy uqqanda Sulajmandbna cökesinen muzdaq ter ketip, yşkyrup көсөнyn vojun oltura qaldy. Anyн көзыne qamcylarbn yjyrgen Qojkeldi, Esirkepter көryndy. Mьltьqtь sundurup, mandajynda qatar-qatar asker turojandaj voldu da özynyn qaj çerde olturojanbn unutup qojdu. Uqtar turojandaj vashь zьn-oryraj tyşty daory:

— Qoqylajbn çoldoş, ajtsan, ojenkom meni emine qylat eken?

— Oj sen qandaj emesin? Cыrsöncy... Men ojenkom bolsom seni emine qylyarьmdь ajtat elem ojo. Emi seni kec ajdap vasham, valaketine men qalam. Degl ec çerге toqtotroj alьr kelsin degen. Andaj nilgin kelse Almatьdan kelgen komissar menen özyu csaqtaşьr syjleşpöj-synьy? Bascь emi, adamdbn vashьn oöutraj dep dalbyqa qojoular cöө ajdap aldy. Sulajmandbn butu көede calbьtar, öny naşa cekken adamdbn önyndej sarqajaja tyşyp ecen tyrkyn ojojo ketet.

„Qaryraj, cьn ele көрөр kyn tcer suumduu tygöngönyu? Bolvoso meni emine ycyn vojenkom, daory

ovulustan kelatqan vojenkom saqartat? Eger menin isim tribunaloja tyşkony cın volso atuuoja ketken turvajymny? Typ — çaqtan con uluqtar kelse ele vaj — manap tere lerdy ökmötkö qarşy kişilerdi attırbp, ajdatbp ketyusy ele. Şoru qatqbr meni daşy biröe qusamat menen ökmötkö qarşy kışi dep körsötse menin çen çajymdy tekşernej, tigilerdin tilin albp atbp qojso qantem. Aaaj, it Qojkeldiler, ar kim — arkinge ele şabraq şp çyryşy ele, emi menin tuqumumdu qurutuşmaq voluşqan eken — de... Qantejin, şorduu vaşym emine lerdı körwödyn? ee — çoldoş ajtcy, vojenkom kim degen kışi eken?

— Oj, sen qandaj aqmaq nemesin? vojenkom menen men ten tuş volup syjlöşyp çyryptyrmynby? Men emes tozup varojan acandık, adym addel söz ajta alnaj zırildep keletat... Çoldon tozojon voluştar qalcyldaşbp, dit voşja alşpajıt. Ajtoor zıncıqojan ele saboooj volojon uzun çigit... Qaarş çaman, acuuş kelgen kışisin tim ele çajnavaj çutup çiare turojan. Tigine kelatşat dedi millija, Sulajman çöe dikildep olturup, qaravyktyñ ver çaoşndaşy qbjalaroja varbp qalojan ele. Kelezamat any ec suraqşyz atbp, çardan qulatcudaj volup, muundary dirkirej vaştady. Çoldun cet çaqasyna cöşbp aqşyn vasty. Biroq çyrek cirkin emine şumduqtu sezgeni belgisiz, tınymsyz volq-volq etip ketörylot, şumduqtanbp tujlajıt...

Sulajman emine volso da vojun toqtotup qajrattanöşyş keldi. „Eger qorqup kejpim buzulup varsa cın ele işi qaralyşnıñ qorqup keletqan eken“ denesin degendej ulam-ulam çyrogyn vaşbp, eski aq qalpaşyn tyre kijdi.

Biroq cirkin qol özynen özy ele dirildej vercy voldu. Sulajman çaqbn çerden keletqan Almatylyqtardı körgöndön kijin Toqtaalyoja:

— Emi çoldoş, men uşul çerden tozup turajbn, sen vara ver. Meni laqyldatbp aldına salbp ajdap varoqanda emine qylat — ele?

Sulajmandın qacraj turojandöşyna közy çetken millija arqy kele çatqandardı közdöj ötyp ketti. Al eki ojana qyşyl asker menen cıqqan eken. Eki qolon voruna albp, eski çapan menen dalşyn quşurup közyn keletqan qaraandan ajrbaj Sulajman turdu. Al denesine daşy qajrat çbjnar tıştendi.

Keletqan komissar uzun voz şnel kijgen, mingeni sur arqşymaq. Tetigindejden butunda şşporu çarq-çurq etet. Al Sulajmanoja çaqbn kelgende atynan tyşty daşy atın askerlerine qarmatbp, çöe vasty.

Sulajmandın çyrogı daşy bir çulqur aldy. Al emi „vojenkomoj neeti qastar ajavaj çaqgan eken. Vojenkomdun qyşyş kelgendikten meni sen kimsinge kelnej ele atbp salat eken emi cın öldym“ dep ojloodaşy „aj — emi emne volso da vaşqa tyşköndy kördym“ dep uğaa-udaa yşkyrup zıncıqjör qattı da turdu...

Vojenkom uzun vojluu, dalşluu ken kökyrek, ken tanoo kelgen qarasar çigit eken. Eşik tördöj çaqbn kelgende ele közynen çaşyn cuburtup qucaşyn çajbp.

— Amansynşy Sukeş, cıñdap ele çyz körystykrı? Uşundajda vaqtşluu volormunby? — dep qucaqtaj qaldı. Eki ooj tyşkön Sulajman a degende qaltaarbp qucaqtaj alşady, mañdajınan muzdaq ter qujulup közdöryn ktrındetip, vojenkomdun betin qaraj verdi.

Vojenkom toqtolo qaldı:da:

— Meni taanbaj turasñı, Sukeş cındap ele aqıl-
dan adaştıñı, men Alışerdi emesminbi?

— Bja? Alıke, cın ele sensıñı?.. dep vaqırıp-vaqır-
ıp çıberip Sulajman Alışerdin mojununan qucaqtadı.
Eköe qucaqtaşqan vojdon caj qajnamağa turıstu. Sulaj-
man kez çaşın tıja alvaj çaş baladaı vışaqtadı. Alışer
vaçırarjıp kılımsıyırıp anın da sөөgy voşor bılaoırsı
kelse da kezynön çaş cıoıarvaj turıuoğa tırıstı. Bıroq
vısq çaş toqtoosuz ele vörtıp-vörtıp cıoıa verdi.

Toqtaalı cildedeki kykyktöp kirgen suuoğa tışyp ketip
cıqqandaj qalıcıldadı. Butunun vaşına cejin muzdaq
ter cıqtı.

Kedejdi eki uulu keryşyp çyrektyñ diki/degendi vaşıl-
oıan soñ Alışer adım öddeldin nacalığıne sur salıp
qarar:

— Bul emine degen cenvaştıq? Men qacan Sulajman-
dı kembajlar cөө ajdap kel dedim — ele? „Eger volso
maoğa vıgyn bir çoluqturoıula“ dep suravadım vele?
Bul emine qorduoınar, ökmөttyn duşmanın qıjıqtar
keletqansıp, cөө quıp çetip kelgenler!..

Adım oddeldin çyregy şu etip, qolu titirep:

— Keciriniz çoldoş komissar, keciriniz, ilbestikten
aqmaqılıq volup ketti, keciriniz!..

— Syjleşerıvız daoı, vörk al dese vaş keset eken-
sıñer oıo... Qaruusu ketip araq çyrgөн emeni zordөntup
taştaoıan turvajıñarvı.

Nacandiktin öny kyl votodoj vozordu, çoldoru qal-
cıldap, eerdı qımtıuoğa kelbej, syjlejm dese da öözuna
söz tışpedı.

Alışer Sulajman menen qoltuqtaşıp ötkөн kyñderdy
ajtıp tygete alıspaj, eköe teñ çaş baladaı syjnyşyp,
kılımsıyırıp şaaroıa cejin cөө vaşıp kelıstı.

XIX

Alışerge rajonduq asker komissariatının çapınan
bir völmө voşotup verişti, qajıv bir qıroız qızmatcılar
urmat kөrөtmөk voluşıp yjlerıne caqırdı ele, ec kimi-
slıkine vaoıan çoq.Erteñ kete turıandıoıyn vıgyn
vytyrөrdyk zarı çumuşu var ekenin bildirdi. Sulajman-
dın ata-enesinin ölgөyn, Kymışajdın qalmağ ajında
tutqunda qaloıanın uoıup yşkyryp-yşkyryp aldı. Vojun
toqtotup aloıan Sulajmandın syjnycy tuulup aytkөн-
den veri oıo birinci çolu oıana kez kelgen eñ con
syjnycy. Ata-enelerdi eske aloıanda „qanteız Alış.
Ötkөngө ökyne vergen menen volobu“? dedi. Al vıgyn
azaptuu kyñderın unutup qajra qadimkisindej çaşardı.
vaçırarjıp armanduu vөti nurdanıp kөkyrөgyn kerip,
erkin dem alıp, quc sözdөrdı syjledı. Ajaoında tam-
şanıp-turdu da:

— Ec, Alış, ajtıc sen qajdan çyryp qantıp tigil
şaarlaroıa vərıp qaldın? toluoıuraaq ajtıc, senin kөr-
gөн azap tozoıundu, çıroıalındı toqtoosuz uqum ele
kelet. Sen syjlep ele versen men tıñşaj ele vөrsem.

Alışer uzaq sözdın qulpusun acarda bulardın aldına
aşqanadan jevropa tartıinde dajardaloıan ecen tyrkyn
tamaqtar keldi.

Bir çaoında quurdaoı, bir çaoında qant aralaştırıp
vışırıoıan nanı, syty, çumurtqası, cajı, qajmaoı, ystel-
dın vөtin vөrbej çajnap cıoııp ketti.

Tamaq çele verdi, söz çənəy verdi...

Alışer bir ulutunup qojdu daoş:

— Ee, Suke, nız eminelerdi kərədyk? Biz kimdin çerin çerdəedik da, kimdin bın bırdavadıq?

Kəc ilgeri kijin volup senden adaşır ketpedimisi? Birge əsyр, nite qajnaoşan çoldoş ele, çе şorduu artta qalıр oqqo uctuuu? Çe aşuunun belinde voroşo sooşup, kəcky alıp, qardın aldında, muzdun çaraqasına kirdisi? Teq tuştardan ajriloşan tendigi çoq zamana, daoş emine şumduqtu kərsəter ekensin, emi qajda alpaarəp qoroqolotup, qajsb sajoşo təoşar ekensin? — dep oşlondum. Kyndyzy esimden ketpej, uqtasam tyşymdən ketpej çyrduş. Biroq çyz kərmək turoşaj, bir birinizdin qavarb-nyzdnda uoşuşa alvadıq...

Biz qədyəp çyryр, aqəy Aqsə şaarəna vardıq, samşoşan qacqın uurdap-tilep, şaardın elnin tənсən ketirgendej voldu. Aqsənyн uluşu quuşanda Yc turpanoşa kire qactıq. Yc turpan соq qoroşondun Ici volot eken. Əzyң da kərgəndyrsyң „vor“ degen nirdemesi atılmajəncə şaardın qarqasə acılvajit eken, tarsıldap zambrektin ynyndəj yn cəqqanda şaardın qarqasə acıldı. Qacqın el uvaj-cuvaj kirgende „bul qajdaoş şumduqtuu el“ dep, turpandaoşlar çatırqaşır, yrəojyşty. Çydep aqlıdan adaşqandardı, dıvana volup aq urşandə vilbej „oomijin“ dep vasır çyrgən qəroşzardə uşundan kər.

Asanaoşan ajoşrdan qulaşyn şalrajtqan eşek qəmbat voldu. Eşekti da tasməjasə var kişi, alıp çattı. Bolvoso eldin kəvyndə qursaq qajojşə ele.

Kilem-kilcenin satılvaoşanə qaloşan omestir. Vaarədan qorduq bazaroşa alıp cəoşır vojoşo çetken qəzdarın,

testijer valdarın un-talqanoşa satır çatqan məndan kər. Bir çəoşnan əlyр çatat, bir çəoşnan kelip çatat.

— Paj — paj — oşj, oşol kynder da emi unutulup varatat. Qancalıq esine alajın desən da kişige tyştəgydeş volup oşana buldurlap kərynet — ee Alış.

— Turmuş oşondoş volot emespi Sukeş. Aşuunun belinde tən cəjraq volup çaş valdarın kəterə narəşan ajaldar valdarın oşol çerden çəoşotrodubu... Tap-tətnəqaj ele kylyşyp qaloşan valdarın ac-arəq volup, arə muun ketip basalvaj qaloşan ajaldar turmuştan tuqulçuraoşanda „bəsə çoq bala ekensin, uşul vəşəm əlymçittimden aman qalsa sajoşo oqşoşon valanə daoş ele tərər alarmın“ dep соq suularoşo, qoqtu menen — çarlarəşo, qan bazarlardın cetinde valapandaj cərqəratır bəroşəp-bəroşəp çiverişpedisi? Ajtcə Sukeş, çəzəq valasən eltyrgen ajaldardav, çə zamandav? menin oşumca çəzəq zulum padşada oşo. Padşə eldi məncalıq myңgyrətpəşə qajsb qəroşzдын ajalə əzynyn valasən bəroşəp eltyryy ycyn qətaj çerine tentip varət ele? Oozun acıр Alışerdin səzyn tənşəp olturoşan Sulajman vəşən ijkedi da şajmanə oşj tyşken adamdaj volup yşkyryр-yşkyryр aldı. Alışer daoş səz vəştadı:

— Basə men əzymdy unutup varətqan turvajmav.

— Oşonu ajtsan.

— Eki-yc aj tentirep Qaraşar çaqta çyryр anan turpanoşa keldim. Al çerde qaraşuucu tuuşan qajda? Əz çanəndə vaoşə alsaj çyryр kim menen çəələşyp qandajca vaatırıq qıla alasın? Əznegisi, uşojurubu, nıreənə malaj çyrgym keldi.

işibizdin degi ыоъ kelişpej çyrwəsyn — desem sol көзүн qəsbər turup, şəŋq etip kylyp qojdu.

— Bizda çajəŋəzdz vıleviz — degendej çoodurap qarar daşy eliktegensip çəməjdy. Men ыza volo tyştym. Ajal dalaj qyloşylyqtyn icinen çəqqan quu көrynət. Menin coocular, voj salvaj turoşanymdy vajqaj qojoşon oqşojt, eliktegendej volup:

— Xodajım, tovaа qyldım, ikıt adammu xotunnu qacady, ikaa — dedi çaаşyn bir sьlar qojup. Bajaşydan qanym qajnar qaltaarьp turdum.

— Taza ajlandь ketirgen eken-ee Albş?

— Emi anь ajtra, oşol səzdy uqqanda, emine deerrimdi bilwegen kişice bir torqo cejn entigip qojup tim qana turdum.

Ajal, vajaşydan menin qəşma çəşyр aldь. Men alasqətyр, terezeden eşkıt qarajьn dep vurulsam, qyt-qylyqtar kylyp, etegimden tartьp qojdu, qajra kelip olturup qaldьm. Bytkyl denem dyulygyр dyrkyrəjt. „Icin, Albşaxun, icin“ — dejt. Taş balakettin çajь çyrəgymə varsьnyь. Çajdy ice vaştady. Baarьdanda meni „Albşaxun“ qylyр aloşanьn ajtsanь, aqьn volup men ece-ooz ыг ыrdady eken?

— Albşaxun xutun adam vilaa gəplaşkanıñiz vamdıu? — dedi tygəngyr. Qalр ajtyр emine keregi var, andaj açar — көryktyu ajaldь көrgөн emesmin. Tim ele kişinin qəjalьndaşyđaj, çə tyştəgyđej volup qıbulçup көrynət. Aqьn kylymsyregənsyp vaşymdy ijkedim, kylydyda aldьma көmkөгyp qojoşon çьnyьnь alьp çatьp:

— Səz qylmanseez naşyз ikıt? — dep çaqьnyraaq olturdu.

Mende çajşьnyьn səzy volsun, degi uşundan kelgendi көrdym dep namьstana tyşken oqşojm, „tovokel“ dep ijinine qolumdu arttım. Kijgeninin vaarь duudun şajь, qoldu tajəjalantьp şuudurajt.

— Qoja qaleeç naşyз ikıt... dep көzyn bir aсьp, bir çumup, entigip aldь. Kəwezdej voləşon aq emcegi çengelime tolo tyştь.

Kyndən kyn etty. Adam degen qurusun, yjyr alьp aloşandan kijin çьđaj albajt ekenliç.

Bıroq el көzyncə degi qavaşymdy aсьp kylywəj turoşan völdum. Ajal cirkin qantken menen meni көр qaraj wercy ele. Keede kyjəşynyn көzyncə dele көzyn qəşy-tyр ketkensijt.

Qorqup çyrdym. Madaxun, ajal çьđamsьzdana wəse bir kynы anьn көz qaraşьnan vajqar şek alьp qala turoşandaj, şek aldь degice ełə menin kynym qaran volwojьu. Bir kynы qacəşyn ajdap kele çatsam qoroosundaşy öndyrğөн xьna kylyn aralap teweləp ketti.

Qoroosjo arqь-terki qacəp, qacəp көptə wəgьp qar-mattь. Madaxun qarap turoşan eken, men çaqьndap kelgende ele murutu derdeje tyşyp, çigitterin qarap:

— Asьnla qəşyşvajnl...

Eki-yc çigit meni arqan menen qoltuşymdun aldьnan wajlap turup terekke aсьp salьştь. Aj, azap oşol eken da qolum ujur sьnyр, wəraçatə, çalьnam, ontolojm. Kənylym qarəşyplap, oozuman qara suu kele çazdadь.

— Atanь, qatigyn aj-jee, anan qantip qutuldun, Albş?

— Emi anьn kevi var, oo tyn ortosuna çaqьn Madaxun kelip ata emənden awjtr qojwəj tildedi. Ajalь көzyn çaldьratьp terezeden qarap turoşansijt, ujoşurcalap:

— Munundan kegin qasýrny qojur etmensa?

— Qojo berwejm wegim, qojo berwejm...

Munundan kegen qasýrny. qojur etsen waşýrny alýp etema.. — dedi. Eger çini kelse waşýmdy kesip salary da çyn.

Cectirip qojdu... Aal, oşondon kljin çyregym toqto-suz ele orqolçuj waştady. Oqustan ajalýnny kez qaraşyn wajqasa, anda ec kymemsyz men da öldym, ajalýnda çara tartýp saldy dej ber. Çe wolwoso asýp — wajlar ele çinime tije berse menin daşýp er kokyrektygym qarmap ketmeji var, çyryldaşa tyşo turoşanywzdy ojlonup-ojlonup olturup ec toqtoosuz çurt çañblaşym keldi. Ertesi Madaxun qaadaşynca bazarğa dykënderyne ketti. Men yşyp turoşan emedej bergen eski çapanny kljip aldy. Yjge kirsem brazaxan qyşna ajtyp maşa tyzykter tamaq berdirtti.

Qyşny şaarğa çumşap çiberdi' da teryne çumşaqtap teşek salýp waşyna yc çazdyqty qatarý menen qojur meni qarap çoodurap, kezyn qyşty. Men wolso yndekke kelgen qyryşydaj wolup qaloşam... Yjden terdep çyşyp, darbazany kezdej waşqanymdy bir wilem. Keterimdi bilse brazaxan balkim çiberwege tırşat ele?...

XXI

Turpandyñ wolek bir cetine kettim. Qacat dep, şek-alawy dep Razaxandan tamaqda surap aloşan emesmin. Ajla çoq tilencilik qyluuşqa tuura keldi. Ulan ele ar-tymdan Madaxun quup kelycydej wolup eki çaoşymdy eltendep qarajmyn.

Işi qylýp bul şaardan ketsem — degen ojdo qaldym.

1918-çyldyñ çaz aylary wolucu. Qaraqolduq qyryşyrdardan ele kel onoluptur, sovet degen çyşyrtýr dejt. Qyryşyryşqa tijsejt eken dejt. Qyryşyrdy işke alýp çatat dejt. Myna emi aq tşonyn qardy çarylcu zaman wol-şonu, biz ketesiz degen sez çyşyp qaldy. Alar birin-serindep, çöe-çalandap ketip çatýşty. Emine qy-laarymdy wilej anyñ ystyn Madaxundan coocup çyrgen çanyñ men daşýp tşşqa çyqym. Emi, any ajta berse tygengys, daşýp eede-ýldýlar dalaj çyrdym. Eki qulaşym Qaraqoldo.

Ooqat ycyn Maral waşyry çejin wardym. Al çer myna uşundaj çer wolot eken, qumşanyşa suu qujup turup, qumşya kşemp qojsonuz, suu daroo ele worqul-dap qajnap qalat eken. Myna çerdin şumduqtuusuda oşol çaqta wolot eken. Keldyker çuwar ele etyp çatat „bul waş emineni kerydy, tşwokal“ degemda qudajy surap nandy, talqandy keteryp alýp, menda çenep qaldym...

XXII

Eej — Sukeş, ewegen klşi eminelerdi keryjt dejsin... Turmuş ajdaşanda biz warbaşan çer, biz waspaşan too qaldyby? Toodoj ymyt menen Qaraqoloşo da keldik. Zamandyñ ežgerylyp qalqany çyn eken.

Sowet eldi qoluna ala waştaşany çyn eken. Elden aşker alýp çatýrtýr. Tentrey çyryp, menda oşol asker alcu çerge kez kelipmin. Qaraqolduq çigtterden dalajy çazylyp çatqan eken, menda çazyldym. Bir topqo çyrdyk, turmuş onolup qaldy. Kommunis, komsomol çyqty. Kom-somoloşo etejyn desem — çaşyn etyp ketiptir dep albay

qojdu. Anan kommunitis volom dep arız verdim. Kөр uzavaj kommunitis bolduq Sukeş. Sen talıqparasıñ ajaqıña cejin ajta verejin.

— Ajt-ajt, Alısq, uşul qaşın ajtır tuşynto ketsen... Andan kijinci?

— Al kezde elge qajrılıp kelyuge, cama çettial, qaşın arada elge kelyuny ojqoşonumda çoq.

Taşkenge oquuqa kişi qaşır qaldı. Çolbaşçılar-дын сөзүн оқур, kommunitis voloşon mildetime tuşynojın dep, oquunu eñsep çyrgen kezim ele. Oquudan qaçqandarda boldu. Maşqa kelişip, çolbaşçılarıñız:

— Askerlik oquusuna çiberelikpi? — dedi, arqı-berkişin teriştirip da olturoşanım çoq „çazır qojnuız“ dedim...

Aal, oşonu menen Taşkenge varıp bir tuştyk. Alışerdin közy anan acıbaşıt veken Sukeş...

— Taşkenden oqur ele çyrdıny Alısq?

— Anansь.

— Taşkende varoşan çылы oqudum, kijinki çылы oqudum, al emes vıjıl qısqqa cejin oqudum. Qılyc mıltıq degendi şaraqtatır asıñır alıp, oş uruştın çajın yjren-duk vejim-a... Kençe komandırlikke çarap qaldım. Mıña közym emi acıldı... Sukeş, saşqa ajtqanım: adam volomun degen kedejdin valasь kommunitis voluu kerek. Kommunitis partıjasına oşy kerek. Emi zaman bizdiki dostum...

Menda partıjaşqa kandidat volup çanı oştym Alısq, ajtçы, anan? — Çaqşы emese Suke. Anan Almatıda, Çarkentde, aqtar menen uruş volup çatradı. Komandır rotalıqqa çarajıt dep Almatışqa çiberdi. Ezilgen

eldin duşmanь vızdej şorduu kedejdin çanıñ sulyktoj sorup, qojdoj ajdap kelgen tölölöge qarşы voortoqtop oq atqım kelet, qoltuq kerip najza saşojım kelet. Kyn-tyn devej oquşanım kiter. Qolumdan kezitti tuşyrgım keljejt.

Uruşqa vardım. Bir rotanıñ komandiri boldum. Ej, qıvıtalaşın — aj, vet mandajlaşıp kelip qarmaştı көр-сөн oşondo көр... Aqtar menen oq çaadıñır çatır көвyn tiry qoloşo tuşyrdyk. Bizdin ycuncy divizija tim ele aqtardı tuurap çiberdi. Çoşnu çenip Almatışqa qajttıq. Menin rotamdın işin çolbaşçılarıñız maqtoşo alıştı. Askerlerdin arasına ygyt-nasijat işin çyrgyzdım, uruş soveti anan meni көвyncө qazaq-qırqız askerleri-nin arasına doklatçы, saşasь ijrımderge çolbaşçы qılıp çiberууcy boldu. Bilesin oşo, qazaq-qırqız askerlerinin arasında qat taanışanь çoq qatarında. Azırqı çol-çovo çönynde alardın arasınan сөшр elge tuşyndy-ryuge çaraj turoşandarь eñ az ele. Emi oşym degen neme taaqır esime keljejt. Emi iştegin ele, oquşım ele kelet. Baj-manap tölölöge tişim qıvırajıt. Oşol donuz-dır voloso qırqız 16-çылы qantıp ele uşuncalıq qır-lıp, sacılıp ketsin?

— Alısq dejm, emi bul çerge turasınмы?

— Çоq Suke, men Almatıdan uvaqtılıu şana keldim, qaşыр çyrgen aqtardın çenilgendigi emgekçil el duş-mandın qolunan qutulup, emi gyldej turoşan şartqa çetkendigi çönynde ygyt-nasijat işin çyrgyzyuge Alma-tıdan сөqtım ele, Qaraqoldon veri keletam.

Çana uşul kezde Faraşanada, Buxarada vasmacılar sovette qarşы uruşur çatrajı. Mıña oşoşo qırqızdan

tiğil Qaraqol, Qocqor taravınan qızıl asker tyzdyk. Anan kijin, el-çurttu көрө кетејin çana mındaqır askerdin al-avalın bile kelejın dep qajırла qaldım.

Sulajman tamşanır turdu daqır:

— Çaqır Alır, çana sen vaj-manaptar, төрөлөр çönyдө ajttıң. Men all anır tyşynө alvajm, al emine ycyn Qojkeldi, Esirkepter, Musaaly tilmecter aligece ele el vijler, kommunusqa өтыр çyryşet. Kece kynky menі çөө quur varqan mılıjsa vajaqır yrkyn çылы ekөөvuz vajlar taştaqan qızıl coqtun vırөө Toqtaalы emespi. Emi anın andan kijinki qılıqın ajta bersek...

— Qojkeldi dejsını? — dep Alırer coocur ketken-dej völdu. Alırer qajırлыр vırdeme ajtırsa eşik tıqıl-daj tyşty. Uruş komissariatınan vır kışısi vaş vaqır:

— Çoldoş Mambetaljev, sizdi partiya komitetinen çыqırır çatırşat. Tezinen kelışınızdı surajt — dep qajra çoq völdu.

Alırer vaşın ijkedida ordunan turup:

— Partiya komiteti çaqırsa vaırş kerek, çyry Suke, Qojkeldiler tuuralu çoldon syjleşöly.

Ekөө өercişir көсөгө çыqırır.

Partkomdun kabinetinde çoortu sekretardın maңda-jında Qojkeldi, Çamalidin moldolor olturat. Sekretar uzun vojluu, quvaqaj suluu çıgıt eken. Uncuqraj söz tıq-şajt. Qojkeldi vet aarçылы menen cekesin aarçыр qojur:

— Mına uşundaj çoldoş sekretar, Sulajman degen balaa çыqır ildi vuzur çıberdi. Özy partijaqa kandi-dat eken. Vaırer vırөөnyн çaş qızın zorduq qıldı, anda uncuqqaпылыз çoq. Kөz көryнөө ele vır kedejdin atın minir ketir satır çıberir aqçasына qumar ojnodu, mın-

da uncuqqaпылыз çoq. Emi keceegi tyny veş çыqır-uurdap vара çatqan çerinen qarmar aldıq. Tur-tuura on veş kedej keceeki uurluqına kyөө. Uşundajda şadaqasы keteјin partijanın naamın vuloqoqan ajvan volot eken — ee? kedej-kemvaqaldar tınc ooqatın qıl-şın deseniz, Sulajmandın көzyn vızge көrsөтpeј ыraaq çoqotuңuz. Munu partijadan өcyрөөsenyz vızge kyn көrsөтpeјt. Mına көpçylyktyн toqtomun da oqur көry-nyzy — dep, sekretardın aldına arapça ojmө-ctıjme çazyloqan vır coq varaq qaqaz taştadı. Sekretar tan qaloqandaj qaqazды qaraj bergende:

Eşik tırsıldadı. „Uruqsat“ dedi çoldoş sekretar. Alırer menen Sulajman kirdi.

Atы çөndөryn ajтыр amandaşты. Qojkeldiler ketencik-ter, qol quuşuruşur, Alırerge sajam berip qoldorun sundu ele Alırer qol qarmaşыр alik aluunun orduna Qojkel-din tan qaloqandaj tike qarap turup, qajra qıçыры kelgendej:

— Qooş, Qojkeldi mırza, sen alige aman esen var-şыңы? Qajran qarırşыр, daqır azuu tışındı vylөр çyр-geп ekensın ee? Senin partiya komitetinde ece tıjın-dıq işın var? Sen da partijaqa өтыр, kedeјlerdin mydөө-syn qorqor imışını? Senin ordun qara navaq, qara көr emespi — ele, vıja?!... dep qatuu vaqırır aloqanın Alırer özyda sezveј qaldı. Sekretar Qojkeldilerdi qarap surdanır qaqajır tura verdi.

Qojkeldiler çылыр partkomdun eşiginen çыqır vара-tışыр. — Qajraşın Alırer, qudaj bilsin özyn bil — dedi. Qojkeldinın mojnunan çырыdap qara ter qujıldı. Çyрögy alır ucup tarsıldaj vaştadı. Emine ekenin

silbej vytkøn voju dyrkyrøp cøøþp, eðiktin aldønna mydyrylyp varþp qatcøbøn tajanþp araþ turdu.

— Emi cøn øldyk! — dedi Çamalidn moldo, Qojkeldin køzynøn Albøer çomoqtoøju qara caar qavylan-daj volup køryndy. Eki semiz qøþyldap kyltyndøþyp curqaoþan vojdon attarøn vajlaøþan qoroøøo kelløti. Çamalidn moldo yþkyryp:

— Qaar Qoke, partijasønøn coþuna kelbej ele qoj-voj qajdaøþ valaketti vaþvøvzøþa yþp aldþq emi. At, ton tartþp Sulajmandøn aldønna tyþrøjlyvy?

— O, qoquj øøø moldoke, siz ali vala ele vojdon turvajsøvøv qoquj kyn! Tigil Albøer at-tonuna ijicy çoo emes. Emi alardøn køzynø kørynsøn ele çutulduq. Andan køre vul çerden çøøøluþ kerek?

— Emi qantøviz, qaqþblajøn voluþ ake?

— Çaloþyz ajla, Atvaþboþa qacþþ kerek. Oþol çaqta Esirker var. Epþer øøøøø vaþ qalqalap turup, andan ajla ketse qþtaøþa, tm ele qaqþaalðøn øzynø kire qacuu kerek. Bolvoso vul çerde tursaq køz køryneø ele øldyk qoquj kyn, øldyk dejm!..

Qojkeldiler attanoþan vojdon ajþloþa cøøþp ketøti. Qojkeldi at ystynðe da çøþbla çazdap vezgegi qar-maøandaj qaltþrap varaçattþ...

Albøer køpkø cejn qatcønøn (sekretardøn) çanønnda ulam yþkyryp vaþøn çajqap, „vaarðdanda Qojkeldi donuzdun aman çyrgønyn ajtamda“ dep vøvønna verdi. Køptøn kijin qatcþ menen sezge kirøti. Part-komoþo Almatýdan uruþ sovettinen „vygynden qalvaj cþq. Farøþanaøþa çønøþvøz“degen telegram kelgen eken. Albøerdiñ vygynden qalvaj kete turoþandøþøn

uqqandan kijin Sulajmandøn çyrgøgy tævldadþ. Albøerden ajrþloþvø kelvede...

Albøer menen Sulajman partkomdun qatcøbønna Qojkeldi, Esirker, Çamalidn, tilmec Musaaly Azanaljevder, Toqtaalþlar çønynðe eþ qøzuuluq menen syjþer verøti. Qatcþ bulardøn revoljutsijanøn duþmandarønøn vetin acþp vergenine avdan qubandþ. Sulajmanoþa qarap:

— Çoldoþ Çylyqþjev, mýndan arþ dajþm maøþa kelip tur-dedi. (Oþondon kijin køp uzavaj ele Qojkeldi, Esirkeþter, Musaalþlar partijadan ajdalþp, iþten cøøþarþ-þp, tyrmøge alþnoþan eken). Partkomdun qatcøvø Albøerge Toquztoro, Alaj çaqtaøþ vasmacýlardøn qorqu-nucu çønynðe syjþødy. Albøer murdunan kyldy daøþ:

— Eþteke emes, partija var. Çoldoþ Çylyqþjevøþa øøþøøþon kedejleriviz var. Bulardþ uþþturuu øþana kerek, bularøþa çolvaçcýlyq qyluu øþana çetþejt. Oþondoþ vølsoda vular vasmacýlar too ecki volup ketseda, cøn-dasa aqþv køk çyloþajaq muzdun ystynøn oþronun cøøþarþ tyþyuge çarajt emesþ!.. Mønna vul kedej kommuni-ziñiz eken, ar ubaq køzynyzydyn qþjrn sala çyryp tarvajalap alþvøz.

Partkom qatcøvø kylymsyrop vaþøn ijkeddi. Sulajmandþ imerilip eki-yc qarap aldþ. Albøerdiñ daøþ qolon vekem çarmap „qoþ, siler tþjaqtan cavuul qoþoþula, viz vþjaqtan cavuul qoþolu... Qajrattuu qþvyl asker menen çer dyngy-reþyp duþmandøn vþrøn-cþrøn cøøþardaj vaatþrdþq kø-reþely“ degendej kylymsyrop bir az turdu da qoþtoþtu.

Albøer partkomdun mekemesinen alþstap ketkice qatcþ tiksesinen turoþan vojdon stoldu eki qolu menen tajanþp, terezeden køz ajrþvaj turdu...

E P I L O G

. . . Kecke maal, kyzgy suuq çel zaqymdanyp, deneni çajrýqtýrýp zýrýldap ötyp turat. Şaarda kazarmada qyzyl askerler attarýn toqunuşup, qataroja tizile vaştaşqan. Sulajmanda qyzyl asker. Farojana basmacýlarýnñ bir welygy qacyp Toquztorojo kelip elge wulyk sala waştaojan. Şaardyn qyzyl askerleri oşojo warmaq.

Sulajman sarý qaojazoja wasýlyp Taşkenden qazaq tilinde çyqqan gazetadan wirdi oqujun dep uruş komissariatýnñan çañ ele alojan ele. Gazetanyñ wetin aca salsa „Alşer Mambetałjev“ degen çazuu qara sýzýqtyn icinde alynyr çazýlojan. Qandajda wolso wat oqur tuşynuy ucyn gazetanyñ tiktedi da qaldy.

blđj çaqýn oqur kërse:

„Farojanadaoş basmacýlaroja qarşy majdanda çyrgen mýqtuu wolşewik komandirlerdin wiri Alşer Mambetaalý uulu 1920-çyldyn 15-oktýabrinde basmacýlar tarawýnñan oltyryldy.

Ç. Alşer öz ucastkasýndaoş basmacýlardy çoojotup, askerleri menen Qoqon şaarýnda çatqanda şaardaoş çazýrnyñ qalojan wirin-serin basmacýnyñ qaldyqtary Mambetaalijev çatqan yjdyn aldýnñan tynucyndö ojup warýp, yjdyn tamanýndaoş taqtajyn acqan. Oşol acyqtan uqtar çatqan komandir Alşerdi taqtajdyn aldýna alyp kirip, çajýrma weş çerinen wýcaqtap, waşyn kesip alyşyp, denesin taqtajdyn aldýna taştap ketişken...

Çoldoş Alşer revoljutsijanyn duşmandarýna qarşy kyreşte dalaj wolşewiktik waatýrdýq kërsetken. Qyzyl armija özynyn bir mýqtý komandirinen ajryldy. Biroq Alşerdin qarşy qany qaloşca çoojo qarşy qarmaşyp işteşip ketken iş ölwajt.

Biz, Alşer menen qyzmattaş, tilekteş çoldoştoru çoldoş Alşerdin qajoqlyuu ölymýne revoljutsijanyn ajwan mýnezduy duşmanyñ wolojon basmacýlardy tap-taqyr çojuu arqylyuu, özywyzdyn revoljutsijacýldyq qbraaqýly-oşwýzdy daoş çoojoru këtoryy arqaluu çoor weweliz. Qoş çoldoş Alşer... degen sözdör çazýlojan. Sulajman özyne özy işenbegendej gazettili daoş bir wýjra oqudu da yşkyryp-yşkyryp turup çaaoşyn tajanyp közyn çumojandaj w olup olturup qaldy...

„Qajran azamat, qoş! Mýna senin altyñ wasýrdy kesken basmacýlardyn, sovetin ajwan mýnezduy duşmanyñ wolojon mýqaacýlardyn, tuqumun qurutup çoojotuşuu menen menda seni eske alam, qoş“ dep gazetanyñ wüktoj qarmap çazýnda kelgen Alşer menen syjleşkewyn ojlop közy tunarýp çyrgy ulamdan ulam qujçalanyp turojanda „attanoşla degen“ komanda wewildi. Sulajmandar qaz-qatar tartyp tizilişip duuldaj wastaryşyp, Toquztorojo, ajry weles Ala Toodo quturojan ittej wýqbraşyp çatqan basmacýlardy kездеj kirgen suudaj taşqýndap çalyndanyr çeney wewişt.

(1936-çylyñ ijul, Naryn — Ottuq)

Ваасы 1 с. 60 т.

Тегүүгө 19/IX — 2000
Qazandıń formatı 70X118 1/2. Bir nasma tavaqta
Bardıqı 5,25 nasma tavaq. Qırqızqlavlı: № 43, O
№ 42. Zıkkız № R-87, Tıraş 5000
Qazan, Dzerçinskij 3, Tatpolligraf F.